

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

**ABDÜLHALİM MEMDUH'UN HAYATI VE ESERLERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

122778

Bilal ÖNGÜL

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DENEYİMANTASYON MERKEZİ**

122778

**DANIŞMAN
Prof.Dr.Ömer Faruk HUYUGÜZEL**

İZMİR-2002

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum ABDÜLHALİM MEMDUH'UN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Bilal ÖNGÜL

Y.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
4/12/2002 tarih ve 29/6 sayılı kararı ile oluşturulan jüri
Türk Dil ve Edebiyatı (Yeni Türk Edebiyatı) anabilim dalı doktora öğrencisi
Bilal Öngül'nün Abdolhakim Memduh'un Hayatı ve
Eserleri Üzerinde Bir Araştırma başlıklı tezini incelemiş ve adayı 24/12/2002
günü saat 10.00'da tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Ö. Faruk Hıngüçel

ÜYE

Prof. Dr. Rıza Filitzot

ÜYE

Prof. Dr. Yavuz Akpınar

ÜYE

Doç. Dr. Şevket Tokar

ÜYE

Y. Doç. Dr. Sabahattin Sağın

ÖNSÖZ

Şimdiye kadar "Ara nesil" yazarları üzerindeki çalışmalar, çok meşhurları dışında, oldukça sınırlı kalmıştır. Halbuki Tanzimat sonrası Türk edebiyatının gelişimini takip edebilmek için, Servet-i Fünun dönemini hazırlayan, Tanzimat'ın ikinci neslini Servet-i Fünun'a bağlayan bu dönemin ayrıntılarıyla incelenmesi gerekir. Son yıllarda bu ihtiyaç görülmüş olacak ki, bu dönemle ilgili çalışmaların arttığını görüyoruz. Biz de bu çalışmalara katkıda bulunmak üzere, farklı özellikleriyle dönemin dikkati çeken bir ismi olan Abdülhalim Memduh' u ele almanın faydalı olacağını düşündük. Onu ele almamızın bir diğer sebebi de, hakkında yapılan araştırmaların yetersizliği ve onu bütün yönleriyle inceleyen bir çalışmanın olmayışındır.

Abdülhalim Memduh üzerine daha önce yapılmış üç çalışma tespit edebildik. Bunlardan birincisi lisans tezi olarak Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'nde 1986 yılında yapılmış olan "Abdülhalim Memduh, Hayatı ve Eserleri" adlı çalışmadır.¹ Bu çalışma, fakültenin kütüphane kayıtlarında yer almakla beraber kayıptır. Yazarla ilgili bir başka çalışma, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1994 yılında yapılmış olan

¹ Müzeyyen Coşkun, Abdülhalim Memduh, Hayatı ve Eserleri, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara, 1986.

"Abdülhalim Memduh, Hayatı - Eserleri ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye Adlı Eseri" adlı yüksek lisans tezidir.² Bilinenleri tekrarlayan ve hiçbir yeni bilgi ihtiva etmeyen bu çalışmada önce Memduh'un hayatı hakkında bilgi verilmiş, kitap halinde yayımlanmış eserleri sıralanmış, sonra Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye adlı eseri üzerinde durulmuştur. Yazarın hayatı hakkında verilen bilgiler, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Son Asır Türk Şâirleri adlı eserindeki Memduh'la ilgili maddenin hemen hemen aynen aktarılmasından ibarettir. Memduh'un kitap halinde yayımlanmış eserleri de eksik bir şekilde sıralanmış ve yazarın "Ne Bekliyoruz" adlı eseri belirtilmemiştir. Memduh'un gazete ve dergilerde yayımlanan şiir ve yazılarından ise hiç bahis yoktur. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'yle ilgili bölümde ise önce edebiyat tarihçiliğinin nasıl olması gerektiği üzerine bazı yazarların görüşleri aktarılmıştır. Sonra eserin lâtîn harflerine çevrilmiş metni ile bu metinden aynen alıntılar yapılarak oluşturulmuş bir özet yer almaktadır. Çalışmada, eserin özelliklerine ve edebiyat tarihimizdeki yerine dâir, eserin ilk olduğunu belirtmek dışında herhangi bir değerlendirme yoktur.

Abdülhalim Memduh'la ilgili bir diğer çalışma, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'nde 1995 yılında yapılmış olan "Abdülhalim Memduh, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri" adlı lisans tezidir.³ Bu çalışma daha ziyade

² Özcan Aygün, Abdülhalim Memduh, Hayatı, Eserleri ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye Adlı Eseri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1994.

³ Nuran Şahinbaş, Abdülhalim Memduh, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara, 1995.

yazarın arap harfli eserlerinin lâtin harflerine çevrilmesine yöneliktir. Yazarın hayatı hakkında verilen bilgilerde ve dayanılan kaynaklarda birçok eksiklikler vardır. Memduh' un "Reşid Paşa" ve "Mazlum Türklere Mev' ize" adlı kitap halinde yayımlanmış iki eserinden hiç bahis yoktur. Yazarın çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan şiirlerinin ve diğer yazılarının tespitinde de eksiklikler görülmektedir. Ayrıca eserlerin lâtin harflerine çevrilişinde okuma hataları vardır.

Yazar hakkında ansiklopedilerde verilen bilgilerde de eksiklikler ve yanlışlıklar söz konusudur. Mesela Dergah Yayınları'nın Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde yazarın eserleri oldukça eksik verilmiş, kitap halinde yayımlanmış on eserinden sadece üç tanesinin ismi belirtilmiştir.⁴ Yine aynı ansiklopedide 1875 yılında yayımlanmış "Ümitsiz Mülakat yahut İstifade-i İbret" adlı bir eser, yazarının isim benzerliğinden dolayı Memduh'a âitmiş gibi belirtilmekte, yazarın 1866 yılında doğmuş olduğu dikkatlerden kaçmaktadır. Her nasılsa dikkatlerden kaçan bu yanlışlık bir başka ansiklopedide, "Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi"nde de tekrar edilmektedir.⁵ Bu ansiklopedide ayrıca yazarın "Anthologie de L'Amour Turc" adlı eseri yanlış olarak "Anthologie des Poèmes L'Amour Turc" şeklinde verilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla eserin adının eksik olduğu sanılarak bir yorum getirilmiş ve "poèmes" kelimesi ilave edilmiştir. Halbuki Memduh' un buradaki isimlendirmesi gayet bilinçlidir. Zira o

⁴ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi - Devirler / İsimler / Eserler / Terimler, Dergah Yay. İstanbul, 1990, C.I, s.19

⁵ Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.8

eserine sadece şiirleri değil, nesirleri de örnek olarak almıştır.

Çalışmamız sırasında uzun süre Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalıştık. Burada yazarın hayatına dâir önemli belgeler bulduk. Bu belgelerden elde ettiğimiz bilgilere, çalışmamız içinde özet halinde ya da aynen aktarmalar yaparak yer verdik. Aynen aktardığımız bilgilerde az da olsa bütün gayretimize rağmen okuyamadığımız kelimeler olmuştur. Bunları parantez içinde üç nokta ile belirttik. Bunun dışında kütüphanelerde gazete ve dergilerde yaptığımız taramalar da hayli zamanımızı aldı. Bu taramalar sonucunda yazarın birçok şiirini ve yazısını tespit ettik. Aynı zamanda yazarın hayatına dâir de önemli bilgiler elde ettik.

Abdülhalim Memduh edebî faaliyetlerinde, edebiyatın belli bir alanında yoğunlaşmış değildir. O, edebiyatın farklı alanlarında yenilikleri, ilkleri deneme çabasında olmuştur. Dolayısıyla biz de onu bütün yönleriyle tanıtmamızın, dönemin edebî ortamı ve yenilik arayışlarıyla ilgili birçok özellikleri yansıtması bakımından faydalı olacağını düşündük.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Abdülhalim Memduh'un hayatını mümkün olabildiğince ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalıştık. Ancak dönemin özelliği ve Memduh'un sürgünlerde geçen hayatı, onunla ilgili bilgileri sınırlı kılmıştır.

İkinci bölümde Abdülhalim Memduh'un eserlerini ele aldık. Memduh, şiir alanında dönemin yenilik arayışı içindeki şâirleri içinde yer almış, şiirlerinde birçok yeni ya da Batıdan gelen nazım şekillerini kullanmıştır. "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" adlı eseri ise gerek edebiyat tarihimize bakış açısıyla, gerekse bu alanda edebiyat tarihi adını taşıyan ilk eser olmasıyla önemlidir. Memduh'un bir başka önemli eseri "Anthologie de L'Amour Turc"dür. Bu eser Fransızca yayımlanan ilk Türk edebiyatı antolojisidir. Çalışmamız bunlar ve diğer eserlerini ilk olmaları veya ilkler içinde yer almalarına göre tanııtma ve değerlendirme şeklinde olmuştur.

Çalışmamızın sonunda sonuç bölümüyle bibliyografya ve ekler bulunmaktadır. Sonuç bölümünde çalışmamızın bir özeti yer almaktadır. Burada yazarın hayatını kısaca özetledikten sonra, edebî hayatına dair önemli bilgileri ve özellikleri vurguladık. Bibliyografyayı iki kısım halinde oluşturduk. Birinci kısımda yazarın eserlerini kronolojik bir sıra içinde verdik. İkinci kısımda ise faydalandığımız kaynakları belirttik. Çalışmamızın sonunda bir de ekler kısmı yer almaktadır. Burada yazarla ilgili bazı arşiv belgelerinin ve yazarın yurt dışında yayımladığı iki risalesiyle bir gazetesinin ilk sayfalarının kopyalarına yer verdik.

Çalışmam sırasında yazarın "Anthologie de L'Amour Turc" adlı Fransızca yayımlanmış eserini Türkçe'ye tercüme eden Adil İZMİRLİ'ye, yazarın "Le Libéral Ottoman" adlı Fransızca yayımlanmış gazetesinden bazı kısımları Türkçe'ye tercüme eden Yard. Doç. Dr. Hasan ZORLUSOY'a, çalışmalarım

süresince bana yol gösteren değerli hocam Prof.Dr. Ömer Faruk HUYUGÜZEL'e teşekkürler ediyorum.

Bilal ÖNGÜL

Buca - 2002

İÇİNDEKİLER

I. ÖNSÖZ	1
II. İÇİNDEKİLER	7
 BİRİNCİ BÖLÜM: ABDÜLHALİM MEMDUH' UN HAYATI	
I. DOĞUMU, ÂİLESİ VE EĞİTİMİ	10
II. İSTANBUL' DAKİ GENÇLİK YILLARI VE YOĞUN EDEBÎ FAALİYETLERİ (1884-1889)	14
III. TUTUKLANMASI VE KONYA' YA SÜRGÜN EDİLMESİ ..	32
IV. KONYA DÖNEMİ	41
V. İZMİR' E GELİŞİ	44
VI. İZMİR DÖNEMİ EDEBÎ FAALİYETLERİ (1897-1899)	49
VII. BİTLİS SÜRGÜNLÜĞÜ VE YURT DIŞINA KAÇIŞI ...	61
VIII. YURT DIŞINDAKİ EDEBÎ, SİYASÎ FAALİYETLERİ VE ÖLÜMÜ	83
 İKİNCİ BÖLÜM: ABDÜLHALİM MEMDUH' UN ESERLERİ	
I. DÖNEMİ	
1. Abdülhalim Memduh' un Döneminde Türk Edebiyatı	100
2. Ara nesilin Edebiyat Anlayışı ve Abdülhalim Memduh	101
II. ŞİİRLERİ	
1. Şiirleri	107
2. Şiir Hakkındaki Düşünceleri.....	111
3. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Muhteva	121

4. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Üslup ..	128
5. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Nazım Şekilleri	131
6. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Vezin ..	146
III. TİYATRO ESERLERİ	
1. Dönemi	147
2. Eserleri	148
3. Türk Tiyatrosu Hakkında Bazı Değerlendirmeleri	154
IV. TARİH-İ EDEBİYAT-I OSMANİYE	
1. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye' ye Kadar Edebiyat Tarihçiliği	158
2. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye	
a. Eserin Mahiyeti	161
b. Eserin Muhtevası	167
c. Eserin Edebiyat Tarihçiliği Bakımından Değerlendirilmesi	187
V. ANTOLOGIE DE L' AMOUR TURC	
1. Eserin Muhtevası	196
2. Eserin "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" ile Karşılaştırılması ve Eserle İlgili Değerlendirmeler	224
VI. SİYASİ FİKİRLERİNİN YER ALDIĞI ESERLERİ ...	
1. "Mazlum Türkler' e"	232
2. "Ne Bekliyoruz?"	238
3. Anthologie de L' Amour Turc' deki Siyasi Fikirleri	243

SONUÇ	246
BİBLİYOGRAFYA	
a. Abdülhalim Memduh' un Eserleri	252
b. Faydalanılan Kaynaklar	259
EKLER	266

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHALİM MEMDUH' UN HAYATI

I. DOĞUMU, ÂİLESİ VE EĞİTİMİ

Abdülhalim Memduh, 1866 yılında İstanbul' da doğmuştur. Memduh doğum tarihini bir kıtasında hicrî yıl olarak şöyle ifâde eder: ⁶

"Seksen üç sâl-i rebiinde gelip
Âleme, dehri görür görmez ben
Geçti mihnetle rebi-i ömrüm
Sürmedim zevkini gam çekmekten"

Abdülhalim Memduh' un babası, Hakkari' ye bağlı bir kazada kaymakam iken 1890 yılında ölen Ali Ragıp Bey' dir. ⁷ Ali Ragıp Bey hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Abdülhalim Memduh' un eğitiminde ve yetişmesinde nasıl bir tesiri olduğunu bilmiyoruz.

Abdülhalim Memduh' un hayatında annesinin çok farklı bir yeri vardır. Yazarın sürgünlerde sıkıntıları içinde

⁶ Abdülhalim Memduh, Tasvir-i Hissiyat, İstanbul, 1303, s.45-46

⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şâirleri, 3. Baskı, İstanbul, 1988, c. 2 s. 928

geçen hayatı boyunca annesi de dâima yanında olmuştur. Cenap Şehabeddin bir makalesinde şöyle demektedir:⁸

"... Memduh validen bed' ile bütün rüesâ-yi memurînin ve Memduh'un validesi de bütün rüesâ-yi memurîn âilelerinin taklidini yapardı. Katılınca kadar gülerdik. Memduh'un validesi pek ince, latif bir hanımdı. Oğlunu delice severdi. Dünyada onun Memduh'tan ve Memduh'un ondan başka kimseleri yoktu. Menfa yollarında hiç biribirinden ayrılmadılar. Ölüm yolunda da ikisi biribirini pek yakından takip etti."

Gayet zarif, zevk-i edebîsi mükemmel, müstehzî ve mukallit bir kadın olan annesinin, bu yönleriyle oğlu üzerinde önemli tesirleri olduğu görülmektedir.⁹

Abdülhalim Memduh düzenli bir mektep tahsili görmemiştir. Bir müddet Mekteb-i Lisan'a devam eden Memduh bu mektepte okuduğu sıralarda Hariciye Nezareti Hukuk-ı Muhtelite Kalemi'nde 300 kuruş maaşla ikinci kâtip olarak çalışmaktadır. Konya'ya sürgün edildiği tarihe kadar bu maaşı alır.¹⁰ Şairin Tercüman-ı Hakikat'te 21 Ramazan 1301 (15 Temmuz 1884) tarihinde yayımlanan "Müteverrim"e¹¹ adlı şiirinin sonunda "Umûr-ı Hukukiye-i Muhtelite hulefâsından" ibaresi vardır. Yazarın "Bürhan" adlı eserinin önsözünün sonunda ise "Hariciye Hukuk-ı Muhtelite Kalemi hulefâsından ve Mekteb-i Lisan beşinci sene şakirdânından Abdülhalim Memduh" ibaresi ve 18 Cemaziyelâhir 1303 (24 Mart 1886)

⁸ Cenap Şehabeddin, "Aziz Hatıralar", Peyam-ı Sabah, nr.11268, 14 Temmuz 1337/1921, s. 3

⁹ Son Asır Türk Şâirleri, s. 928

¹⁰ a. g. e., s. 928

¹¹ "Müteverrim", Tercüman-ı Hakikat, nr.1860, 21 Ramazan 1301 (15 Temmuz 1884), s. 3

tarihi yer almaktadır. Memduh aynı zamanda İstanbul'da neşredilen "Mizan" gazetesinde de ayda 400 kuruş ücretle "muharrir" olarak yazılar yazar.¹² Ancak bu gazetede yazarın adını göremedik. Anlaşıldığı kadarıyla buradaki yazıları imzasızdır. Sadece gazetenin 27 Recep 1304 / 21 Nisan 1887 tarihli nüshasında yazara ait olması muhtemel A (ayın) M imzalı "Bir Sitare Altında" adlı bir şiir tespit edebildik.¹³

Memduh, lisan mektebini bitirmeksizin Mekteb-i Hukuk'a girmiştir. Bu mektebin ikinci sınıfındayken de tutuklanarak hapsedilmiş ve daha sonra sürgün edilmiştir.¹⁴ Yazarın edebî faaliyetlerine bakıldığında düzensiz olmakla birlikte iyi bir eğitim aldığı anlaşıyor. Ali Kemal hatıratında Memduh için "Vatan, Asır kütüphanelerinden çıkmazdı" demektedir.¹⁵ Ayrıca birlikte haftada üç kere Beyoğlu'nda Kalekapısı sokağındaki İsviçre mektebinde (Ecole Allemande et Suisse) Raich isminde bir hocadan Almanca dersi aldıklarından bahseder. Ali Kemal'in "... gösteriş olmak için bu derslere gelirdi, hiç çalışmazdı."¹⁶ demesine karşılık Memduh'un dergilerde tercüme şiir yayımlayacak derecede Almanca bilgisine sahip olduğunu görürüz.¹⁷ Halit Ziya ise Kırk Yıl'da "... tercüme olunacak eserlerin aslını anlayabilecek kadar Fransızca'da iktidarı olabildiğine de hemen karar vermemiştim." diyerek, Fransızca'daki kuvvetini

¹² Son Asır Türk Şâirleri, s. 928

¹³ "Bir Sitare Altında", Mizan, nr. 27, 27 Recep 1304 / 21 Nisan 1887

¹⁴ Son Asır Türk Şâirleri, s. 928

¹⁵ Zeki Kuneralp, Ali Kemal-Ömrüm, İstanbul, 1985, s. 74

¹⁶ Kuneralp, a. g. e., s. 105

¹⁷ "Almanca'dan tercüme" (şiir), Muhit, nr. 7, 1305 (1888), s. 101

îmâ eder.¹⁸ Bundan başka yazarın Farsça bilgisinin de olduğunu tahmin ediyoruz.¹⁹

¹⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1936, c. II, s. 39

¹⁹ Abdülhalim Memduh' un Farsça' dan bir tercümesi: "Kıt'a" (şiiir), *Sebat*, nr. 11, 15 Ağustos 1302 (27 Ağustos 1886), s. 84

II. İSTANBULDA' KI GENÇLİK YILLARI VE YOĞUN EDEBÎ FAALİYETLERİ (1884-1889)

Abdülhalim Memduh'un İstanbul'daki gençlik dönemi edebî alanda çok verimli olduğu yıllardır. Kitap olarak yayımlanan on eserinden altısı ve dergilerde yayımlanan birçok şiiri ve yazısı bu döneme âittir. Daha sonraki yıllarda yayımlanan eserlerinin sayısı oldukça sınırlıdır. Bunun sebebi hayatı sürgünlerde geçen Memduh Bey'in, eserlerini yayımlama imkânını veya cesaretini bulamayışı olabilir. Büyük bir ihtimalle yazarın birçok eseri müsveddeler halinde kalmıştır.

Abdülhalim Memduh'un kendi imzasıyla yayımlanan ilk şiirine 1884 yılında rastlıyoruz. "Müteverrim" adlı bu şiir "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinde yayımlanmıştır.²⁰ Aynı yıl ilk şiir kitabını da yayımlar. "Tasvir-i Vicdan" adını taşıyan bu kitapta çeşitli şekil ve ölçülerde 31 şiiri ve "Vicdan" adlı yayımlanmamış manzum tiyatro eserinden bir bölüm vardır.²¹ Kitaptaki şiirleri, bir tanesi dışında, gazete veya dergilerde yayımlanmamış şiirlerdir.

İC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

²⁰ "Müteverrim", Tercüman-ı Hakikat, nr.1860, 21 Ramazan 1301 (15 Temmuz 1884), s.3 Bu şiir "Verem Bir Kız" adıyla Tasvir-i Vicdan adlı kitabında da yer almaktadır.

²¹ Tasvir-i Vicdan, İstanbul, 1301 (1884), 52+2 s. Yazarın daha sonraki eserinde yer alan bilgilerden, bu kitabın üzerindeki 1301 tarihinin hicrî olduğu anlaşılmaktadır. 1303 tarihli ikinci şiir kitabı "Tasvir-i Hissiyat"ın önsözünde Tasvir-i Vicdan'dan "çocukluk mahsulüm" diye bahseder ve bu önsözün sonunda 20 Teşrinisani 1301 (2 Aralık 1885) tarihi vardır.

Şâirin 1885 yılı içinde iki şiiri Tercüman-ı Hakikat'te, iki şiiri de "Nihal"²² adlı dergide yayımlanır. İmtiyaz sahibi Mehmet Remzi olan "Nihal'de Mehmet Tevfik, İskender Selim, Mehmet Necip, Hâmid Ziya, Mehmet Nuri, Ahmet Rasim, Ali Kemal, Ali Ferruh, Mustafa Reşit, Muallim Feyzi, Ali Sâib ve Ekrem Bey imzalarına rastlamaktayız. Geniş bir kadrosu olan Nihal'de Abdülhak Hâmid ve Fazlı Necip'in birer mektubu ve Halit Ziya'nın bir taziyenâmesi de vardır.

Abdülhalim Memduh yazı hayatına henüz yeni yeni atılmağa başladığı sıralarda Halit Ziya ile tanışma imkânı bulur. Halit Ziya 1885 yılında dışişlerinde bir memuriyete girmek için tavsiye mektuplarıyla İstanbul'a gelmiştir. Ancak talihi yaver gitmemiş, kendisine yakın ilgi gösteren Maarif Nazırı İzmirli Mansurîzâde Sait Paşa tam bu sırada görevden alınmıştır. Bununla beraber bu geliş yazara Muallim Naci, Ebüzziya Tevfik gibi edebiyat dünyasının ünlüleriyle tanışma fırsatı verir.²³ Bu arada Memduh'la da tanışırlar ve çok yakın arkadaş olurlar. Halit Ziya bu tanışmadan şöyle bahseder:²⁴

"Onunla nasıl buluştuk, bilmiyorum. Fakat derhal seviştik. Onda kendisine temiz ve iyi görünen şeylere derhal teslim olan bir kalp ihtiyacı vardı. Fakat pis ve kötü görünen şeylere de affetmeyen, aman vermeyen bir husûmeti vardı ki keskin taarruzlarla bir şamar

²² Bu derginin üzerinde 1303 tarihi vardır. Derginin 4. sayısında yer alan, Selanikli Fazlı Necip'in Mustafa Reşid'e yazdığı bir mektubun altındaki 15 Nisan 1301 (27 Nisan 1885) tarihinden, derginin üzerindeki 1303 tarihinin hicrî olduğu anlaşılmaktadır.

²³ Ö. Faruk Huyugüzel, Halit Ziya Uşaklıgil (Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler), İstanbul, 1995, s. 13

²⁴ Kırk Yıl, c. II, s. 34

gibi yapışan yahut bir kamçı gibi yaran nûktelerle, cinaslarla taşardı. "

Bu tarihlerde Babîâli caddesinde bulunan Yıldız Kiraathanesi (adı daha sonra Yıldız sarayını hatırlatmasından dolayı dikkat çeker endişesiyle Yıldız oluyor) Memduh ve arkadaşlarının buluşma yeridir. Halit Ziya da İstanbul'da bulunduğu süre içinde Memduh'la burada buluşur: ²⁵

"Ben de İstanbul'da ikameti esnasında beraber bulunmaktan hazettiğim ve her hususta delâletinden, samimiyetinden müstefid olduğum bedbaht şâir Abdülhalim Memduh'a burada buluşmak üzere söz verirdim. "

Halit Ziya'nın İzmir'de iken adını çok duyduğu ve gözünde büyüttüğü birçok yer vardır. Bunlardan biri de ünlü Sarafim Efendi Kiraathanesi'dir. Bundan Memduh'a bahseder: ²⁶

"Ben öteden beri bu ismi işitir ve onu hayalimin tezyin ibtilalarıyla süslerdim. Azîm bir bina tahmin ederdim ki geniş salonları lebaleb kitaplarla dolu idi. Bir mütâlaa yeri vardı ki yüzlerce tetebbu ve mütâlaa erbabını uzun masaların başında kitap yığınları karşısında cem ederdi. Hayalimin bu muhteşem kiraathanesini görmek için kendi kendime va'd etmiştim (...)

Birgün Abdülhalim Memduh başından ensesine doğru kayan gür kumral saçlarını asabî parmaklarıyla tarayarak içinden güldüğüne şahâdet eden bir sesle:

²⁵ Kırk Yıl, c. II, s. 33-34

²⁶ Kırk Yıl, c. II, s. 34-35

-Ha, Sarafim Efendi Kıraathanesi, öyle mi? Gel de onu sana göstereyim, dedi. "

Memduh'la birlikte bu kıraathaneye giderler. Ancak gördükleri Halit Ziya için tam bir hayal kırıklığıdır.

Halit Ziya İstanbul'da iken Memduh'un da teşvik ve yardımıyla ilk kitabını yayımlama imkânını bulur. Bu bir Fransız edebiyatı tarihidir.²⁷ Abdülhalim Memduh onu zamanın meşhur yayıncısı Arakel Efendi ile tanıştırır:²⁸

"... büyük bir eser yazmak hevesinde olduğumu, tasavvurumun vüs'atinden kendim de utanarak, ihtiyatkârâne bir lisanla evvela Abdülhalim Memduh'a bahsettim.

O bermutad gülüp benim cür'etime bir latife ile nihayet vereceğine, bilakis bu tasavvuru olanca ciddiyet ve samimiyetle teşvik etti. Hatta benim tercüme edilecek parçalarda muktedir olabileceğimde pek şüphedar olduğuma ilişerek:

-Onlar için de sizinle teşrik-i mesâi ederim. Ben icap ederse Veysiler, Nergisiler tarzında da yazarım, demişti.

Onların garâbet-i şive üslûbuna hiç şâyân-ı taklit nazarıyla bakmamakla beraber o tarzda yazı yazabilmenin ne büyük bir hayal ve lisan kuvvetine mütevakkıf olduğuna da vakıf bulunduğumdan genç şâirin bu iddiasını şüphe ile telakki ettikten başka tercüme olunacak eserlerin aslını anlayabilecek kadar Fransızca'da iktidarı olabildiğine de hemen karar

²⁷ Garbdan Şarka Seyyâle-i Edebiye: Fransa Edebiyatının Nümune ve Tarihi, 1. c. Medhal: Ezmine-i Mutavassıta ve On Altıncı Asır, Matbaa-i Ebuzziya, İst., 1303/1885, 84 s.

²⁸ Kırk Yıl, c. II, s. 39-40

vermemiştim. Hemen karar verilen iş fiili bir teşebbüs oldu. Onun teklifi üzerine derhal zamanın en muktedir ve en cesur tâbii olarak tanılan Arakel Efendi'ye mürâcaat ettik.

Arakel Efendi cesaretini teklife hemen muvafakat suretiyle ispat etti ..."

Abdülhalim Memduh'un Halit Ziya ile arkadaşlığı o İzmir'e döndükten sonra mektuplarla devam eder. Memduh bu mektuplardan birinde Halit Ziya'yı "Bir Muhtıranın Son Yaprakları" tefrikası dolayısıyla uyarır:²⁹

"Bir Muhtıranın Son Yaprakları bitmek üzere iken birgün İstanbul'dan Abdülhalim Memduh'tan hemen acele ile karalanmış bir mektup aldım. Takriben bana çıldırdın mı, diyordu, eğer intihar etmek istiyorsan beynine bir kurşun sıkmak daha kolaydır. Menfalarda mı sürüklenmek istiyorsun? Nedir o yazdıkların? Memleketi batırmışsın, hükumeti batırmışsın, dünyayı batırmışsın..."

Bunun üzerine Halit Ziya eseri yeniden gözden geçirdikten sonra kitap halinde yayımlar:³⁰

"Bir defa da tefrika edilen parçaları bir daha okudum ve titredim. Abdülhalim Memduh'un tamamıyla hakkı vardı. Nasılsa bir teheyyücün gafletlerine kapılmış ve öyle şeyler yazmıştım ki eğer nazar-ı dikkate çarpsaydı muhakkak Trablusgarp'e kadar giderdim. Bir müstesna tâli'in lütfu ile bu satırlar bir dost gözünden başka gözlere tesadüf etmemişti.

²⁹ Kırk Yıl, c. II, s. 96

³⁰ Kırk Yıl, c. II, s. 96

Bittabi kitap halinde intişar etmek için o parçalar sıkı bir tashihten geçti. Abdülhalim Memduh hakkında bende hâsıl olan yüksek fikir bu ihtar-ı dostanesiyle teeyyüd etmiş oldu."

Abdülhalim Memduh' u 1886 yılından itibaren yoğun bir edebî faaliyet içinde görürüz. Tutuklanıp sürgün edildiği 1889 yılına kadar birçok dergide çıkan şiir ve yazılarının yanısıra ilk kitabı "Tasvir-i Vicdan"dan sonra beş kitabı daha yayımlanır. Bunlar sırasıyla, "Tasvir-i Hissiyat" (1303/1886), "Bürhan" (1303/1886), "Bedriye" (1304/1887), "Reşid Paşa" (1306/1888) ve "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" (1306/1888) adlı eserleridir.

Abdülhalim Memduh' un 1886 yılında dört şiiri "Gülşen", iki şiiri "Nahl-i Emel", bir şiiri "Hamîyyet", iki şiiri de "Sebat" adlı dergilerde yayımlanır. "Sebat"te ayrıca Farsça'dan tercüme bir şiiri çıkar. "Gülşen" Ali Kemal'in önderliğinde çıkan bir dergidir. "Nahl-i Emel"i ise Ali Kemal' le anlaşılmıyarak Gülşen'den ayrılan İbrahim Fehim çıkarır. Halil Şinasi bu dergide şiir ve yazıları çıkan diğer isimdir. "Hamîyyet"te Halil Edip, Hâzım, Ahmet Rasim, Ömer Nazım, Mehmet Ramiz ve Selanikli Fazlı Necip isimleri görülür. "Sebat"te ise Hayrettin, Halil Edip, Fâik Hilmi, Mehmet Fikri, H. Kâmil, Muallim Feyzi' nin yanısıra Recâizâde Ekrem, Cenap, Naci ve Ahmet Rasim isimleri dikkat çekicidir.

"Gülşen"i çıkaran Ali Kemal ile bu dergide şiirleri çıkan Memduh' un, birlikte tutuklandıkları ve sürgün edildikleri 1889 yılı sonlarına kadar devam eden

yakınlıkları ve kader birlikleri vardır. Ali Kemal ile Memduh'un arkadaşlıkları muhtemelen Ali Kemal'in "Gülşen"i çıkardığı zamanlara dayanır. Ali Kemal'in Mekteb-i Mülkiye'de okuduğu bu tarihlerde Memduh da Mekteb-i Lisan'a devam etmektedir.³¹ Memduh da Ali Kemal gibi edebiyat ve matbuat dünyasını yakından takip etmekte, Bâbıâli civarında fazlaca dolaşmaktadır. Memduh'un içinden hiç çıkmadığı Vatan ve Asır kitaphaneleri Ali Kemal'in de sıkça gittiği yerlerdendir.

Zamanın en meşhur kitaphanelerinden olan Vatan ve Asır kitaphanelerinin sahipleri Kirkor ve Ohannes kardeşlerdir. Ali Kemal'i bir dergi çıkarmağa teşvik eden, bu kardeşlerden Kirkor Efendi olur. Böylece Ali Kemal, Mülkiye'den yakın arkadaşı İbrahim Fehim'le birlikte "Gülşen"i³² çıkarmağa başlar. Derginin masraflarını Kirkor Efendi karşılar.

Derginin ancak beşinci sayısında Memduh'un bir şiirinin yer alması, onun bu derginin çıkışında bir rolü olmadığını göstermektedir. Şâirin Gülşen'de 1886 yılında üç şiiri daha yayımlanır. Ali Kemal ve Memduh'un arkadaşlıklarının, bu derginin yayımlandığı sıralarda ilerlemesi muhtemeldir. Bu dergide yayımlanan ilk şiirinde bir yabancı gibi takdim edilen Memduh, 3 Temmuz 1302 (15 Temmuz 1886)'de çıkan üçüncü şiirinde "Abdülhalim Memduh Bey biraderimizindir." şeklinde sıcak bir ifade ile takdim edilir. Ali Kemal hatıratında, Mekteb-i Mülkiye'nin

³¹ Abdülhalim Memduh'un Gülşen'de çıkan ilk şiirinin altında "Lisan Mektebi beşinci sene talebesinden" ibaresi vardır.

"Gazel", Gülşen, nr. 5, 27 Şubat 1301 (11 Mart 1886), s. 18

³² "Gülşen" ilk sayı, 31 Kanunisanı 1301 / 12 Şubat 1886

dördüncü sınıfını bitirdiği sıralarda matbuatta yeni genç simaların peyda olduğunu ve bunlarla Bâbîâli caddesinde kitapçı dükkanlarında, kiraathanelerde toplandıklarını söyler. Bunlardan biri de Abdülhalim Memduh' tur: ³³

"Bu gençlerden biri Abdülhalim Memduh hem pek zeki idi, hem de garibü'l-etvar idi. Naci'ye derin bir husûmetle, Hâmid'e mecnunane bir muhabbetle saha-yı matbuata atıldı. ³⁴ Kabına sığmazdı. (...) Abdülhak Hâmid Bey'i harfiyyen taklide yeltenirdi. Mesela Divaneliklerim'e nazire tarzında Türrihat ³⁵ diye bir mecmua-yı eş'ar neşreylemişti. Fakat o ne şiirler idi!

Ey dur dur dura

Ey şur şur şura

gibi. Mamafih Memduh bu tuhaflıkları herkesi mebhut kılmak için kasten yapardı. Arzu edince makul, muntazam, mevzun söz de söylerdi."

Ali Kemal hatıratında Memduh'u ilginç bir kişilik olarak tanıtır: ³⁶

"Abdülhalim Memduh bir garibe-i hilkat idi. Sırf gösteriş için elinden ne gelirse yapardı. Dâima herkesi harikulâde hareketlerle, hallerle mebhut kılmak isterdi ve garip o ki kılardı. (...) Cihanın aleyhinde bulunurdu, âlemi zemmederdi. Önüne gelenin mübalağa ile

³³ Kuneralp, a. g. e., s. 74

³⁴ Süleyman Nazif bunu "... dostuna muhib ve muarızına bî-aman bir âdemdi." şeklinde bir özelliği olarak ifade eder. Bkz., Son Asır Türk Şâirleri, s. 930

³⁵ Böyle bir eserini bulamadık. Şâirin 1303 yılında yayımladığı Bürhan adlı kitabının başında "Abdülhalim Memduh'un matbu tûrrehatı" şeklinde bir ifade yer almaktadır.

³⁶ Kuneralp, a. g. e., s. 104

taklidini yapardı, fakat hoş sohbet idi, her meclisi şenlendirirdi."

Ali Kemal, Memduh'un dilini tutmasını bilmediği için büyük bir tehlike olduğunu da söyler:³⁷

"... Lakin hıfz-ı lisan nedir bilmediği için o devre göre mücessem tehlike idi. Öyle tazyik altında bile:

Bu halkın mülkünü seyr et harababad lazımsa

Bu mülkün halkını söylet sana feryad lazımsa

diye alenen şiirler söyleyen o idi. Padişah'tan en ufak bir zabıta memuruna kadar bütün o idare erkânını bîperva istihfaf eylerdi, bazen tahkir bile ederdi. Birgün Tepebaşı bahçesinde idi. Sultan Abdülhamit'in marşı çalınıyordu. Memduh kurşun kalemiyle masanın mermerine şu beyti yazdı:

Milletin va esef, son demini ihbar eyler,

Marşının sâmie gelen ... gibi murdar sesi

Biz güldük, lakin korkanlar aramızdan sıvıştılar, gittiler. Onlara nazaran Memduh o derece tehlikeli bir adamdı."

Ali Kemal Gülşen'de yeni edebiyat akımı doğrultusunda faaliyet göstermekle beraber Muallim Naci'ye karşı da saygılıdır. Memduh'u "Muallim Naci'ye fevkalade bir adavettir tutturdu. Hatta bir kere 'Muallim Efendi' diye mecnunane bir mektup bile yazdı." diyerek eleştirir.³⁸ Muallim Naci ile ilgili bir konu yüzünden Ali Kemal'in

³⁷ Kunalalp, a. g. e., s. 104-105

³⁸ Kunalalp, a. g. e., s. 104

İbrahim Fehim' le araları açılır ve İbrahim Fehim dergiden ayrılır.

Gülşen' de Mehmet Remzi, Ahmet Reşit, Ali Ulvi, Mehmet İzzet, Abdülkerim Sabit, Mehmet Celal, Ahmet Rasim, Ali Ferruh, Mustafa Rüştü, İbrahim Ethem, Ahmet İhsan, Mehmet Fuat şiir ve nesirleri çıkanlardan bazılarıdır.

Abdülhalim Memduh 1303(1886) yılında ikinci şiir kitabı olan "Tasvir-i Hissiyat"ı yayımlar.³⁹ Bu kitabında 26 şiiri vardır. Çeşitli şekil ve ölçülerdeki bu şiirlerin altısı nazire, biri tercümedir. Kitapta yer alan şiirlerden dört tanesi gazete ve dergilerde de yayımlanmıştır. Aynı yıl çıkan bir başka kitabı ise "Bürhan"dır.⁴⁰ Konusu Osmanlı tarihine âit bir hikaye olan Bürhan, manzum bir eserdir. Gülşen dergisinin 12. sayısında Memduh' un "Bürhan" adlı eserini tanıtan muhtemelen Ali Kemal tarafından kaleme alınmış bir yazı vardır. "Abdülhalim Memduh Bey bu ünvan tahtında manzum bir risalecik neşr etmişlerdir..." ifadesiyle başlayan 17 Nisan 1302(29 Nisan 1886) tarihli bu yazıda Memduh' un eserinden övgüyle söz edilir.⁴¹ Yine bu yıl Nihal' de Memduh' a hitaben yazılmış iki mektup dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi Recâizâde M Ekrem⁴²,

³⁹ Tasvir-i Hissiyat, İstanbul, 1303 (1886), 47 s. Eserin önsözünün sonunda 20 Teşrinisani 1301 (2 Aralık 1885) tarihi vardır. Ayrıca 1304 tarihli "Bürhan" adlı eserinde, yazarın yayımlanmış kitapları sıralanırken Tasvir-i Hissiyat' ın adı yer alır. Bürhan' ın önsözünün sonunda ise 1 Cemaziyelahir 1303 (24 Mart 1886) tarihi vardır.

⁴⁰ Bürhan, İstanbul, 1303 (1886), 20 s.

⁴¹ "Bürhan", Gülşen, nr. 12, 17 Nisan 1302 (29 Nisan 1886), s. 48

⁴² "Mektup" (Üstad Ekrem Bey' in ezkiya-yı üdebadan Memduh Bey' e ihsan buyurdukları edebî mütalaalarını havi bir mektuptur.), Nihal, nr. 6, 1304(1887), s. 161-164

ikincisi Ali Ferruh⁴³ tarafından yazılmıştır. Her ikisi de Abdülhalim Memduh'un incelenmek üzere kendilerine gönderdiği "İclâl" adlı eser hakkındaki düşüncelerini belirtmektedirler. Memduh'un yayımlanmamış bir eseri olan "İclâl", anlaşıldığı kadarıyla konusunu tarihten alan manzum bir hikayedir. Ekrem eserin bazı yönlerini eleştirmekle beraber olumlu bir değerlendirme yapmıştır. Ali Ferruh'un düşünceleri ise daha ziyade olumsuzdur.

"İclâl"in adı "Bürhan"da da geçer. Kitabın başında "Abdülhalim Memduh'un matbu türrehatı" başlığı altında Tasvir-i Vicdan, Tasvir-i Hissiyat ve Bürhan zikredildikten sonra "Tab olunmamışları" başlığı altında beş eseri belirtilir. Bunlar sırasıyla "İclâl" (manzum - bir vak'a-yı tarihiyedir), "İğbirar" (manzum), "Abdülhalim Memduh" (manzum), "Şerâit-i İctimaiye" (mensur - tercümedir) ve "Askerlik" (mensur) adlı eserlerdir.

Bu tarihler, İzmir'de çıkan Hizmet gazetesinin adının duyulmağa başladığı yıllardır. Halit Ziya ve Tefvik Nevzat'ın Hizmet'teki faaliyetleri İstanbul'dan dikkatle ve takdirle takip ediliyordu. Abdülhalim Memduh, Ali Kemal ve arkadaşları da İzmir'deki bu faaliyetleri yakından izlemektedirler. Zaten daha önce belirtildiği üzere Memduh'un Halit Ziya ile onun İstanbul'a geldiği tarihte başlayan yakın arkadaşlığı ve mektuplaşmaları söz konusudur. İçlerinde Halit Ziya'nın akrabasından olan Uşakîzade Süleyman Bey'in de olduğu bu grup bir süre sonra

⁴³ "Mektup" (Ali Ferruh Bey'in ezkiya-yı üdebadan Abdülhalim Memduh Bey'e yazdıkları bir mütalaa-yı edebiye-i hakimaneleridir.), Nihal, nr. 7, 1304(1887), s. 206-209

Halit Ziya ve Tefvik Nevzat'la haberleşmeye başlarlar. Aynı tarihlerde Halit Ziya'nın Hizmet'te, Muallim Naci taraftarlarının Tercüman-ı Hakikat ve Saadet'te karşılıklı hücumlarıyla ortaya çıkan tartışmalar, Ali Kemal ve arkadaşlarını Halit Ziya'ya daha da yakınlaştırır. Bir müddet şiddetle devam eden tartışmalar, Muallim Naci'nin Halit Ziya'ya ölçülü cevabıyla yumuşar. Ancak hemen kesilmez. Tercüman-ı Hakikat'te "Ukâz-ı Osmanî" adlı bir şiir köşesi açılmıştır. İstanbullu gençler bunu latife yollu alaya almak için Hizmet'in sayfalarına başvurarak "Ukâz-ı Şübbân" adlı bir köşe açarlar. Buraya isimlerinin başlarına "Muallim" yada "Şeyh" lakaplarını ilave ederek şiirler gönderirler. Bu vesile ile Hizmet'in sayfaları İstanbul gençliğine açılmış olur.⁴⁴ Memduh'un 1887 yılında Hizmet'te dört şiiri yayımlanır. Şâir'in Hizmet'in 20 Haziran 1303 (2 Temmuz 1887) tarihli 65. sayısında Ukâz-ı Şübbân köşesinde "Muallim Abdülhalim Memduh" imzasıyla yer alan "Sevmem" redifli şiirinden bir kıta şöyledir:⁴⁵

"Vücudu bâtil olan zahiriyeti sevmem

Mevadda zıt görünen maneviyatı sevmem

Lisanla saklanılan bir hamiyeti sevmem

-Görünmeyen eseri- kabiliyeti sevmem

Muallim Abdülhalim Memduh"

Abdülhalim Memduh kitap halindeki ilk tiyatro eseri olan "Bedriye"yi 1304(1887) yılında yayımlar.⁴⁶ "Bedriye" hece vezniyle yazılmış manzum, üç perdelik bir eserdir. On

⁴⁴ Ziya SOMAR, Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir, İzmir, 1944, s.88-92; Kırk Yıl, c.II, s.154-157

⁴⁵ "Sevmem", (Ukâz-ı Şübbân İctima-ı Evvel), Hizmet, nr.65, 20 Haziran 1303 (1 Temmuz 1887), 5 kıta.

⁴⁶ Bedriye, İstanbul, 1304 (1887), 43 s. Bu eserin önsözünün sonunda 15 Mart 1303 (27 Mart 1887) tarihi vardır.

üç sayfalık geniş mukaddimesinde Memduh'un tiyatro ve edebiyat hakkındaki düşünceleri vardır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal "Son Asır Türk Şâirleri"nde yazarın eserlerini sıralarken 1304 (1887) yılında babası Ali Ragıp'ın imzasıyla "Hukuk-ı İdare" adlı bir kitap yayımladığını belirtir. Ancak, hukukla ilgili ilmî bir eser olan bu kitabın Memduh'a âit olduğuna dair başka bir bilgiye ulaşamadık.

1888 yılında Memduh'un adını iki dergide görürüz: "Risale-i Hafî" ve "Umran". Risale-i Hafî'de dört, Umran'da iki şiiri yayımlanır. Umran'daki şiirlerinden biri tercümedir. Risale-i Hafî'de yazar kadrosu içinde Muallim Naci, Ş. Mazhar, Menemenlizâde Tahir, Şeyh Vasfi Efendi, Tepedenlizâde H. Kâmil ve Ali Şefik yer almaktadır. Ahmet Hamdi, Süleyman Suphi ve Ali Ferruh "Umran"ın yazarlarından bazılarıdır.

Memduh'un yakın arkadaşı Ali Kemal 1887 yılı Temmuz başlarında Paris'e gitmek üzere yola çıkar. Onu vapura kadar uğurlayanlar arasında Memduh da vardır. Ali Kemal hatıratında Memduh'un ona bu uğurlamada elindeki bastonu hediye ettiğinden bahseder.⁴⁷

Abdülhalim Memduh'un Ali Kemal'le arkadaşlığı, O 1888 yılı başlarında Avrupa'dan döndükten sonra artarak devam eder. Memduh, Ali Kemal ve arkadaşları Fahrettin Reşat'la sık sık bir araya gelmektedir. Bu arada "Mütâlâa" adıyla hikâye tercümelerinden oluşan bir risale çıkarmağa teşebbüs ederler. Ancak risale daha ilk nüshası çıkar çıkmaz

⁴⁷ Kunalalp, a. g. e., s. 76-77

kapatılır ve toplatılır. Bunu Ali Kemal kendisinin ve Memduh' un mimli olmasına bağlar. Ancak bu tarihlerde henüz Memduh' un mimli olması için bir sebep yoktur. Halbuki Ali Kemal Avrupa' dan dönüşünden az bir süre sonra gizli talebe cemiyeti kurmak suçuyla tutuklanmış ve kısa bir süre tutuklu kalmıştır. Burada mimli olan Ali Kemal' dir.⁴⁸

1888 yılı başlarında Vatan kitaphanesi sahibi Ohannes bir dergi çıkarmak ister ve derginin yazıişleri müdürlüğüne Abdülhalim Memduh' u getirir. "Muhit"⁴⁹ adındaki bu derginin başındaki "Siyasiyattan başka herşeyden bahs eder onbeş günde bir neşr olunur mecmuadır." ifadesinden sadece bir edebiyat dergisi olarak düşünülmediği anlaşılmaktadır. Gerçekten de dergide edebiyatın yanı sıra felsefeden estetiğe birçok konuya yer verildiği görülür. Bu dergiyi Recâizâde Ekrem Bey himaye edeceğini va' d etmiştir. Ancak daha ilk sayıda Ekrem Bey' in

Ey haris-i şan ü şöhret, bittiğin bilmez misin

Bir hazin feryad ile âvâze-i şânın sonu

beytine Memduh' un yazdığı

Nâre-i mestâneden dûr olmasın nev-i beşer

Bir hazin feryâd ise âvâze-i şânın sonu

şeklindeki nazire, alinganlığı ile bilinen Recâizâde Ekrem' i gücendirir ve dergiyle ilişkisini kesmesine sebep

⁴⁸ Kuneralp, a. g. e., s. 103

⁴⁹ Muhit, nr. 1, İstanbul, 1305/1888 (Derginin üzerinde tarih sadece yıl olarak belirtilmiştir.); Umrân' da bu derginin Abdülhalim Memduh önderliğinde çıktığını belirten yazı: "Muhit"- Başlarında şair-i hoşgû Abdülhalim Memduh Bey olmak üzere teşekkül eden bir heyet-i tahririye tarafından işbu namla bir risale-i mevkuta daha zib-efza-yı âlem-i matbuat olmuştur. Arz-ı tebrikat ederiz., Umrân, nr. 12, 20 Şubat 1303 (3 Mart 1888), s. 143

olur.⁵⁰ Dergi yedinci veya onuncu sayıya kadar devam ettikten sonra kapanır.⁵¹ Derginin sayılarında tarih ayrıntılı olarak verilmemiş sadece yıl olarak belirtilmiştir.

Ali Şefik, Musa Kazım, Mehmet Zeki, Menemenlizâde Tahir, Tepedenlizâde H. Kâmil, Ali Macit, Ali Suat, Diyarbekirli Sait Paşa, Cenap Şehabeddin, Ali Nusret ve Ali Kemal "Muhit"te şiir ve nesirleri çıkan isimlerdir. Dergide Memduh'un kendi imzasıyla onbir şiiri ve dört yazısı yayımlanır. Şiirlerden dördü ve yazılardan ikisi tercümedir. İmzasız yazıların da Memduh'a âit olma ihtimali vardır.

Memduh'un eserleri sıralanırken, 1305(1888) yılında yayımlanan "Takvim-i Edebî"⁵² adlı çalışmasından bahsedilir.⁵³ Ancak bu eserin hiçbir yerinde Memduh'un adı geçmemektedir. Eserin başında "Sahibi Ohannes Ferid" şeklinde bir ifade ile Ohannes Ferid'in önsözü yer alır. Eserin basım tarihi ile Memduh'un Muhit dergisinin başına getiriliş tarihi aynıdır. Ayrıca bu eserin son sayfasında Muhit dergisinin tanıtımı vardır.⁵⁴ Dolayısıyla bu eser Memduh'a âit olabilir. Eserde geçen edebî bahisler bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

⁵⁰ Süleyman Nazif, "Bir Musahabe, Muallim Naci Hakkında 1", Peyam-ı Sabah, nr.11506, 3 Kanunievvel 1337/1921

⁵¹ Kütüphanelerde bu dergiyi yedinci sayısına kadar bulabildik. Ancak İbnülemin Mahmut Kemal İnal, derginin on nüsha kadar neşredildiğini söylemektedir. Bkz. Son Asır Türk Şâirleri, s.930

⁵² Takvim-i Edebî -1304 senesine mahsustur, Bir takvim ile bazı mebahis-i edebiyeyi muhtevidir-, Sahibi Ohannes Ferid, Dersaadet, 1305, 40 s.

⁵³ Son Asır Türk Şâirleri, s.937

⁵⁴ Takvim-i Edebî, s.40

Namık Kemal'in 2 Aralık 1888'de ölümü birçok kimse gibi Abdülhalim Memduh'u da çok üzmüştür. Bu ölüm üzerine Memduh bir mersiye yazar. Yazdığı mersiye başta Ali Kemal olmak üzere devrin genç edebiyatçılarını çok etkiler:⁵⁵

"... Gerek Selim Hüsnü'nün, gerek Hüsameddin'in odalarında beş on kişi toplanır, Memduh'a bu mersiye okutur, kemal-i teessürle dinlerdik.

Bu mersiye muhtelif vezinlerde muhtelif kıt'alardan mürekkep idi. Kısmen pek güzel, sûzişnak idi:

Kuyûd-ı zulmü çâk etmek için zincirbend oldum
Fakat her zâlimin boynunda müthiş bir kemend oldum
Hakikat sahibinden varsa şâyân-ı pesend oldum

Vatan hoşnud senden, hazır ol bezm-i mükâfâta
Kopardım mevtini duydukta bir feryâd-ı hürriyet
Hemen etrafa baktım ermedi imdâd-ı hürriyet
Yetim oldu bu mülk, ey eşref-i evlâd-ı hürriyet

Vatan hoşnud senden, hazır ol bezm-i mükâfâta
Şu beyitler başka bir vezinden, lakin daha latif idi:

Siyah doğdu güneş hâver-i vatanda bugün
Hayalimizdeki âtiye döndü ye's ile hâl
Vatan hadikasının bağbân-ı marifeti
Veya o cây-ı felaketteki yegâne nihâl
Olunca sâkına bir sarsar-ı sumum vezân
Türâba doğru yıkıldı, tükendi tâb u mecâl
(...)"

⁵⁵ Kuneralp, a. g. e., s. 103-104

"Reşit Paşa", Memduh' un 1306(1888)' da yayımladığı biyografik bir eserdir.⁵⁶ Bu eserde hayranı olduğu Reşit Paşa'nın hayatını ve icraatını ele almıştır. Hizmet'in 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888) tarihli nüshasının "Yeni Kitaplar" kısmında eseri tanıtan kısa bir yazı vardır.⁵⁷ Hizmet'in aynı sayısında Ali Kemal tarafından tanıtılan, Reşit Paşa'yla ilgili bir başka kitap daha vardır. Ali Kemal, Salâhî Bey tarafından yazılan "Bir Türk Diplomatı" adlı bu kitabın, Abdülhalim Memduh Bey'in pişrevliği sayesinde yazıldığını belirtir.⁵⁸

Abdülhalim Memduh' un en dikkat çekici eseri 1306(1888) yılında yayımladığı "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye"dir. Bu eser yazılan ilk edebiyat tarihi olmanın yanı sıra, devrin genç edebiyatçılarının edebiyata bakış açılarını, geçmiş dönemler hakkındaki düşüncelerini, genç ve yenilikçi bir edebiyatçı olan Memduh' un gözüyle yansıtması bakımından da önemli bir eserdir. Eserin önsözünün sonunda 7 Teşrinievvel 1303 (19 Ekim 1887) tarihi vardır. 23 Kanunısani 1303 (4 Şubat 1888) tarihinde Umran' da çıkan kitapla ilgili yazıda ise, kitabın henüz basım safhasında olduğu belirtilir.⁵⁹

⁵⁶ Reşit Paşa, İstanbul, 1306(1888), 15 s. Kitabın sonunda 19 Teşrinievvel 1304 (31 Ekim 1888) tarihi vardır.

⁵⁷ "Reşit Paşa - Müşarünileyhin tercüme-i haliyle icraatını hâvi bir risaledir. [Muhariri] Abdülhalim Memduh Beyefendi' dir.", Hizmet, nr. 209, 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888), s. 3.

⁵⁸ "Bir Türk Diplomatı", Hizmet, nr. 209, 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888), s. 3.

⁵⁹ "Yeni Kitaplar, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" -Müstebân-ı şübban-ı vatan Abdülhalim Memduh Bey biraderimiz tarafından tarih-i edebiyatımız bir tarz-ı bihin ile tahrir buyurularak tab olmakta bulunmuştur ki gayretli refikimiz bu eser ile dahi kudret-i kalemlerindeki büyüklüğü alem nazarında bir kat daha isbat eyleyecektir. İntişarından sonra hakkında arız u amîk-i tafsilat verilmek ve muhakemata girişmek ahz-ı âmâlimizdir., Umran, nr. 10, 23 Kanunısani 1303(4 Şubat 1888), s. 118-119

Eserin yayımlanmasından sonra Hizmet' in 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888) tarihli nüshasında Ali Kemal'in, kitabı tanıtan bir yazısı çıkar.⁶⁰ Burada eser övülmekle beraber aynı zamanda bazı açılardan da eleştirilir. Yazının muhtevasına ilgili bölümde değineceğiz.

⁶⁰ Ali Kemal "Yeni Kitaplar: Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye", Hizmet, nr. 209, 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888)

III. TUTUKLANMASI VE KONYA' YA SÜRGÜN EDİLMESİ

1887 yılında Avrupa'ya giden Ali Kemal, dokuz ay kadar yurt dışında kaldıktan sonra 1888 yılı başlarında İstanbul'a döner. Ali Kemal'in gelişi kendisiyle birlikte Abdülhalim Memduh'u da hapislere ve sürgünlere kadar götürecek bir maceranın da başlangıcı olur.

Memduh, Ali Kemal ve her ikisinin de yakın arkadaşı Fahrettin Reşat sık sık bir araya gelmektedirler. Birlikte Beyoğlu'ndaki İsviçre Mektebi'ne giderek Almanca dersi alırlar. Ali Kemal, dersten çıktıktan sonra da birlikte dolaştıklarını söyler:⁶¹

"... Akşamları mektepten çıktığımız zaman doğru evimize gitmez, bir kere mutlaka Beyoğlu'nu kolağan ederdik. Fakat sefahat zevk için değil, gezmek, Fransızca gazeteleri okumak, siyasetten bahs etmek, siyasetle meşgul görünmek için kolağan ederdik."

Memduh ve arkadaşları zaman zaman Beyoğlu'nda Nikoli'nin birahanesine toplanarak oradaki ecnebi gazetelerini okurlar. Toplanma yerleri bazen de Sirkeci'de ikamet eden Hüsamettin veya Selim Hüsnü'nün odalarıdır. Ali Kemal, Memduh ve Hüsamettin'in çok iyi dost olduklarını belirtmektedir.⁶²

Abdülhalim Memduh'un pervasız tavırları bütün temkin ve ihtiyatlarına rağmen zaman zaman Ali Kemal ve Fahrettin

⁶¹ Kunalp, a. g. e., s. 105

⁶² Kunalp, a. g. e., s. 103

Reşat'ı da taşkınlıklara sevk eder. Ali Kemal, Memduh ve Fahrettin Reşat'la birlikte, ellerinde "hürriyet, müsavaat, uhuvvet" yazılı levha ile resim çektirdiklerinden bahseder. Memduh ve Ali Kemal'in taşkın tavırları diğer arkadaşlarının çekinmesine, onlardan uzaklaşmasına sebep olur. Hatta Fahrettin Reşat bile yakınlarının ihtarıyla onlardan ayrılır. Ancak bu durum ikisini de hareketlerini sınırlandırma yönünde etkilemez.⁶³

Birgün Memduh, Ali Kemal'in yanına gelerek heyecanlı bir şekilde "Azizim, hazırlan. Öyle sizin geçenlerde yaptığınız gibi çocukça değil, fakat ciddi, fakat hafî bir cemiyet teşkil ediyoruz. Şimdilik alttan alta neşriyat ile, daha sonra faaliyet ile, icraat ile elden geleni yapacağız. Bu memleketi bu istibdattan kurtaracağız!" der.⁶⁴

Memduh'un "çocukça" dediği teşebbüs, Ali Kemal'in Avrupa'dan döndükten sonra, orada gördüklerinden örnek alarak oluşturmağa çalıştığı gizli talebe cemiyeti teşebbüsüdür. Ali Kemal ve arkadaşları Mülkiyeliler olarak böyle bir cemiyet kurmayı kararlaştırırlar. Nizamname yaparlar. Hatta cemiyet üyelerinin bir alâmeti olarak mavi püsküllü bir fes giymeğe karar verirler. Çünkü İsviçre talebe cemiyetlerinde böyle hususi alâmetler vardır. İlk toplantıda Ali Kemal reis seçilir. Ancak haftada bir yaptıkları toplantılarının dördüncüsü zabıta tarafından basılır ve tevkif edilirler. Karakolda bir gece kaldıktan sorgulandıktan sonra nasihat edilerek serbest

⁶³ Kuneralp, a. g. e., s. 105

⁶⁴ Kuneralp, a. g. e., s. 105-106

bırakılırlar.⁶⁵ Memduh' un ifadesinden Ali Kemal' in bu ilk teşebbüsünü tasvip etmediği anlaşılmaktadır.

Memduh' un söyledikleri Ali Kemal' i etkiler. Derhal başbaşa verip cemiyete kimi alıp kimi almıyacaklarını düşünmeğe başlarlar. Akıllarına ilk olarak Midillili Hüsamettin ve Duyun-ı Umumiye ketebesinden Kastamonulu Fahri gelir. Meseleyi arkadaşlarıyla konuşmak üzere toplanmaya karar verirler.⁶⁶

Ali Kemal ve Hüsamettin konuya sıcak bakmakla beraber bir yandan da şüphe içine düşmüşlerdir. Çünkü Memduh bu düşünceyi ortaya koyan asıl kişinin kim olduğunu söylememektedir. Memduh' un namusundan emindirler. Ancak onun ihtiyatsızlığından endişe etmektedirler.⁶⁷

Memduh' u bu işe sevk edenin Tahir Kenan Bey olduğu anlaşılınca Ali Kemal' in endişesi iyice artar. Bu zât İzmirli olmakla beraber Halit Ziyalar' dan, Tevfik Nevzatlar' dan uzak, zamanın ikbal sahibi kimseleriyle düşüp kalkan bir kişidir. Memduh' u nasıl olduysa ikna etmiş, hatta birlikte, bastırılıp İstanbul' un duvarlarına yapıştırılmak üzere bir beyanname müsveddesi bile hazırlamışlardır. Bu beyannamede padişahın Mithat Paşa' yı, Taif' e kaymakam olarak gönderilen Fehim Efendi vasıtasıyla öldürterek cinayet işlediği, saltanat hakkının aslında V. Murat' a âit olduğu şeklinde ifadeler vardır. Ali Kemal' in

⁶⁵ Kuneralp, a. g. e., s. 95-98; Ahmet Reşit Rey, Gördüklerim Yaptıklarım, İstanbul, 1945, s. 43-44

⁶⁶ Kuneralp, a. g. e., s. 106

⁶⁷ Kuneralp, a. g. e., s. 106

ifadelerinden, beyannameyi bastırmalarına fırsat bulamadan ihbar edildikleri anlaşılmaktadır.⁶⁸

Ali Kemal'in Tahir Kenan'la ilgili düşünceleri Memduh'u da şüpheyeye düşürür. Ancak iş işten geçmiş, bu şüphe onların başına geleceklere engel olamamıştır.⁶⁹

Memduh, Ali Kemal ve arkadaşları bu gelişmelerden hemen sonra, 1888 yılı Aralık ayı ortalarında tutuklanırlar. Tutuklanma sırasında beyanname Memduh'un üzerinden çıkar. Hatıratında tutuklanmalarına sebep olarak Tahir Kenan'ın jurnalini ve Memduh'un tedbirsizliğini gösteren Ali Kemal, İkinci Meşrutiyet'ten sonra Bahattin Şakir'le olan mahkemesinde aynı konuyla ilgili olarak, İsmail Paşa'nın journali üzerine sorgulandıklarını belirtir.⁷⁰

Tutuklulardan sorgulanmaları sırasında Tahir Kenan kullanılarak suçlarını itiraf etmeleri istenir. Tahir Kenan'ın "Kemalciğim, artık inkâra mahal yok. Ben hakikati itiraf eyledim, padişahımızın atıfetine sığındım. Zaten yazdığımız yafta Memduh'un üstünde yakalandı. En-necat fi's-sıdk" demesi üzerine Ali Kemal kendilerini sorgulayan heyete bütün bunların acemice bir tezvirden ibaret olduğunu, bu tezviri tertip edenin de, Memduh'u kandırmanın da Tahir Kenan olduğunu söyler.⁷¹

⁶⁸ Kunalalp, a. g. e., s. 107

⁶⁹ Kunalalp, a. g. e., s. 107

⁷⁰ Şura-yı Ümmet - Ali Kemal Davası, İstanbul, 1325, s. 13
(Kitabın üzerinde yazar ismi yoktur)

⁷¹ Kunalalp, a. g. e., s. 111

Tutuklular ifadeleri alındıktan sonra Bab-ı Zaptiye' de âdeta unutulurlar. Aradan aylar geçtiği halde haklarında olumlu veya olumsuz herhangi bir haber çıkmaz. Ancak hallerinden şikayetçi değildirler. Kendilerine iyi muamele edilir. Hatta gündüzleri bir polis neferi eşliğinde evlerine gidip gelebilirler. Memduh ise her lisanda, her fende yed-i tula sahip gibi davranması ve etrafını hayrete düşüren tavırlarıyla tam bir neşe kaynağıdır. Hergün dışardan ziyaretine gelen hayranlarını kabul eder, onlara nasihatler verir. O zamanlar Mekteb-i Tıbbiye' de okuyan Abdullah Cevdet de Memduh' un böyle meftunlarındanındır. Her hafta mektepten çıkınca ziyaretine gelir.⁷²

Tutukluluğu sırasında Memduh' u çok seven ve takdir edenlerden biri de Zaptiye Nazırı Kâmil Bey' dir. "Abdülhalim Memduh, o ne ateşpare-yi zekadır. Bir memlekette Memduh kâbında kaç genç bulabilirsiniz. Şâir, kâtip, nâtık, Fransızca, Almanca, Türkçe ... Hüda bilir, bu yaşta bu derece iktisab-ı kemal eylemek bana hayret verdi." diyerek ona hayranlığını belirtir. Ali Kemal' e Memduh' la birlikte Türkçeye tercüme etmeleri için usul-i zaptiyeye dâir Almanca büyük bir eser verir. Ancak Ali Kemal' in ifadesine göre onların çok fazla Almanca bilgileri yoktur. Memduh yükseklerden attığı için Kâmil Bey bu lisana vukufalarını harikulade sanmaktadır.⁷³

Memduh bu arada "Reis Bey" adıyla zaptiye reisi Hüsnü Bey' i alaya alan tek perdelik bir komedi de yazar. Bu oyun, zaptiye heyetinin ve Hüsnü Bey' in kulağına gidince Ali

⁷² Kuneralp, a. g. e., s. 112, 116

⁷³ Kuneralp, a. g. e., s. 112-113

Kemal'i dikkatli olmaları konusunda uyarırlar. Ali Kemal'in bu uyarıyı Memduh'a iletmesi tartışmalarına sebep olur. Memduh kendilerini bu hale sokan böyle bir zalim idareye karşı hamd ederek oturamayacağını söyleyerek, "... Sizin elinizden gelirse Allah'a hamd ediniz, oturunuz. İnşallah Şevketmeab Efendimiz bu hüsn-i hal ve hareketinizi duyarak sizi mazhar-ı af ve safh-ı hümayunları buyururlar." der.⁷⁴

Bu sıralarda Ali Kemal yurt dışına kaçma planları yapmaktadır. Konuyu arkadaşlarına açar. Böyle müstebit bir idareyle, onların esiri iken mücadele etmenin mümkün olmadığını söyler. Teklifi kabul edilir. Ali Kemal Memduh'un bu durumdan pek hoşnut olmadığını belirterek onu ağır bir şekilde suçlar:

" ... çünkü acibelamal bir mahluk idi. Evvela tevkif edilmemize başlıca sebep olmuştu. Saniyen tevkif olunurken mahut yaftayı hafiye imha edeceği yere zabıta memurlarına hissettirecek bir tarzda saklamağa kalkışarak bilakis meydana çıkarmıştı. Salisen esna-yı istintakta beraat etmemize mani olmak için ne lazımsa yapıyordu. Nihayet böyle mevkuf iken de lisanını bir türlü tutamıyor, mevkiimizi büsbütün tehlikeye düşürüyordu. Niçin böyle yapıyordu? Öyle sanıyorduk ki ismet-i fikir ve vicdanına rağmen bu genç bir kusura malik idi. O da gösteriş, hırs-ı şöhret idi. Bu sâika ile mahbes ve menfayı cana minnet biliyordu, bir vesile-i şan ve şeref addeyliyordu. Bilakis o musibetlerden mahrumiyeti bir idbar gibi telakki

⁷⁴ Kunalalp, a. g. e., s. 115-116

ediyordu. İşte ibtidadan intihaya bu endişe ile çabaladı, durdu " ⁷⁵

Kaçma teşebbüslerinin duyulması üzerine tutuklular bir gece yarısı üç dört aydır kaldıkları Bab-ı Zaptiye' den alınarak Mehterhane' ye nakl edilirler. Ali Kemal buna da Memduh' un gevezeliklerinin sebep olduğunu söyler. ⁷⁶

Endişe içinde geldikleri Mehterhane' de daha rahat ederler. Güya kaçmalarına mani olmak için getirildikleri bu yerde iki günde bir dışarı çıkıp serbestçe dolaşmalarına izin verilir. Bu arada Avrupa' dan dönen Uşakizâde Süleyman üzerinde muzır evrak bulunduğu gerekçesiyle gelir gelmez tutuklanır ve o da Mehterhane' ye getirilir. ⁷⁷

1889 yılı Temmuz ayı başlarında Memduh, Ali Kemal ve arkadaşları Mabeyn-i Hümayun' a götürülürler. Burada başkatip Süreyya Paşa padişahın şefkatinden bahsederek, onları affedeceğini söyler. Ancak bu sözler Memduh' un tepkisine sebep olur: ⁷⁸

"-Paşa hazretleri, şimdiye kadar sustum, fakat artık sabredemiyeceğim. Merhamet buyurdunuz. Gerek siz, gerek beyefendiler hazeratı deminden beri aftan, atıfetten, eşfak-ı şamilü' l-afaktan bahis buyurdunuz. Af ve atıfet nedir? Ne cinayet işledik ki muhtac-ı af oluyoruz. Hele ne atıfet gördük ve göreceğiz. Her halde o şamilü' l-afak diye tavsif buyurduğunuz eşfakın Sultan Ahmet meydanında şümulü yok imiş, çünkü biz, biçare

⁷⁵ Kunalalp, a. g. e., s. 117

⁷⁶ Kunalalp, a. g. e., s. 117

⁷⁷ Kunalalp, a. g. e., s. 120-121

⁷⁸ Kunalalp, a. g. e., s. 121-122

gençler aylardan beri zindanlarda zillet ve sefaletle nahak yere perişan olduğumuz, canilerle bir tutulduğumuz halde hiç imdadımıza şitab eden olmadı. İstikbalimiz mahv edildi, ümitlerimiz ayak altına alındı. Kuru bir candan maada hayattan bir naimimiz kalmadı. Hâlâ aftan, atıfetten bahsediyorsunuz. Arkadaşlarımı bilmem, fakat ben kendi hesabıma rica ederim, şevketmeab efendimize arz ediniz. Mahbese, menfaya, hatta ziyade bir cezaya razıyım. Ölümü böyle zilletle yaşamağa tercih ederim, hiçbir inayete talip değilim "

Memduh' un bu sözleri bir anda bütün af ümitlerini suya düşürür. Ali Kemal ve diğer arkadaşları Memduh' a söylemediklerini bırakmazlar. Ancak yine olan olmuştur. İki gün sonra kendilerine birer münasip memuriyetle istihdam olunmak üzere ayrı ayrı vilayetlere gönderilecekleri tebliğ olunur. Ali Kemal ve Kastamonulu Fahri Halep' e, Hüsamettin Şam' a, Uşakizade Süleyman Bağdat' a, Tahir Kenan Yemen' e, Memduh Konya' ya gönderilecektir. Önce Memduh ve Ali Kemal dışındakiler gönderilir. İkisinin affedileceğine dâir bir şâyia yayılır. Ancak bu olmaz ve bir hafta sonra onlar da gönderilirler.⁷⁹

Memduh ve Ali Kemal muhtemelen 1889 yılı Temmuz ayında bir Rus vapuruna bindirilerek yola çıkarılırlar. Memduh Mersin' de Ali Kemal ise İskenderun' da vapurdan inecekler ve gidecekleri yere karadan devam edeceklerdir.

⁷⁹ Kuneralp, a. g. e., s. 123; Arşivde bu sürgün kararlarına dâir belge bulamadık.

Aynı vapurda o sırada Adana Maarif Müdürlüğü'ne tayin olunan Menemenlizade Tahir Bey de bulunmaktadır.⁸⁰

Memduh' u vapura kadar uğurlayanlar arasında Süleyman Nazif de vardır. Süleyman Nazif onun kendisine verdiği resmin arkasına şu kıtayı yazdığını söyler:⁸¹

"Kalsın Nazif sende şu, zıll-i bela ile
Bir yadigâr-ı mihneti pür-zulmet ömrümün
Bu iğtirab-ı nabezemanı teemmülen
Didar-ı infilakına et lânet ömrümün"

Memduh ve Ali Kemal, vapur İzmir limanına varınca birlikte karaya çıkarlar. Burada Hizmet gazetesine giderek Tefvik Nevzat' ı ziyaret ederler.⁸²

Vapur İzmir' den sonra Rodos' a da uğrayarak Mersin' e ulaşır. Burada Memduh, Ali Kemal' le vedalaşarak vapurdan iner. Ali Kemal bu vedalaşmada Memduh' un çok ağladığını "Efsus! Bir daha birbirimizi göreceğ miyiz? Kemal' im, kardeşim, refik-i felaketim" diyerek feryadlar kopardığını söyler.⁸³

⁸⁰ Kunalp, a. g. e., s. 123

⁸¹ Süleyman Nazif, "Bir Musahabe, Muallim Naci Hakkında 2", Peyam-ı Sabah, nr. 11510, 10 Kanunıevvel 1337/1921, s. 2

⁸² Kunalp, a. g. e., s. 125

⁸³ Kunalp, a. g. e., s. 126

IV. KONYA DÖNEMİ

Memduh Konya'ya vardığında vali, Ali Süruri Paşa'dır. Bir müddet sonra onun yerine Hacı Hasan Bey(Paşa) vali olur. Memduh burada vilayet maiyetine memur olarak görevlendirilir. Aynı zamanda Meclis-i Kebir-i Mearif Heyeti kâtipliğine getirilir.⁸⁴ Kendisine 1000 kuruş maaş bağlanır.⁸⁵

Hacı Hasan Bey'le Memduh'un arası başlangıçta çok iyidir. Vali Memduh'a çokça iltifat eder, yazılarını yazdırır, gittiği yerlere beraberinde götürür. Ancak daha sonraları bazı gammazlar yüzünden Memduh bu teveccühü kaybeder.⁸⁶ Hicrî 1312 tarihli Konya vilayet salnamesinde sadece vilayet maiyetine memur olarak görünmektedir. Buradan Meclis-i Kebir-i Mearif Heyeti kâtipliği görevinden de alındığı anlaşılmaktadır.

Hacı Hasan Bey'den sonra Konya'ya Ali Kemali Paşa vali olur. Memduh onun zamanında vilayet tercümanlığına getirilir.⁸⁷

Bu sıralarda yazarın Hakkari'ye bağlı bir kazada kaymakam olarak görev yapan babası vefat eder. Bu ölüm yazarı çok üzer. Süleyman Nazif'e yazdığı 10 Haziran 1307

⁸⁴ Konya Vilayet Salnamesi, Hicri 1310, s. 97

⁸⁵ Son Asır Türk Şâirleri, s. 929

⁸⁶ Son Asır Türk Şâirleri, s. 929

⁸⁷ Son Asır Türk Şâirleri, s. 929

(22 Haziran 1891) tarihli mektubunda duygularını şöyle dile getirmektedir:⁸⁸

"Ey kardeş,

Mektubun vasıl oldu. Cevabını bi'l-mazuriye tehir ettim. Üç seneden beri müştak-ı didarı olduğum babam mütehassiren vefat etti. Bu elem âlâm-ı sâireme mütefevviktir. Ondan ziyade ölmek bana yakışırdı."

Aynı mektupta valinin bazı küçük teşebbüslerle İstanbul'a dönebileceğini söylediğini aktarır. Bu konudaki düşüncesini bir beyitle ifade eder:

"Âh-ı istimdâd çıkmaz sine-i rencûrdan
Sâdır olmaz öyle bir zillet mağrurdan"

1894 yılında Cenab Şehabeddin'in sıhhiye müfettişi olarak Konya'ya gelişi Memduh'u çok sevindirir. Cenab Şehabeddin'in Konya'da bulunduğu süre içinde bu iki eski dost vakitlerinin çoğunu birlikte geçirirler, İstanbul günlerini yâd ederler.⁸⁹

Hayatı boyunca hiç evlenmemiş olan Memduh, Konya'da iken H. Hanım isminde genç bir kıza âşık olur. Bu kızla zaman zaman buluşurlar, görüşürler. Memduh bu kızla evlenmek ister. Ancak kızın ailesi Memduh'un sürgün olması sebebiyle evlenmelerine izin vermez. Bir müddet sonra kızın babası memuriyetini bir başka yere nakletmek suretiyle

⁸⁸ Süleyman Nazif, "Edebiyat-ı Osmaniye'nin bir sima-yı edeb-i giryanı olan Abdülhalim Memduh'un Konya'da menfi iken yazdığı mektuplardan", Yeni Turan, nr. 5, 5 Eylül 1329 (18 Eylül 1913), s. 74-76

⁸⁹ Cenab Şehabeddin, "Aziz Hatıralar", Peyam-ı Sabah, nr. 11268, 14 Temmuz 1337/1921, s. 3

kızıyla beraber Konya'dan ayrılır. Bu durum Memduh'u çok bedbaht eder.⁹⁰

İbnülemin M. Kemal İnal, İstanbul'da oturdukları Mercan Mahallesi Mühürdar Emin Paşa Sokağı'nda oturan Şah İsmail ve Ahmet Çavuş adlı Konyalı iki ihtiyar kardeşten bahsederek, Konya'da bulunduğu sırada Memduh'un bunlardan Şah İsmail'le İstanbul'daki işleri için muhabere ettiğini söyler. Şah İsmail kendince mühim ve muteber olan zatlara göndereceği mektupları İbnülemin M. Kemal İnal'a yazdırmaktadır. Memduh'a gönderdiği mektupları da yine ona yazdırır. İbnülemin M. Kemal İnal, eski divan kâtiplerine rahmet okutturacak kadar garip lugatler ve tımturaklı cümlelerle yazdığı "mukaffa, mücessa, pürhikmet, tesliyet-âmez, beşaretengiz" namelerin Memduh'a tesir ettiğini, "cehalet hıttasının" şahı olan İsmail Ağa'ya sahifeler dolusu hürmetkârane ve minnetdarane cevaplar yazdığını söyler.⁹¹

Memduh'un Konya'da bulunduğu müddet içindeki edebî ya da diğer faaliyetleri hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Süleyman Nazif'e yazdığı mektubunda bir gazelini göndermiştir.⁹² Edebî çalışmalarıyla ilgili bir başka bilgi İbnülemin M. Kemal İnal'ın, Memduh'un Konya'da bulunduğu sırada yazdığını söylediği "Merkad-i mutahhar-ı Cenab-ı Mevlana vasfındadır" ünvanlı uzun kasidedir. İbnülemin M. Kemal İnal bu kasidenin altmış dokuz beyit olduğunu belirterek dokuz beytini verir.⁹³

⁹⁰ Cenap Şehabeddin, aynı makale

⁹¹ Son Asır Türk Şâirleri, s. 936-937

⁹² Süleyman Nazif, aynı mektup

⁹³ Son Asır Türk Şâirleri, s. 938

V. İZMİR' E GELİŞİ

1889' dan 1897' ye kadar uzun bir süre kaldığı Konya artık Memduh' u iyice sıkılmaktadır. Trabzon, Samsun, Antalya, İzmir gibi deniz kıyısı olan ve can sıkmayan bir yerde bulunmak arzu etmektedir. Zaptiye Nazırı Nazım Paşa' ya kendisinin deniz kıyısı olan bir yere gönderilmesini rica eden bir telgraf yazar. Ancak Cidde' nin, Yemen' in, Trablusgarp' in de deniz kıyısı olduğu aklına gelmez. Bu telgraf üzerine menfasını Konya' dan Trablusgarp' e tahvil ederler. Memduh bu haberi alınca beyninden vurulmuşa döner. Öyle bir telgraf yazdığına pişman olduysa da iş işten geçmiştir. Abdülhalim Memduh' un yanında bir de oğlunu pek çok seven validesi vardır. Memduh' un validesini de birlikte Trablusgarp' e götürmesi çok zordur. Annesinden ya Konya' da kalmasını veya kendisinden ayrı olarak İstanbul' a gitmesini isterse de onu ikna edemez.⁹⁴

O zamanlar Trablusgarp' e gidecek vapurlar Antalya' ya, Silifke' ye, Mersin' e, İskenderun' a uğramamaktadırlar. Dolayısıyla Trablusgarp' e gidecek vapur bulmak için İzmir' e gitmeleri gerekmektedir. Annesi "Oğlum bir kere İzmir' e gidelim de senin orada kalmaklığının bir çaresi bulunabilirse iyi, bulunmadığı halde ne yapayım, oradan ben İstanbul' a giderim, sen de Trablusgarp' e gidersin." der.⁹⁵

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

⁹⁴ Hilmi Yücebaş, "Ermenaklı Hasan Rüştü anlatıyor", Şâir Eşref, s.163-164

⁹⁵ a. g. e., s.164

Bu sıralarda İzmir valisi Kâmil Paşa'dır. Kâmil Paşa II. Abdülhamid'e meşrutiyet teklifinde bulunduğu için biraz da onur kırıcı bir biçimde sadrazamlıktan azledilerek 17 Kasım 1895 tarihinde İzmir'e vali atanmıştır. Onun gelmesinden sonra İzmir'de siyasi bir hareketlilik kendini göstermeye başlar. İzmir onun zamanında yönetim muhalifleri için çok rahat bir yer haline gelir.⁹⁶ Abdülhalim Bey de Kâmil Paşa'nın hürriyetperver kimselere çok yardımcı olduğunu Konya'da iken işitmiştir.⁹⁷

Memduh validesiyle beraber bir jandarma nezaretinde İzmir'e gelir. Jandarma Memduh'u, Trablusgarp'e vapur bulunduğu zaman sevk edilmek üzere İzmir zabıtasına teslim eder. Zabıta Memduh'u vapur gelince gönderilmek üzere askerî otelde serbest bırakır. Burada Tefik Nevzat, Eşref gibi hürriyetperverler hemen Memduh'un yanında toplanırlar ve onu İzmir'de bırakma çarelerini ararlar.⁹⁸

Sonuçta Memduh'un validesi ağzından Kâmil Paşa'ya verilmek üzere bir arzuhal yazılır. Validesi arzuhalinde "Oğlum Memduh'un kusuru olup olmadığını bilmiyorum. Dünyada oğlumdan başka beni himayede bulunacak hiçbir kimsem yoktur. Memduh'la gitmeye mecburum, fakat şu ihtiyarlığım ile ben Trablusgarp'e nasıl gidebilirim? Bana acıyınız da Memduh'un İzmir'de kalmasına müsaade buyurunuz." demektedir. Paşa bizzat hanımın elinden arzuhalini alıp

⁹⁶ Sabahattin Çağın, Tokadî-zâde Şekip (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1989, s. 16

⁹⁷ Yücebaş, a. g. e., s. 164

⁹⁸ Yücebaş, a. g. e., s. 164

okuduğu zaman: "Hanım meysus olma! Oğlunu İzmir' de bıraktıracağımı size tebşir ederim " der.⁹⁹

Paşa arzuhali yanık ve müessir bir tahriratla zaptiye nazırına gönderir. Zaptiye nazırı, Kâmil Paşa'nın tespit ettiği bir işin kolay kolay takibinden geri kalmayacağını bildiği için arzuhali valinin tahriratıyla beraber Sultan Hamid' e arz eder. Sultan Hamid' in bunun üzerine "Trablusgarp' e gönderileceğine, başka tarafa kaçırılmamak üzere İzmir' de kalsın, bundan birşey çıkmaz" dediği söylenir.¹⁰⁰

Memduh' un menfasının İzmir' e tahvilini İbnülemin M. Kemal İnal biraz daha farklı anlatır. Buna göre Memduh Trablusgarp' e doğru yola çıkmışken İskenderiye' de firar eder. Buradan sultana, Afrika' nın havası ile imtizac edemiyeceğinden menfasının başka munasip bir mahalle tahvilini isteyen bir istida gönderir. Bunun üzerine kendi seçimine bırakırlar. O da İzmir' i ister.¹⁰¹

İbnülemin M. Kemal İnal' ın verdiği bu bilginin ayrıntılarından emin değiliz. Ancak bu tarihlerde İzmir' de gazetelerde çıkan Abdülhalim Memduh' la ilgili haberler onun en azından Trablusgarp' e doğru yola çıktıktan bir müddet sonra geri geldiğini doğrular niteliktedir.

⁹⁹ Yücebaş, a. g. e. , s. 165

¹⁰⁰ Yücebaş, a. g. e. , s. 165

¹⁰¹ Son Asır Türk Şâirleri, s. 929

Memduh' un Konya' daki görevi ve İzmir' e gelişi konusunda İzmir basınında bazı haberler yer almaktadır.¹⁰² Bu konudaki ilk haberler Hizmet' te görülür. Gazetenin nr.1107, 6 Haziran 1313 (18 Haziran 1897) tarihli haberinde "Konya vilayeti tercümanı izzetlû Abdülhalim Memduh Beyefendi şehrimize gelmişlerdir." denmektedir. Hizmet' in nr.1115, 15 Haziran 1313 (27 Haziran 1897) tarihli sayısında ise Trablusgarp tercümanlığına tayinle İzmir' den hareketi haberi verilir:

"Konya vilayeti tercümanı olup Trablusgarp vilayeti tercümanlığına tayin edilmiş olan Abdülhalim Memduh Beyefendi, dün limanımızdan hareket eden Fransız vapuruyla ve Beyrut tarikiyle mahall-i memuriyetine müteveccihen azimet eylemişlerdir."

Memduh' la ilgili bir başka haber Ahenk' te nr.281, 29 Haziran 1313 (11 Temmuz 1897)' de görülür. Bu haberden Memduh' un görev yerinin Aydın vilayeti olarak değiştirildiğini anlıyoruz:

"Trablusgarp vilayeti tercümanı olup geçenlerde şehrimizden geçmiş olan erbab-ı iktidardan izzetlû Abdülhalim Memduh Beyefendi' nin maiyyet-i celile-i vilayet-penahide istihdamı mukteza-yı irade-i seniyyeden bulunduğu ve Dahiliye Nezaret-i Celilesinden mîr-i mumailayhe tebliğ-i keyfiyet buyurulduğu müstahberdir."

¹⁰² Ö. Faruk Huyugüzel, İzmir Fikir ve Sanat Adamları 1850-1950, Ankara 2000, s.14-19 Yazarın İzmir' e gelişi ve İzmir' deki faaliyetleri konusunda bu eserden faydalandık.

Memduh' un İzmir' e dönüş haberi ise Ahenk' in nr. 288, 8 Temmuz 1313 (20 Temmuz 1897) tarihli sayısında Aydın Vilayeti başlıklı dahiliye haberleri bölümünde verilir.

Bütün bu haberlerden anlaşıldığına göre 1897 yılı Haziran ayı ortalarında tayin edildiği Tralusgarp' e gitmek üzere İzmir' e gelen Memduh, 14 Haziran 1313 (26 Haziran 1897) tarihinde bir Fransız vapuruyla Tarblusgarp' e hareket etmiş, ancak görev yerinin İzmir olarak değiştirildiğinin Haziran 1897 sonlarına doğru tebliğ edilmesi üzerine, muhtemelen Trablusgarp' e varmadan (İbnülemin M. Kemal İnal' ın söylediğine göre İskenderiye' den) Temmuz 1897 başlarında tekrar İzmir' e dönmüştür.

VI. İZMİR DÖNEMİ EDEBÎ FAALİYETLERİ (1897-1899)

Abdülhalim Memduh' un İzmir' deki görevi de vilayet tercümanlığı olur.¹⁰³ Ancak gazetelerde çıkan haberlerden anlaşıldığına göre bazı ilave görevler de yapmıştır. Ahenk nr.396, 11 Teşrinisani 1313 (23 Kasım 1897)' de çıkan bir haberde "Saadetlû Abdülhalim Beyefendi Hazretlerinin" adliye müfettişi olarak Foça' da bir teftiş yaptığı, hemen bir sonraki sayıda Manisa' ya bir teftiş için gönderildiği belirtilir. Ahenk nr.671, 8 Teşrinievvel 1898' de yine bir teftiş için Karacasu' ya gittiği haberi vardır. Ahenk nr.749, 30 Kanunısani 1899' da yer alan bir haberde ise Hizmet' in yanlış bir şekilde vilayet maiyetine memur Abdülhalim Memduh' un Kâmil Paşa' nın başkanı olduğu Tahsilat Komisyonu reis muavinliğine tayin edildiğini yazdığı, ama bunun doğru olmadığı, Abdülhalim Memduh' un tahsildarların hesap ve tahsilatını tedkik ve takip etmek üzere kurulan komisyona memur edildiği belirtilir. Ahenk nr.756, 7 Şubat 1899' da ise konuyla ilgili şöyle bir resmi açıklama yer alır:

"Tebliğat-ı Resmiye: Vilayet tercümanı Memduh Bey' in suret-i ilave-i memuriyeti hakkında gazetelerin vuku bulan neşriyatı, vâkıa muvafık olmayıp mîr-i mumaillehyh derkâr olan ehliyet ve gayreti hasebiyle taraf-ı sâmi-i cenab-ı vilayetpenahîden tahsilat emr-i mühimmine memur buyurulmuştur. "

Abdülhalim Memduh İzmir' de kendisini, çoğunu önceden şahsen veya gıyaben tanıdığı bir dost ortamı içinde bulur.

¹⁰³ Aydın Vilayet Salnamesi, Hicrî 1316, s. 36

Onun Trablusgarp'e tayini ve İzmir'e gelişi ile ilgili gazetelerde çıkan haberler Memduh'a gösterilen ilgi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Memduh'un sürgün yerinin İzmir olarak değiştirilmesi için de büyük gayret sarfedildiği anlaşılmaktadır.

İzmir'deki uygun ortama karşılık, Abdülhalim Memduh'un buradaki edebî faaliyetleri çok fazla değildir. Bunun sebebi dikkat çekme endişesi olabilir. İzmir'de bulunduğu süre içinde Memduh'un Muktebes'te yedi şiiri, biri tercüme iki makalesi, bir tercüme hikayesi ve bir mektubu, Ahenk'te bir makalesi yayımlanır. Şiirlerinden bir tanesi Jean Racine'den tercüme, bir tanesi Eşref'in bir şiirine nazire, bir tanesi de Eşref'le müşterek gazeldir. Yine bu dönemde İstanbul'da İrtika'da 3, Servet-i Fünun'da 3 şiiri yayımlanır. İrtika'da yayımlanan şiirleri daha önce Tasvir-i Hissiyat adlı kitabında yer alan şiirlerdir. Servet-i Fünun'da yayımlanan şiirlerinin altında "Ali Seza" müstear ismi vardır. Hüseyin Rifat'ın verdiği bilgiye göre yazar, Hizmet'te kendi adıyla ve (S.S.) imzasıyla yazılar ve edebî incelemeler kaleme alır.¹⁰⁴ Ancak Hizmet'in bu döneme âit sayıları kayıp olduğu için bu yazılara ulaşmak mümkün olamamıştır.

Memduh'un Hizmet'te çıkan, avukat Yazıcıyan Efendi'nin Ahenk'teki bir makalesini eleştirdiği yazısı, aralarında tartışma çıkmasına sebep olur. Ahenk'in 31 Ekim 1898 tarihli nüshasında Yazıcıyan Efendi'nin, "Cerâim-i

¹⁰⁴ Hüseyin Rifat, "Benim Gözümle Hizmet'in Tarihi 2", Ahenk, nr. 389, 9 Nisan 1926

Mükerrere Eshâbını Teşhiste Tedbir"¹⁰⁵ başlıklı bir makalesi yayımlanır. Yazıcıyan Efendi makalesinde bir suçlunun daha önce cürüm işleyip işlemediğinin anlaşılabilmesi için, suçluların vücudunda elbiseyle gizlenebilecek bir yere, mesela koluna bir işaret konulması düşüncesini ifade eder. Abdülhalim Memduh, Yazıcıyan'ın bu makalesine karşı Hizmet, nr.1425'te biraz da alaycı bir cevap yazar. Memduh'un cevabına Yazıcıyan'ın karşı cevabı, Ahenk'in 3 Kasım 1898 tarihli nüshasında yer almaktadır.¹⁰⁶ Yazıcıyan'ın karşı cevabındaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Memduh yazısında bir suçluya kanunun tayin ettiği cezadan fazla bir ceza verilemeyeceğini, ayrıca suçlunun vücuduna kızgın iğneler ile yazı yazmanın insanlık dışı bir muamele olduğunu belirtmiştir. Memduh bu vesileyle Victor Hugo'ya dayanarak idam cezasının kalkması gerektiği düşüncesini de dile getirmiştir. Yazıcıyan karşı cevabında öncelikle Memduh'un kullandığı alaycı ve hakaret içeren üslup hakkındaki rahatsızlığını ifade eder. Cevabının devamında ise önceki yazısında yer alan fikirlerini savunmayı sürdürür. Ayrıca idam cezasının şer' en câiz olan kısasa göre meşruiyetini savunur.

Yazıcıyan'la Memduh arasındaki tartışmaya ilerleyen günlerde Ahenk'in mesul müdürü Ali Nazmi de katılır. Artık bu noktada tartışmalar, hakaret ve kavga boyutlarına ulaşır. Ali Nazmi Ahenk'in 5 Kasım 1898 tarihli nüshasındaki yazısında Memduh'a şöyle demektedir:¹⁰⁷

¹⁰⁵ "Cerâim-i Mükerrere Eshâbını Teşhiste Tedbir", Ahenk, nr. 670, 31 Teşrinievvel 1898

¹⁰⁶ "Vükela-yı deaviden ref' etlü Yazıcıyan Efendi tarafından varid olan varakadır", Ahenk, nr. 673, 3 Teşrinisani 1898

¹⁰⁷ "İzzetlü Abdülhalim Memduh Beyefendi Hazretlerine", Ahenk, nr. 675, 5 Teşrinisani 1898

" (...) Bu derece hararetli yazı yazabileceğinizi zanetmezdim. Çünkü sizin İstanbul'da Çeşme meydanında, Caddebostanı civarında uzun müddet teskin-i hararet ettikten sonra a'lâ-yı ulüvv-i şan için etrafa saldırdığınızı bilirdim. Sizin kıymet ve meziyyet-i zâtiyenizi gösterebilmek için şehrimize teşrifinizden beri geçirdiğiniz galeyan-ı hissiyatı, mücadele-i ruzmerreyi ortaya sürmek kifayet ederdi. Sizin şu yolda teyid-i nam, ihraz-ı mevki-i edeb etmek istediğinizi de biliriz. Ancak -dünyada herşey gibi- bu yolda yürüyenlere de ehemmiyet verecek kimse kalmadığını anlamaklığınız lazım gelirdi Bey! Biz maişetimizi kuru gürültü ile, kendimizi ehemmiyetli göstererek değil, mesai-i ciddiyemizden, sebahetimizden bekleyenlerdeniz. Bunun için Mekteb-i İdadi'ye devam ettik. Arka kapıdan değil, ikmal-i tahsil ettiğimize nişane olmak üzere şahadetname alarak çıktık. Zat-ı edibanelerinin mezun bulunduğu terbiyetgâhı, darü't-tahsili ise biz pek ala biliriz. (...)"

Ali Nazmi'nin bir sonraki yazısından Memduh'un bu hücumlara Hizmet'te cevap verdiği anlaşılmaktadır. Ali Nazmi, Ahenk'in 8 Kasım 1898 tarihli nüshasında yer alan yazısında saldırılarına devam ederek Memduh'un yaptığı bazı tercümeleri değersiz şeyler olarak değerlendirir:¹⁰⁸

"Hizmet'in Pazar nüshasında münderic hezeyannamenizi gördüm, okudum. Bu hezeyanname sırf bir cinnet-i sekriye mahsulü olduğu ve benim gördüğüm terbiyede bu gibi hezeyanlara cevap vermeye gayr-ı

¹⁰⁸ "Abdülhalim Memduh Beyefendi'ye", Ahenk, nr. 677, 8 Teşrinisani 1898

müsait bulunduğu için ita-yı cevaba gönlümü bir türlü ikna edemedim ise de hiçbir zaman iddia-yı ilm ü fazilet etmediğinizi beyan eylediğiniz halde bu ifadenin iki satır aşağısında ufak tefek yazdığınız şeylerin herkesçe çarpıntıyı mucip olduğunu yazmaklığınız aşağıdaki şu ufak fıkrayı yazmaya mecbur etti:

Yazdıklarınız her vakit kahkahalar uyandırmakta olduğundan nasıl çarpıntıyı mucip oluyor anlayamıyoruz. Çarpıntıyı mucip olan eserleriniz Françoise Coppée' nin bir sahib-i hamiyet için hiçbir vakit tercümeyle layık görülmeylecek olan bir manzumesinin tercümesi midir? Yoksa tercüme etmek zahmetini ihtiyara da değeri olmayan Zola' nın Kara Kurbağa' sı, Jean Racine' nin gülünç manzumesi midir?"

Ahenk' in yukarıdaki yazının yer aldığı aynı sayısında Memduh' la ilgili bir açıklama vardır. Bu açıklamada mevcut tartışmadan dolayı Abdülhalim Memduh aleyhinde yazılmış bir takım mektuplar geldiği, ancak çığırından çıkmış olan bu tartışmayı sürdürmeyi uygun görmedikleri için bunları yayınlamayacakları belirtilmektedir.

Memduh' un Hizmet ve Muktebes' te yazıları çıktığı sıralarda, Servet ve Malumat' ta yazarın aleyhinde yazılar yazan bir cephe dikkati çeker. Servet' in 1 Haziran 1314 (13 Haziran 1898) tarihli ilk sayısının "İcmal-i Edebî" kısmında Hizmet' ten bahisle şöyle denmektedir:

"Bazen

Ey dur dur dura

Ey şur şur şura

gibi yavelerle ibka-yı nam etmiş herzegûyânın âsârını da derc-i sütun etmekle beraber yine ara sıra hoşca eserler dahi neşr etmekte olan İzmir'de bir ceride-i muvakkatede geçende meşhur Eşref Efendi'nin bir gazeli görülmüştür ki mücerred tuhaflığına binaen o gazelden beyt-i âtiyi iktibas eyledik:

Şarabı gündüzün takbih eden muharrirler
Düşe kalka gider meyhaneden akşamdan sonra"

Bu yazı üç gün sonra Malumat'ta aynen iktibas edilir. İlave olarak da şunlar yazılır:¹⁰⁹

"Servet refik-i muhterememizden nakl ettiğimiz şu fıkranın balasındaki beytin kimin mahsul-i kariha-i bi-bülendi(!) olduğunu bilmeyenler varsa kendilerine ihtar ederiz ki o beyt sahib-i bürhan bir edib-i bi-akranındır ki vaktiyle

Bir başka dehre gitti

Bir başka şehre gitti

gibi ebyat-ı bercestesiyle(!) nam ve şöret olarak bir başka şehre gitmiş ve şimdi orada "Mecdet" nam-ı müstearıyla koşmalar inşadına müdavim bulunmuştur."

Memduh'a yönelen bu saldırıların aslında yanlış bir değerlendirmeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Malumat'ın hedefi Muktebes'te "Mecdet" adıyla yazılar yazan, bilmece tertip eden kişidir. Malumatçılar bu kişinin Memduh olduğunu sanmaktadırlar. Halbuki "Mecdet" imzası gerçek bir imza olup, İzmir Umur-ı Ecnebiye Kalemi'nde kâtip olarak çalışan Mehmet Mecdeddin Bey'e âittir. Malumat cephesi Mehmet Mecdeddin Bey'in tertip ettiği bilmecelelerden

¹⁰⁹ Malumat, nr. 137, 4 Haziran 1314 (16 Haziran 1898), s. 338

anlayamadığımız bir sebeple rahatsızlık duymuşlardır. Bilmeceleeri Memduh'un tertip ettiğı zannıyla da yazara saldırmaktadırlar. Bu saldırıya Muktebes'in 24 numaralı nüshasında şöyle cevap verilmektedir:¹¹⁰

"Bilemeyiz nedendir? Epeyi müddetten beri Malumat ve ona mensup diğer gazeteler rast geldikleri ceraid-i edebiyeye taarruzatta bulunuyorlar.

Malumat bir iki ay mütemadiyen muhterem Servet-i Fünun aleyhinde yazdığı yazılara mukabil aldığı ders-i hakikat üzerine tadil-i lisan eyleyerek şimdi bize doğru tevcih-i iltifat buyuruyorlar.

Malumat'ın 137 numaralı nüshasında Servet'ten naklen "İzmir'de çıkan ve ara sıra iyi şeyler yazmakla beraber bazı herze gûyanın âsârını da dercden hâli kalmayan bir ceride-i muvakkate" diye bizi tezyif etmeye başlıyor.

Malumat'a cevaben deriz ki Muktebes yalnız saye-i şahanede devlete, millete hizmet etmek maksad-ı yegane-i halisanesiyle teessüs ettiğı cihetle, hiçbir vakitte yavelere cilvegah-ı intişar olamaz. Biz Malumat'a iyi ve kötü diye bir şey söylemediğimiz cihetle, hakkımızda yazdığı bu sözleri, bir tıynet-i müşevveşenin mukteziyatına haml etmekten başka bir şey diyemeyiz.

Malumat ara sıra risalemize muavenet-i kalemiyede bulunan izzetli Eşref ve Abdülhalim Memduh Beyefendiler haklarında bir ceride-i edebiyenin mesleğine ve deruhde ettiğı vazife-i mukaddeseğe muhalif olarak tecavüz-i lisaniyede bulunuyor. Bunlar kendilerini müdafaa etmek iktidarını herkesten ziyade hâiz oldukları için biz bu babta bir şey diyemeyiz. Yalnız refik-i muhterememize

¹¹⁰ "Cevap", Muktebes, nr. 24, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898)

şurasını halisane ve şan-ı refakatin iktiza ettiği surette ihtar ederiz ki hizmet öyle ötekine berikine esassız, delilsiz tariz etmekle olmaz. Hizmet ciddi bir meslek, ulvi bir maksat takibiyle, onu bir hadd-i tekemmüle îsal etmekle olur. Bunun için Malumat mazarratından başka bir hassası olmayan şu hatt-ı hareketini tebdil etse de, hizmetin mevkuf-ı aleyhi bulunan esbab u vesailin istikmaline gayret etse fena olmaz."

Muktebes' in aynı sayısında Mehmet Mecdeddin Bey' in de bir cevabı yer alır: ¹¹¹

"Son çıkan haftalık Malumat nüshasının İcmal-i Edebî kısmında ismimin muhaffefi olarak ara sıra vaz' etmekte olduğum "Mecdet" imzası bir başkasının nam-ı müstearı olduğuna zâhib olunuyor.

İzmir' de, hususiyle Muktebes' te şimdiye kadar benden başka hiç kimse Mecdet imzasını kullanmadığını ve o imza ile münteşir her ne var ise benim olduğunu söylemeği vazife add ederim. Çünkü bu imza herhalde benim kendisine bir hiss-i hürmet ve minnetle mütehassis olduğum bir zâta isnat edilmek isteniliyor. Fakat bilinsin ki ben ne kadar âciz isem, O, o nisbette âlim bir edib-i kâmilidir. (...)"

O sıralarda Kırkağaç' ta bulunan Memduh bu saldırılarla ilgili olarak Muktebes' e bir mektup gönderir. Yazar, Ali

¹¹¹ "Hem Cevap, Hem Tashih-i Zehâb", Muktebes, nr. 24, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898)

Rıza Bey'e hitaben gönderdiği 12 Haziran 1314 (24 Haziran 1898) tarihli mektubunda şöyle demektedir:¹¹²

" Azizim Ali Rıza Beyefendi

Malumat ve Servet gazetelerinin yazdığı bazı şeylere cevap suretinde "Muktebes"e birer fıkra derc edilmesinden dolayı size ve Mecdeddin Beyefendi arkadaşşıma teşekkürler ederim.

Fakat bendeniz bu lütfunuzdan habîr olaydım, size o zahmeti asla ihtiyar ettirmezdim. Mezkur gazeteler tarafından vaki olan kâffe-i muamelat-ı mümasile ile şahs-ı nacizaneme âit tecavüzün esbab ve ilcaatı fakirce malumdur.

Yalnız -güya beni tezyif için- bundan onbeş sene evvel onbeş yaşında iken, bir hiss-i masumane-i milliyetle söylediğim bir iki beyt-i [muharref] den başka birşey bulunamayışına, ne yalan söyleyeyim, iftihar ettim.

Böyle şeyler cevap vermeğe değmez; Sonra insan onlara hitab etmek tehlikesinde bulunur!... Onlar söylerler, söylerler yine susarlar. Bu kabilden adamların büyüklükleri, tabiatlarına takarrüpleriyle, kaimdir; Dikkat buyuruyor musunuz, söyledikleri, muttasıl söyledikleri ve hele cevap verdikleri zaman ne kadar küçülüyorlar?

Bu latife(!)lerden "mal bulmuş magribi" gibi sevinen; şımaran bir iki varaka-i mahalliyyeye ise birer hande-i istihfam bile çoktur.

¹¹² "Mektup - Ali Rıza Bey'e", Muktebes, nr. 25, 18 Haziran 1314 (30 Haziran 1898), s. 193

En ziyade teessüf edilecek şey, bu nev' i makaleler tertibine muktedir zevatın ve bu şeyleri insanın nazarına sevk eden bir tesadüfün vücududur. "

Ancak Malumat' taki bir sonraki yazıdan, Mehmet Mecdeddin' in cevabının Malumat cephesi tarafından inandırıcı bulunmadığını ve Memduh' a karşı saldırıların devam ettiğini görürüz. Yazıda şöyle denmektedir: ¹¹³

"Bazı hevesperveran-ı edebin gayret ve ikdamıyla İzmir' de neşredilmekte olan Muktebes risalesi Malumatımız hakkında bir makale yazmış, Mecdet namının müstear olmayıp Mecdeddin olduğu beyanıyla,

Ey fikr-i dur dura

Ey zikr-i şur şura

beytinin kailini müdafaa etmiş. Refikimize halisane ihtar ederiz ki, biz hiçbir zaman kimseye karşı bilasebep birşey yazmadık. Zaten Malumat gazetesinin mesleği de budur. Refikimizin Malumat aleyhine bilmece tertibine ve Mecdet nam-ı müstearıyla vazife hilafına harekete kalkışırsa kendisine elbette tarizi davet etmiş olur. Maheza biz yine güç görebilmekte olduğumuz refikimize bir şey dememiş ve mahud bilmecenin kimin tarafından tertip edildiğini yakinen bildiğimiz cihetle ona tevcih-i hitap etmiş idik. Refikimiz bilmece mürettibinin fazlından, kemalinden, eski ve yeni vadide ical-e-i kelam etmedeki iktidarından bahs ediyor. Refikimizin bu hususta ihtiyar ettiği zahmete acımamak elden gelmez. Çünkü bunun hiç lüzumu yoktu. Biz evvelki fıkramızda bunu bürhan ikamesiyle teslim ve itiraf etmiş idik. İrad ettiğimiz berahinin kifayet etmediğine

¹¹³ Malumat, nr. 140, 25 Haziran 1314 (7 Temmuz 1898), s. 398

kanaat hasıl ettiğimizden bu kere de o edib-i bilmecehan ve şâir-i sahib-i bürhanın, bürhan-ı fazl-ı kemali(!) olan ebyat-ı âtiyi -Muktebes refikimizin hatırı kalmasın diye- derc ediyoruz:

Ey levh-i hiç hiça

Ey nevh-i hiç hiça

Ey fikr-i dur dura

Ey zikr-i şur şura

(...)

Eğer bunlar da kâfi gelmezse alt tarafı hazırdır. Refikimiz müsterih olsun "

Bu yazıya karşılık olarak Muktebes' te bir cevap yazısı daha çıkar. Mecdet imzasının Memduh' a ait olmadığı tekraren belirtilir: ¹¹⁴

"Bu hafta dahi gazetemiz ve gazetemize ihdâ-yı âsâr eden bazı zevat aleyhine olan şütûmât-ı mutadenizi ma'teessüf gördük ve kat' iyyen anladık ki siz meğer kasden doğruya inanmak istemiyormuşsunuz. Çünkü Mecdet namının Memduh Beyefendi' nin nam-ı müstearı ve hatta nam-ı müstear olmadığını ve İzmir Umur-ı Ecnebiye Kalemi hulefasından Mehmet Mecdet Bey' in mahlası olduğunu söylemiştik. Siz yine eski faraziyata bina-yı tecavüzat buyurmuşsunuz.

Abdülhalim Memduh Beyefendi müddet-i ömründe bilmece tertip etmemiş ve sizin gazetenizle hiç münasebeti olmamıştır.(...)"

¹¹⁴ "Malumat' a Cevap", Muktebes, nr. 27, 2 Temmuz 1314 (14 Temmuz 1898)

Bu tartişma, Muktebes'in artık Malumat'a cevap vermeyeceğini belirten yazısı¹¹⁵, Malumat'ın da benzer şekildeki cevabı ile sona erer.¹¹⁶

¹¹⁵ "Malumat' a", Muktebes, nr.29, 16 Temmuz 1314 (28 Temmuz 1898)

¹¹⁶ Malumat, nr.144, 23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898)

VII. BİTLİS SÜRGÜNLÜĞÜ VE YURT DIŞINA KAÇIŞI

Abdülhalim Memduh, İzmir'de yirmi altı ay kadar kaldıktan sonra yeni bir sürgün felaketiyle karşılaşır.

Kâmil Paşa'nın İzmir'de sürgünleri himaye etmesi Mabeyn'i rahatsız etmekte ve şüphelendirmektedir. Kâmil Paşa'yı kontrol etmek üzere vali muavini olarak Sami Paşazade Sezai'nin yeğeni Hasan(Hüsnü) Bey gönderilmiştir. Ancak o da sürgünleri himayede Kâmil Paşa'yla yarışır hale gelir. Bunun üzerine Mabeyn İzmir'e bir başka kişiyi, Ferik Tatar Şâkir Paşa'yı gönderir.¹¹⁷

Tatar Şâkir Paşa Rusya'dan nefer olarak gelmiş, kısa sürede saraya bağlılığıyla Mabeyn hademe ferikliğine kadar yükselmiştir. Mabeyn güvendiği bu kişiyi görünüşte Girit muhacirlerinin yerleştirilip bakılması göreviyle İzmir'e gönderir.¹¹⁸ Ancak gelişmelerden anlaşıldığına göre sadece bu görevle değil, aynı zamanda İzmir'i kontrol amacıyla da gönderilmiştir.

Bu sıralarda İzmir'e sürgün olarak gönderilen mabeyn kâtipliğinden tard edilmiş Mustafa Nedim adlı bir kişi vardır. Kâmil Paşa diğer sürgünler gibi onu da himayesine alarak Nafia müdürlüğü başkâtipliğine getirmiştir. Ancak zamanla Mustafa Nedim'in menfaati uğruna her türlü ahlaksızlığı yapabilen bir kişi olduğu anlaşılır. Tevfik

¹¹⁷ Yücebaş, a. g. e., s.106-107

¹¹⁸ Ziya Somar, Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi, İzmir, 1948, s. 64-65

Nevzat onun bir iş dolayısıyla kendisinden rüşvet istediğinden bahseder.¹¹⁹ İşte bu Mustafa Nedim, Tatar Şâkir Paşa ile işbirliği yaparak Abdülhalim Memduh ve arkadaşlarının tutuklanarak sürgün edilmelerine sebep olur.

Ermenekli Hasan Rüştü hatıralarında Mustafa Bey'in hafiye olduğunu anladığını, ancak arkadaşlarını ikna etmekte zorluk çektiğini söyler:¹²⁰

"Bu Mustafa Bey'in dehşetli bir hafiye olduğuna kimseyi inandıramamıştım. Dâima bu adamın işi gücü Tokatlı oğlu şâir ve muharrir Şekip Bey, Eşref Bey, Abdülhalim Memduh Bey, avukat Nevzat Bey, mevlevi şeyhi Nuri Efendi, Taşlızade avukat Hasan Bey gibi zevatı faka bastırmağa, tuzağa düşürmeğe ve bu suretle Abdülhamid'in teveccühünü kazanıp para yahut nişan almağa çalışmaktı."

Hasan Rüştü, Memduh ve arkadaşlarının sürgün olmasına sebep olayı ise şöyle anlatır:¹²¹

"Mustafa Bey'in yanında iki yahudisi vardı. Dâima rakı tepsisi, kumar masası başında birlikte bulunurlar ve birlikte gezerlerdi. Mustafa Bey bir akşam evinde Şekip Bey, avukat Hafız Rıfat Efendi, avukat Nevzat Bey, Taşlızade avukat Hasan Bey, emlak kaleminden Mahmut ve şâir Eşref Bey ve daha başkaları için bir ziyafet tertip eder. Şeyh Nuri Efendi çağrıldığı ziyafetlere ekseriyetle beni de birlikte götürürdü. Mustafa Bey'in ziyafet vereceği gece şeyh bana:

¹¹⁹ Somar, a. g. e., s. 64

¹²⁰ Yücebaş, a. g. e., s. 169

¹²¹ Yücebaş, a. g. e., s. 170-171

Arkadaşlardan birinin evine gideceğim, siz burayı muhafaza ediniz, dedi, gitti.

Davetlileri oradaki Mustafa Bey rakı masasının başından kaldırır: Buyurunuz, diyerek yemek salonuna götürür. Sofra başında yine Abdülhamid' in uygunsuz olan tarz-ı hayatından ve idaresinin fenaliğinden bahse başlar. Eşref, serbest sözlü, serbest özlü bir kimse olduğu halde fâidesiz yere mahvedilmekten son derece sakınırdı. Buradaki davet ettiği zavallıların ağızlarını açtırmak için uğursuz ev sahibinin bu hezeyanları, son derece can sıkıyordu. Fakat ne yapsın, ne gelir elinden. Bizim Öbür beylere göz kaş işareti yapmakta idi ise de başlarına gelecek olan felaketi hiçbir türlü anlatamıyordu. Ben orada değildim. Güya Şekip Bey, Abdülhalim Memduh Bey, Şeyh Nuri Efendi orada daha ileriye gitmişler, Mustafa Bey' in oradaki büyük dolaba sakladığı iki yahudi de dinleyesi imişler. Bu yahudilerin bilahare beyler hakkında şiddetli ve yüzde doksan dokuzu iftira ve yalandan ibaret şahadette bulunduklarını söylemeğe hacet yok "

Konuyla ilgili diğer hatıralarda bu ziyafette Eşref' in ve Memduh' un olmadığı söylenir. Hasan Rüştü' nün kendisinin bulunmadığı bu ziyafetle ilgili bazı yanlış hatırlamalarının olduğu anlaşılmaktadır.

Hüseyin Rıfat bu ziyafette Eşref' in bulunmadığını belirterek şâirin sürgün felaketinden nasıl kurtulduğunu şöyle anlatır: ¹²²

¹²² Yücebaş, a. g. e., s. 171-172

"Menfiler arasında Kâmil Paşa'nın himayesine mazhar olanlardan biri de Mustafa Bey adında 35-40 yaşlarında bir zat idi ve vilayet nâfia müdürlüğü başkâtipliğine kayırılmıştı.

Sürgün olması dolayısıyla halkça mağdur tanınanlardan olan bu zât, biraz da sokulganlığı sebebiyle Memduh, Tokadîzâde Şekip, Dr. Ethem, Nevzat vesaire gibi kalbur üstü gelenlerimizle hemen ahbablığı sıkı fıkı ileri götürebilmişti.

Eşref'e gelince, onun beş on gün izinle İzmir'e gelişi başlı başına bir âlem olurdu. Her akşam bir evde toplanılır, yenilir içilir, saz, söz ve zevk sabahlara devam eder, giderdi.

İşte bu mabeyn sürgünlerinden olan Mustafa Bey de, ara sıra bu âlemlerde bulunduğundan, yaratılışındaki alçaklığı tekrar edebilmek için bir akşam evinde bir ziyafet tertip ederek başta Eşref olmak üzere -zâten bu ziyafetler ve eğlenceler hep onun şerefine yapılarırdı- avukat Nevzat, Memduh, Şekip, Güzel Hasan, mevlevi şeyhi Nuri ve daha birçok kimseleri davet etmişti. Hayli zaman yenilip içildikten sonra şiirler, hükûmet aleyhinde hicivler, sövmeler -her vakit olduğu gibi- ortaya dökülüyordu.

Fakat Mustafa oturdukları yere bir kapı ile geçilebilen diğer odaya, İzmir polislerinden yahudi Rafael'i gündüzden saklamış. Bu hafiye yahudi ile Mustafa da görüşülen her şeyi ertesi gün hazırladıkları jurnal halinde yerine yetiştirmiş. Talihin güzel bir tesadüfüne bakınız. Kendi namına ve şerefine tertip edildiği halde, bir akşam evvelki fazla içilmekten ileri gelen rahatsızlık dolayısıyla Eşref, belki de

ömründe ilk defa olmak üzere bu ziyafete gelmemiştir. Eşref'in gelmemesinden son derece üzülen Mustafa hâini hazırlanan jurnalde Eşref'in de varmış gibi gösterilmesini yahudi polis Rafael'e çok ısrar etmişse de, Rafael buna nasılsa yanaşmamış ve talihin bir cilvesi olarak Eşref, arkadaşlarının uğradıkları acı, sürgün akıbetinden yakayı kurtarabilmiştir."

Tesadüfen bu toplantıda olmayan bir diğer kişi de Abdülhalim Memduh'tur. Tevfik Nevzat'ın kızı Benal Nevzat'ın verdiği bilgiye göre Memduh, konuşmalar sırasında adı geçtiği için tutuklanır.¹²³ Süleyman Nazif'e gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre Kâmil Paşa ile gittiği Çeşme'den vapurla yeni döndüğünden ve işlerinin yoğunluğundan dolayı bu toplantıya katılamamıştır.¹²⁴

Tatar Şâkir Paşa'nın İzmir'e gelişinden kısa bir müddet sonra mabeyn, Mustafa Bey'in jurnallerinin birer suretini Kâmil Paşa'ya göndererek muhbirin Mustafa Bey olduğunu ve kendisinden şifahen izahat alınması lüzumunu bildirir. Bu tahkikatta Ferik Şâkir Paşa'nın da kendisine yardım edeceğine dâir bir de irade tebliğ edilir. Artık bu durumda Kâmil Paşa'nın yapabileceği birşey kalmamıştır.¹²⁵ Tokadîzâde Şekip, Kâmil Paşa'nın ve vali muavini Hasan Bey'in onları kurtarmak için çok çaba sarfettiklerini ancak muvaffak olamadıklarını söyler.¹²⁶

¹²³ Somar, a. g. e., s. 64

¹²⁴ Son Asır Türk Şâirleri, s. 932

¹²⁵ Yücebaş, a. g. e., s. 174

¹²⁶ Somar, a. g. e., s. 68

Sözkonusu toplantıdan sonra bir sabah ansızın mevlevi şeyhi Nuri Efendi, Taşlızade Doktor Ethem Bey, biraderi avukat Hasan Bey, Tokadîzâde Şekip Bey ve avukat Tevfik Nevzat Bey tevkif edilirler. Hasan Rüştü, Abdülhalim Memduh' u ilk tevkif edilenler arasında saymamaktadır.¹²⁷ Memduh daha sonra ayrıca tutuklanmış olabilir. Süleyman Nazif' e mektubundaki ifadeler böyle bir intiba uyandırmaktadır.¹²⁸

Tutuklular hükûmet konağında Kâmil Paşa ve Şâkir Paşa' nın huzurunda sorgulanır. Mustafa Bey ve onun ziyafet gecesinde yemek salonunda bir dolaba gizlediği iki yahudi dinlenir. Tutuklulara yöneltilen suçlar üç noktada toplanmaktadır: Bunlardan birincisi mevkıfların Paris' te hal-i firarda bulunan Nazif Ağazade Şefik Bey' e para göndermeleri; ikincisi Şefik Bey' le muhabereye devam etmeleri; üçüncüsü padişah ile idaresi aleyhine tefevvühatı itiyat etmiş olmalarıdır.¹²⁹

Sorgulamada Memduh' a yöneltilen suçlamalar şöyle ifade edilmektedir: ¹³⁰

"Mekteb-i Sanayi şakirdanının hitanları gecesi Mustafa Bey' le görüşüldükte, ahvalden bahs olunarak Paris' teki Şefik Bey' e iâne-i nakdiye ile irsal-i muktezası olduğunu söylemişsiniz. (...) Mustafa Bey cemiyetinize dahil olduğunu söylediğinde izhar-ı

¹²⁷ Yücebaş, a. g. e., s. 174

¹²⁸ Son Asır Türk Şâirleri, s. 932

¹²⁹ Yücebaş, a. g. e., s. 174-175

¹³⁰ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Tasnifi Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kamil Paşa evrakına ek, 1322-1355/1904-1917, Cilt 2, Dosya no: 86/40, sıra no: 3906, Tarihsiz, s. 349

memnuniyet etmişsiniz. Ve yine geçenlerde Mustafa Bey'in hanesinde Mevlevi Şeyhi vesaire meduvven bulunduğunuzda Hakk-ı Hümayun-ı Şahane'ye (...) adavet etmişsiniz. Keyfiyeti olduğu gibi beyan ediniz."

Memduh bu suçlamalara şöyle cevap verir:¹³¹

"Şefik Bey'i hiç sevmediğime ve onunla vicahî ve gıyabî bir gûne münasebette bulunmadığıma Cenab-ı Hakk'ı şahit tutarım. Salhane'deki gazinoda Mustafa Bey'le görüştüğümü tahattur etmiyorum. Ve aaleb-i ihtimale göre görüşmedim. Cemiyet nedir bilmiyorum. Hele cemiyet lakırdısı olmadığı gibi Mustafa Bey'in duhul ve adem-i duhulu sözü (...) cereyan etmemiştir. Hakk-ı Hümayun-ı Mülukâne'ye izhar-ı adavetten hâşâ binbir kere teberra ederim. Ben bugün zat-ı hümayunlarının ekmeğini yiyorum. Her lahzada duahânıyım. Hanesine meduvven gittiğim zaman dahi Hakk-ı Hümayun-ı Mülukâne'ye hâşâ bir şey denilmediği o gün kalemde otururken bir kartdövizit ile kullarını davet etmiş ise de validem müsaade etmemiştir. Yemekten sonra biri geldi. Mustafa Bey'in gelmekliğini pek rica ettiğini söyledi. Nâçâr olarak saat takriben iki sularında gittim. Ettiğimiz mükâlemat hatırımda kaldığına göre tedrisata, bazı fûnûna dâir pek ehemmiyetsiz şeylerdi."

Memduh ve arkadaşları suçlamaları reddederlerse de bu birşeyi değiştirmez. Şâkir Paşa mabeyne "Mevkuflara Mustafa'nın atfettiği cürümlerin vaki olduklarına şahsımın kanaati hasıl olmuş ise de vali tahkikat evrakının ve

¹³¹ aynı belge

fezlekesinin İzmir'deki istinaf ceza mahkemesine, yahut İstanbul'daki cinayet mahkemesine havale edilmesi fikrinde bulunuyor. Halbuki bunların hareketleri vaki ise de mahkemeye havalesi halinde tahkiki mümkün değildir. Bunun için bunların cezaları idarî olarak tayin edilmelidir." diye şifreli bir telgraf yazar. Telgrafa üç saatte cevap gelir. Gelen cevapta valiye Abdülhalim Memduh, mevlevî şeyhi Nuri, Taşlızade Doktor Ethem, avukat Tefvik Nevzat ve Tokadîzâde Şekip Beyler'in Bitlis'e, dava vekili Hasan Bey'in Kastamonu'ya nefyedilmelerine dâir irade çıkar.¹³²

Taşlızade Ethem, bu sürgünün sebebini çok daha farklı bir olaya, Girit muhacirleriyle ilgili yazdıkları yazılara bağlar. Böyle bir sebep Tatar Şâkir Paşa'nın resmî göreviyle (Girit muhacirlerinin yerleştirilmesi) ilgisi bakımından dikkat çekicidir.¹³³

"Bizi de tevkif edip Bitlis'e nefy ettiler. Verilen jurnalde Nevzat, Tokadîzade Şekip, Abdülhalim Beyler ve benim muhacir Giritliler'in Aydın vilayeti dahilinde iskan edilmeleri ve bunların ehl-i sanat olanlarının vilayetimiz için fâideli olacağı hakkındaki makalelerimiz ve soğuk yerlere gönderilenler ölüyorlar, imtizac-ı iklim olamıyorlar gibi yazdığımız yazılar mevzu-i bahs ediliyordu. Burada Yunan propagandasını yapan Rumlar ise, Türk unsuru Aydın vilayetinde Rum unsuruna tefevvuk edemesin fikriyle konsoloslara müracaat ediyorlar, her nerede bir fenalık olsa, bunu Giritliler yapıyorlar diye aleyhimize yoruyorlardı.

¹³² Yücebaş, a. g. e., s. 177

¹³³ Orhan Rahmi, "Taşlıoğlu Ethem Bey tahrir hayatını anlatıyor", Hizmet, nr. 899, 14 Kanunıevvel 1927

Jurnalciler bunu görmeyerek Hizmet vasıtasıyla bunlara karşı açtığımız mücadeleyi fena bulmuşlardı. Halbuki biz bunların Aydın vilayetinde kalmaları hükûmetin siyaseti iktizasındandır, diyorduk. İşte evvelce isimlerini söylediğim bu zevat, bunlar Giritliler'i teslim edecekler ve İzmir'de bir hidiviyet teşkil edecekler, diye jurnal verince bizi kürdistana gönderdiler."

Memduh ise Süleyman Nazif'e gönderdiği 12 Mayıs 1316 (25 Mayıs 1900) tarihli mektubunda sürgün olayını kendisine yöneltilen özel bir suçlama ile anlatır:¹³⁴

"Beni bir gün vali muavini Hasan Bey yanına çağırdı. Fart-ı teessürle o gün için nezdinde, yani dâire-i hükûmetteki odasında misafir kalmaklığım lüzumuna dâir bir irade-i seniye sadır olduğunu söyledi. Ben ise bir gün evvel Kâmil Paşa ile beraber Çeşme'den vapurla İzmir'e avdet eylemiş ve o aralık pek tekessür eden işlerimle uğraşmakta bulunmuş olduğumdan hiçbir taraftan makul bir iftiraya olsun zemin olabilecek birşey görememekte idim. Naçar itaat ettim. Ve yalnız validemi işten haberdar etmek üzere eve kadar gitmekliğime müsaade talep eyledim. Namusun kıymet ve manasını tanımış olan Hasan Bey, benden avdetim için namus üzerine söz alarak ricamı isal etti. Eve gittim. Valideme işi anlattım. Evdekilerle veda ettim. Bastonumu ve bir de Zola'nın Pars'ını alarak hükûmete geldim. Ertesi gün Kâmil Paşa çağırdı. Nezdinde o vakit bir iki ay evvel İzmir'e gelen Ferik Şakir Paşa da bâ-irade-i seniyye hazır bulunuyordu. Kâmil Paşa'yı

¹³⁴ Son Asır Türk Şâirleri, s. 932

elinde bir zabıt varakası tutmakla meşgul gördüğüm zaman hayretim arttı. Bana edilen sual aynen şudur: Selhane gazinosunda Mabeyn kitabetine matrud Mustafa Bey yanınıza geldiği zaman -Buyurun bakalım, sizi de cemiyetimize aldığımızdan dolayı bahtiyarız, demişsiniz. Bunun aslı var mı? Verdiğim cevap aynen şudur: Ben hiçbir vakit bu gazinoya gitmedim. Mustafa Bey'i sevmem. Cemiyet namıyla birşey bilmem. Ayıp oluyor. Maksat biraz manalıca irade buyrulsa.

Ertesi günü idi ki Bitlis'e gitmekliğim lazım geldiği tefhim edildi ve ben Bitlis'e gittim. Bitlis'deki tahkikat-ı mevsukaya nazaran İrade-i Hazret-i Padişahî, Bitlis'e benim İzmir'de tevkifimden bir hafta ve gazinoda oturduğum isnat olduğu günden on üç gün evvel tebliğ olunmuş. Hakikat-i hal komedilikten tecrid edilirse bazı a'dâ-yı insaniyetin Kâmil Paşa hakkında o vakit peyda ettirdikleri bir zann-ı sahîfin Şâkir Paşa tarafından teyit edilmesine bir mecburiyet-i leime-i menfaatkârane his olunmasından ibarettir. Artık ilerisini sen anla..."

Bütün bunlardan Memduh ve arkadaşlarının İzmir'deki faaliyetlerinden rahatsızlık duyulduğu ve sürgün edilmelerine çok daha önceden karar verildiği anlaşılmaktadır. Yapılan suçlamalarla sadece uygulamalar için bahaneler arandığı görülmektedir.

29 Ağustos 1315 (10 Eylül 1899) tarihli İrade-i Hususiye'den bu tutuklama ve sorgulamaların 1899 Eylül ayı başlarında olduğu, sürgünlerin ise 1899 Eylül ayı

ortalarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu konudaki İrade-i Hususiye arşiv kayıtlarında şöyle yer almaktadır:¹³⁵

" Yıldız Saray-ı Hümayunu
Baş Kitâbet Dâiresi
4115

İzmir mevlevi şeyhi Nuri Efendi ile Abdülhalim Memduh ve Tokadîzâde Şekip ve Hizmet gazetesi sâhib-i imtiyazı Doktor İbrahim Edhem ve mezkûr gazete baş muharriri Nevzat Efendiler'in Bitlis, ve dava vekili Hasan ve emlak kalemi ketebesinden Mahmud ve Mubassır Ahmed ve muhasib Cevdet Efendiler'in dahi Kastamonu vilayetlerine izamları şerefsüdur buyurulan irade-i seniye-i cenab-ı hilafetpenahî icab-ı âlisinden olmakla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

4 Cemaziyelevvel 1317 / 29 Ağustos 1315 "

Bu tutuklama ve sürgünlerle ilgili olarak İttihad ve Terakki merkezinin yayın organı olan Osmanlı gazetesinin 1 Cemaziyelevvel 1317 (7 Eylül 1899) tarihini taşıyan nüshasında bir makale yayımlanır.¹³⁶ "Zeka bu ahidde müstelzim-i ceza oluyor" adlı bu makalede söz konusu tutuklamalara ve sürgünlere tepki gösterilir.

¹³⁵ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İrade-i Hususiye, 1317, Genel no: 391, Hususi no: 14, Kalem no: 4115, 4 CA 1317

¹³⁶ "Zeka bu ahidde müstelzim-i ceza oluyor", Osmanlı, 1 Cemaziyelevvel 1317 (7 Eylül 1899), s.7, ; Şükrü Hanioğlu, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, Tarihsiz, s.28' den

Bitlis'e ilk olarak mevlevi şeyhi Nurettin Efendi gönderilir.¹³⁷ Sonra Memduh ve hemen arkasından Tefvik Nevzat giderler.¹³⁸ Son olarak Tokadîzâde Şekip ve Doktor Ethem birlikte gönderilirler.¹³⁹ Memduh'un Bitlis'e varmasından sonra annesinin de harcırah ve masrafinın karşılanarak Bitlis'e oğlunun yanına gönderilmesine dâir İrade-i Seniye çıkar. Aydın vilayetine telgrafla gönderilen 23 Cemaziyelevvel 1317 (29 Eylül 1899) tarihli İrade-i Seniye'de "Abdülhalim Memduh Bey islah-ı nefis edinceye kadar Bitlis'te istihdam edileceğinden, validesinin harcırah ve her türlü mesarifi temin ve tevsiiye olunarak Bitlis'e gönderilmesi"¹⁴⁰ belirtilmektedir. Aynı tarihte Bitlis vilayetine de telgrafla bir İrade-i Seniye gönderilir. Bu iradede ise Bitlis'te bulunan Abdülhalim Memduh Bey'in İzmir'deki validesinin istidası üzerine harcırah ve her türlü masrafinın karşılanarak Bitlis'e gönderilmesine dâir bir İrade-i Seniye'nin Aydın vilayetine tebliğ kılındığından, Abdülhalim Memduh Bey'in de islah-ı nefis edinceye kadar Bitlis'te istihdam edilmesi tebliğ edilir.¹⁴¹ Bu iki İrade-i Seniye'den sonra Memduh'un annesi Bitlis'e oğlunun yanına gönderilir.¹⁴²

¹³⁷ Yücebaş, a. g. e., s. 108

¹³⁸ Somar, a. g. e., s. 68

¹³⁹ Son Asır Türk Şâirleri, s. 937

¹⁴⁰ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, 23 C 1317, Dosya no: 150/8

¹⁴¹ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, 23 C 1317, Dosya no: 150/67

¹⁴² Yücebaş, a. g. e., s. 177

Sürgünler Bitlis'e giderken büyük sıkıntılar çekerler. Tefvik Nevzat kardeşine bir mektubunda bu sıkıntıları şöyle anlatır:¹⁴³

Hele buraya gelinceye kadar yollarda geçirdiğimiz tahammülgüdaz eziyetleri bilseydin, hakikaten ağlardın. Bu kadar meşakkate tahammül ettiğimizi düşünüyoruz da, mutlaka vücudumuzun demirden olduğuna kanaat ediyoruz. Herbirimize beşer altışar memur olduğu halde ayrı ayrı geldik. Memurlar def-i tabii etmemize kadar karışıyorlardı. Bir zaptiye neferi bizden su istiyordu, doldurup veriyorduk. Kimse ile görüştürmediler. Uğradığımız şehirlerde levazım aldırmadılar. Yalnız kendilerine lazım olan şeyleri almağa, parası bizden olmak şartıyla müsaade ediyorlardı. Yollarda hükûmetlere, köy muhtarlarına teslim edildik. Başımızda silahlı nöbetçiler uykumuzda ağızımızdan kaçıracağımız söze dikkat kesiliyorlardı. Hasta olsak değil, ölüm hastalığına uğrasak istirahat mümkün değildi. Hatta benden önde giden zavallı Memduh on gün kan tükürdüğü halde, arkadan ben yetişirim de belki karşıdan birbirimize işaret edebiliriz vâhimesiyle, on saat bir istirahate muvaffak olamadı. Daha neler, neler... 9 Teşrinisani 1315 [21 Kasım 1899]"

Tokadîzâde Şekip Bitlis'e vardığında kendisini daha önce oraya varan Memduh'un muzip bir şekilde karşıladığını söyler:¹⁴⁴

¹⁴³ Somar, a. g. e., s. 66

¹⁴⁴ Tokadîzâde Şekip, "Eski İzmir Hâtıraları - Merhum Abdülhalim Memduh", Yeni İzmir, nr. 1, 15 Nisan 1341/1925, s. 5-6

"Kendisinden hiç ayrılmadığımız, ayrılmadığımız Memduh'un karlı dağlar arasında sıkışmış kalmış olan Bitlis'de de bizi neşat-âver musahabesiyle zevkyab etmesi mukaddermiş. Bizi nefyederlerken ikişer ikişer yola çıkarmışlar, Doktor Edhem'le beni son yolcu olarak trene bindirmişlerdi. Bitlis'e onun vusulünden sonra vasıl olmuş idik. Memduh bizi gülerek karşıladı ve tabii zan edilecek bir kürt türkçesiyle merasim-i hoş amediyi ifa etti."

Tokadîzâde Şekip'in ifadesine göre Memduh Bitlis'de de kısa zamanda bir neşe ve ilgi kaynağı olur. Hükûmet erkanını ve eşrafı hoş sohbeti ve kudretiyle kendisine bağlar.¹⁴⁵

Bitlis'te o sırada vali olan Mecid Efendi, Memduh ve arkadaşlarına çok yardımcı olur. Ayrıca Bitlis eşrafının da yakın alaka ve iyiliklerini görürler. Özellikle o esnada Bitlis kumandanı ve daha sonra vali vekili olan Ferik Çerkes Ali Paşa ile Miralay İsmail Bey minnetle andıkları kişilerdir.¹⁴⁶ Bununla beraber Bitlis'te büyük sıkıntılar çekerler. Burada hayat şartları çok ağırdır. Ayrıca kendilerine maaş da verilmemektedir. Tefvik Nevzat kardeşine mektubunda bu durumlarını şöyle anlatır:¹⁴⁷

"... Fakat bilir misin ki Bitlis ne murdar yerdir? Sokaklarından geçilmez, ekseri evlerde apteshane olmadığı için ahali sokaklara pisler. Pis koku her türlü hastalığı vücuda getirmeğe yeter. Çarşıda,

¹⁴⁵ Tokadîzâde Şekip, aynı makale

¹⁴⁶ Tokadîzâde Şekip, aynı makale

¹⁴⁷ Somar, a. g. e., s. 67-68

sokakta kime temas etsen üzerine mutlaka kuyruklu dört beş bit atlar. Burada sıhhati muhafaza âdeta tabiat ile, hastalıkla harbetmektir. Ediyoruz. Hem de hamdolsun daha hasta olmadık. Gezmek mümkün değildir. Dört tepe veya dağ üzerinde bir yerdir. İnsan bir mahalleden diğerine gitmek için tırmanmalıdır. Uçurumlardan, dağlardan aşmalıdır. Gezmekten insan sıhhat yerine kalp hastalığı alır. Her tarafla münasebeti kesilmiştir. Dağlar, dereler burayı âlem-i insaniyetten ayırmıştır. Dört tekerlekli vasıtalar burada yoktur. Bir araba görsek şimendifer görmüş gibi olacağız. Bir eser-i medeniyet görerek geniş bir nefes alacağız. Fakat ne mümkün? Kışın at bile görmek mümkün değildir.

Bu kadar olsa ne ise.. Hele mahrumiyet.. Ne ararsan yok. Elbiseden düğmemiz kopup kayboluyor; yerine konmaz. Çorap ararsın, bulunmaz. Konyak değil, boş bir konyak şişesi üç kuruşa. Kap kakak mefkut. Bir tek limon kırk paraya. Herşey yok. Olan şeyler de ateş pahasına. Şimdi buna bir de parasızlık ilave et. Çünkü İzmir' den yanıma aldığım parayı yollarda bizi muhafazaya memur olan polislerle, zaptiyelere yedire yedire geldik. Burada başımızı sokacak birer ev tuttuk. İçlerine çingene çerisi gibi pek az eşya düzdük. Paralarımız tükendi. Bütün sürgünlere dolgun dolgun maaş verildiği halde bize bir para aylık yok. Zaten aylık olsa âilemle beni elli lira güç idare eder. Şimdi o değil, elli para yok."

Bitlis sürgünleri bütün bu sıkıntılara rağmen boş durmazlar ve menfayı bir mektep haline getirirler. Doktor

Ethem ulum-ı tıbbiye, Tevfik Nevzat ulum-ı iktisat dersleri verir. ¹⁴⁸

Sürgünler Bitlis' te bir yandan yaşamağa çalışırken bir yandan da buradan kurtulma çareleri aramaktadırlar. Tokadîzâde Şekip, Tevfik Nevzat ve Doktor Ethem İran ve Afganistan yoluyla Mısır' a kaçmayı düşünmektedirler. Memduh buna şiddetle karşı çıkar: "Allah aşkına o yolu bırakınız. Sultan Hamid, şah hazretlerine on beş lira ikraz eder bizi alır" diyerek onları bu fikirlerinden vazgeçirir. Birlikte başka bir yolu denemeye karar verirler. İstanbul' a telgraf çekeceklerdir. Tokadîzade Şekip bu kararlarından şöyle bahseder: ¹⁴⁹

"Ethem ve Nevzat Beyler' le birgün Kızılmescit Mahallesi' nin tarafımızdan isticar edilmiş üç odalı bir evinde sobanın başına geçmiş, derin bir ye' s içinde konuşmağa başlamış idik. Abdülhalim Memduh da yanımıza geldikten sonra Sadaret' e, Dahiliye Nezareti' ne ve Mabeyn başkitabetiyle Padişah' a telgrafla müracaatı kararlaştırdık. Şu müsveddeyi tanzim ettik: Ye' simiz son dereceye geldi. Hayatımız tehlikededir. Öldürülüyoruz. Cürmümüz nedir, kime müracaat edelim, Allah yok mudur?"

Yalnız Nureddin Efendi onlara katılmaz. İhtiyarladığını, artık buranın güzel havasına alıştığı için başka bir yerde rahat edemiyeceğini ileri sürerek telgrafa

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

¹⁴⁸ Orhan Rahmi, "Taşlıoğlu Ethem Bey Tahrir Hayatını Anlatıyor", Hizmet, nr. 899, 14 Kanunievvel 1927

¹⁴⁹ Son Asır Türk Şâirleri, s. 1783

imza atmaz. Şekip bundan sonraki gelişmeleri ise şöyle anlatır:¹⁵⁰

"Telgrafımız -memurların Ali Paşa'dan aldıkları müsaade üzerine- çekilmişti. Bir gün sonra bir jandarma geldi. Ali Paşa'nın bizi telgrafhanede beklediğini söyledi. Süratle gittik. Paşa makinenin başında idi. Mabeyn ikinci kâtibi Şamlı İzzet Paşa ile muhabere ediyordu. 'Öldürülüyoruz' dan maksat ne olduğu emr-i padişahî ile soruluyordu. "Bitlis'in havasıyla, suyuyla imtizac edemedik. Ailelerimizden aldığımız mektuplar da sıhhatimizi ihlal ediyor. Bu halde yaşayamayacağımız için o sözü yazdık" tarzındaki cevabımız İzzet Paşa'ya bildirildi. İzzet Paşa, Padişah'ın hakiki sebeb-i iştikayı öğrenmek istediğini tebliğ etti. Ali Paşa bizimle yeniden konuştuktan sonra birinci cevabı tekrar etti. İzzet Paşa, Padişah'ın yine kani olmadığını 'Öldürülüyoruz' sözünün sebeb-i tahriri, vilayetçe malum olmak lazım geleceğini, bunun her halde beyanını söyledi. Ali Paşa başka bir sebep mevcut olmadığını suret-i katiyede izhar ve Bitlis'e muvasalatımızdan beri fena bir hareketimiz görülmediğini iş'ar etti. Bunun üzerine afva nailiyetimizin tebşirine ve memleketimize gönderilmek üzere mahfuzen mabeyne izamımıza dâir bir telgraf alındı. Üzerimizden o anda boğucu bir kâbusun vahim tesirâtı kalktı.

Telgraf alınırken ben makine başında idim. Mahfuzen kelimesini iyice görmüştüm. Ali Paşa bu kelimeyi mahzuzen şekline koyduktan sonra telgrafı bize gösterdi. Hakkımızda bu suretle de bir eser-i insaniyet ibraz etti. "

¹⁵⁰ Son Asır Türk Şâirleri, s.1783-1784

Sürgünler 11 Mart 1316 (24 Mart 1900) tarihinde cereyan eden bu telgraf muhaberatının akşamında affedilirler.¹⁵¹ Böylece Memduh, Şekip, Nevzat ve Ethem'in sekiz ay kadar devam eden Bitlis sürgünlüğü sona erer. Ancak Nurettin Efendi telgrafa imza atmadığı için on dört ay daha burada kalır.¹⁵²

Memduh ve arkadaşları 16 Mart 1316 (29 Mart 1900)'da Bitlis'ten yola çıkarlar. Gitmeden evvel kendilerine sadakat yemini ettirilir ve yirmişer lira harcırah verilir.¹⁵³ Bitlis'ten ayrıldıkları gün Jandarma kumandanı İzzet Paşa, Miralay İsmail Bey ve zabitan, eşraftan, memurinden kırk kadar zat onları atlarla Rahve mevkiine kadar uğurlarlar.¹⁵⁴

1316/1900 yılının karlı soğuk bir mart gününde Kop ve Zigana dağlarını aşarak Trabzon'a varan kabile, bir Osmanlı vapuruyla derhal İstanbul'a sevk edilir. Çok ağır şartlar altındaki zorlu yolculuk otuz iki gün sürer. İstanbul'a vardıklarında doğru Yıldız sarayına götürülerek Mabeyn şifre kâtibi Âsım Bey'in önüne çıkarılırlar.¹⁵⁵ Âsım Bey kendilerine İzmir'de nasıl yaşamaları lazım geldiğine dâir bir irade tebliğ eder.¹⁵⁶ Daha sonra onar lira harcırah verilerek gitmelerine irade buyrulur.¹⁵⁷

¹⁵¹ Somar, a. g. e., s. 70

¹⁵² Son Asır Türk Şâirleri, s. 1784

¹⁵³ Somar, a. g. e., s. 70

¹⁵⁴ Son Asır Türk Şâirleri, s. 1784

¹⁵⁵ Somar, a. g. e., s. 70

¹⁵⁶ Son Asır Türk Şâirleri, s. 1784

¹⁵⁷ Somar, a. g. e., s. 70

Tokadîzâde Şekip, Memduh' la ilgili bir makalesinde, bu dönüş sırasında İstanbul' da dört gün kaldıklarını belirtir.¹⁵⁸ Memduh ve arkadaşları çok zor geçen yedi sekiz ayın sonunda nihayet 21 Nisan 1316 (4 Mayıs 1900) tarihinde İzmir' e ulaşırlar.¹⁵⁹

Memduh' un İzmir' e gelişinin hemen ertesi günü Ferik Mehmet Şakir Paşa tarafından saraya, yazar aleyhinde bir ihbar telgrafı gönderilir. Mehmet Şâkir Paşa, Memduh ve arkadaşlarının Bitlis' e sürgün edilmesinden önce onları sorgulayan ve sürgün edilmelerini sağlayan kişidir. Anlaşıldığı kadarıyla sürgünleri dönüşlerinden sonra da pek rahat bırakma niyetinde değildir. Paşa, 22 Nisan 1316 (5 Mayıs 1316) tarihli bu telgrafında şunları söylemektedir:¹⁶⁰

"Afv-ı âli-i hazret-i velinimet-i bi-minnet-i akdesiye mazhar olarak dünki gün Dersaadet tarikiyle Bitlis' ten İzmir' e avdet eden menfilerden Şekip, Doktor Edhem ve Avukat Nevzat nefsi İzmirli bulunduklarından, vapurdan huruclarını müteakip doğruca hanelerine giderek saye-i şahanede ailelerine kavuşmuş, Abdülhalim Bey ise an-asıl İstanbullu olduğu cihetle Frenk Mahallesi' nde bir otele nazil olmuştur. Kâmil Paşa' nın mahrem-i esrarı ve mazhar-ı emn ü itimadı olmasından nâşi her bâr "Bizim Halim Bey" tesmiye eylediği işbu Abdülhalim' in ıslah kabul etmez efkâr-ı muzırira ashabından bulunmasına ve İstanbullu bulunduğu halde Dersaadet' te kalmak istemeyerek Kâmil Paşa' nın

¹⁵⁸ Tokadîzâde Şekip, "Eski İzmir Hâtıraları - Merhum Abdülhalim Memduh", Yeni İzmir, nr.1, 15 Nisan 1341/1925, s.5-6

¹⁵⁹ Son Asır Türk Şâirleri, s.1784

¹⁶⁰ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, 06 M 1317, Dosya no: 151/16

himayesine müftükiren İzmir'e gelmiş olmasına nazaran, mumâileyh meslek-i sabıkasında devam ederek birtakım gençlerin efkârını zehirleyecek ifsâdâtтан hâli kalmayacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Binâenaleyh bunun ya kaymakamlık veyahut diğer bir münasip memuriyetle herhalde merkez-i vilayet haricinde istihdamı hususunda emr ü ferman buyrulması mütevakkıf-ı re'y-i zerrin-i isabet-karîn-i hazret-i hilafetpenahî bulunduğu hasbe' l-ubudiye maruzdur."

Memduh, İzmir'e dönüşünde eski görevi olan vilayet tercümanlığına iâde edilir. Aynı tarihlerde Ahenk Nr. 1149, 31 Mayıs 1900'da çıkan bir haberde vilayet memuru Abdülhalim Memduh'un geçici bir görevle Soma ve Akhisar kazaları a'şar ihale memurluğuna tayin edildiği belirtilmektedir. Ancak arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre Memduh'a maaşı bir türlü bağlanamaz. Umur-ı Dahiliye Nazırı'nın Sadaret makamına gönderdiği 12 Haziran 1316 (25 Haziran 1900) tarihli yazıda "Vilayet tercümanlığında müstahdem iken Bitlis'e i'zam kılınmış olan Memduh Bey'in âhiren mazhar-ı afv-ı âli buyrularak bi'l-irade-i seniye-i hazret-i padişahî İzmir'e avdet ve hizmet-i sabıkasına mübaşeret eylemiş olmasına ve evvelce maaş-ı mahsusu bade' t-te' cil dokuz yüz kuruş raddesinde bulunmasına mebni mumâileyh namına bin kuruş maaş tahsisi" nin Aydın vilayetince talebi belirtilmektedir.¹⁶¹ Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Memduh'un dokuzyüz kuruş olan daha önceki maaşı Memduh'un sürgününden sonra başkalarına tahsis edilmiştir.

¹⁶¹ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İrade-i Dahiliye, c. 2, 1316-1323, Sıra no: 4963 Genel no: 639, Hususi no: 20, Kalem no: 1544, 15 RA 1318

Dolayısıyla Umur-ı Dahiliye Nazırı, Memduh'un bin kuruş olarak belirlenen maaşının karşılığı olmadığı için bütçeden sağlanmasını talep etmektedir. Konuyla ilgili olarak sadrazam Halil Rifat Paşa'nın 21 Haziran 1316 (4 Temmuz 1900) tarihli yazısında ise maaşın bütçeden karşılanması için padişahın onayı istenmektedir.¹⁶²

Muhtevasına yurt dışındaki faaliyetleri içinde değineceğimiz bir başka belgeden anlaşıldığına göre, Memduh'un maaşı Bitlis sürgünlüğü öncesi, hakkında tahkikat yapıldığı Ağustos 1315 (1899) tarihinde kesilmiş olup, yazar o tarihten beri maaş alamamaktadır.¹⁶³ Bu durum Memduh'u büyük sıkıntıya düşürür. Bu arada Soma ve Akhisar a'şar ihalelerinden aldığı paradan kendi masrafları için harcama yapmak zorunda kalır. Bir yandan içine düştüğü bu maddi çıkmaz, diğer yandan hakkında yapılan ihbar sebebiyle ortaya çıkan yeni bir sürgün tehlikesi yazarı çaresiz bırakır ve muhtemelen 7 Temmuz 1900 tarihinden birkaç gün önce yurt dışına firar etmesine sebep olur. Yazarın yurt dışına firarı üzerine İzmir Valisi Kamil Paşa'nın Saray-ı Hümayun'a gönderdiği 25 Temmuz 1316 (7 Temmuz 1900) tarihli telgraftaki ifadelerle göre, Memduh bütün sıkıntısına rağmen gururu mani olduğundan kimseden para isteyememiş, bu arada Soma ve Akhisar a'şar ihalesinden aldığı parayı da kendi masraflarına harcamak zorunda kalmıştır. Memduh'un iki gün ortada görünmemesi üzerine yapılan araştırmada, onun

¹⁶² T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İrade-i Dahiliye, c. 2, 1316-1323, Sıra no: 4963 Genel no: 639, Hususi no: 20, Kalem no: numarasız, 15 RA 1318

¹⁶³ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 30 N 1318, Dosya no: 37/30

Malta'ya hareket eden bir İngiliz vapuruyla firar ettiği anlaşılmıştır.¹⁶⁴

¹⁶⁴ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel M¼d¼rl¼đ¼ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı, 10 R 1318, Dosya no: 51/32

VIII. YURT DIŞINDAKİ EDEBİ, SİYASİ FAALİYETLERİ VE ÖLÜMÜ

Abdülhalim Memduh'un kısa süren hayatının son dönemi yurt dışında Paris, Londra ve Tunus arasında geçer. Sıkıntılı geçtiğı anlaşılan bu dönem hakkında fazla bilgimiz yoktur.

Yazarın yurt dışına firarından sonra ilk olarak Londra'ya gittiğini tahmin etmekteyiz. 16 Teşrinisani 1316 (29 Kasım 1900) tarihli arşiv belgesi de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Adliye Nezareti'ne hitaben yazılmış olan bu belge anlaşıldığı kadarıyla Memduh'un durumunu soruşturan bir rapordur. Rapor, başında Umur-ı Cezaiye müdürünün bulunduğu üç kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bu belgeye göre Memduh'a 7 Teşrinisani 1316 (20 Kasım 1900) tarihinde Londra elçiliğı vasıtasıyla, muhtevasını tam olarak bilemediğimiz, ancak ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla hükûmet aleyhinde neşriyatta bulunma suçlamasıyla bir karar-ı âli tebliğ edilmiştir. Memduh bu tebliğ 10 Teşrinisani 1316 (23 Kasım 1900) tarihinde verdiği cevabında, kendisinin firari olmadığını, hükûmet aleyhinde hiçbir neşriyatta bulunmadığını, İngiltere'ye geldiğinde dahi Saray-ı Hümayun'a ve Bâbıâli'ye bir memuriyet için ârizalar takdim eylediğini belirtmiştir. Raporda komisyon da Memduh'un memuriyet talebinin doğruluğunu onaylamaktadır.¹⁶⁵

¹⁶⁵ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı, 1318(Hicrî), Dosya no: 110/38, 1. Belge

Bu rapor üzerine Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa durumu 18 Teşrinisani 1316 (1 Aralık 1900) tarihli şu yazıyla Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya iletir:¹⁶⁶

"Huzur-ı Samiye-i Hazret-i Sadaretpenâhi'ye

Maruz-ı çaker-i keminelereidir ki Aydın vilayet-i celilesi tercüman-ı sabıkı olup Londra'da bulunan Memduh Efendi'ye karar-ı âli mucibince sefaret-i seniye vesaitiyle icra kılınan tebligat üzerine mümaileyh tarafından verilip Hariciye Nezaret-i Celilesi'nden (...) irsal olunan cevapnamede bab-ı mürüvvetmeab-ı hazret-i hilafetpenâhî ilticağâhi olduğu beyan edilmesine nazaran afv u merhamet-i seniye-i hazret-i hilafetpenâhîye dehalet arzusunda bulunduğu anlaşılarak ol babda icra kılınan tahkikat ve istirham-ı vâkinin isafı münasip olacağı mütâlaasını hâvi komisyon-ı mahsusunca tanzim ve îta olunan mazbata leffen takdim kılınmış olmakla ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

8 Şaban 1318 / 18 Teşrinisani 1316

Adliye Nazırı"

Sadrazam Halil Rıfat Paşa da Memduh'la ilgili af talebini 30 Teşrinisani 1316 (13 Aralık 1900) tarihli şu yazıyla saraya arz eder:¹⁶⁷

¹⁶⁶ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı, 1318(Hicrî), Dosya no: 110/38, 2. Belge

¹⁶⁷ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı, 1318(Hicrî), Dosya no: 110/38, 3. Belge

"Atufetli Efendim Hazretleri

Aydın vilayet-i celilesi sabık tercümanı olup Londra'ya firar etmiş olan Memduh Efendi'nin tebligat-ı vâkıa üzerine merhamet-i seniye-i cenâb-ı mülûkâneye dehalet eylemiş olduğuna dâir komisyon-ı mahsusadan kaleme alınan mazbatanın gönderildiğini hâvi Adliye nezaret-i celilesinin tezkeresi arz ve takdim kılınmış olmakla ol babda her ne vechile irade-i seniye-i cenab-ı hilafetpenâhî şerefmüteallik buyrulur ise mantuk-ı âlisi infaz edilmeyeceği beyanıyla tezkere-i sâdır terkîm olundu efendim.

20 Şaban 1318 / 30 Teşrinisani 1316

Sadrizam"

Bütün bu yazışmalardan sonra Memduh'un affedilip edilmediğine dâir bir belgeye ulaşamadık. Yazar bu sıralarda muhtemelen 1901 yılının Ocak ayında Ali Kemalî Paşazâde Necmeddin Bey'le birlikte Paris'te "Le Libéral Ottoman" adlı Fransızca siyasi bir gazete yayımlamaya başlar. 15 Şubat 1901 tarihli üçüncü sayısına ulaşabildiğimiz bu gazetenin ne kadar devam ettiği konusunda bilgimiz yoktur. Gazetenin başlığının hemen altında "Osmanlı halkının hak talepleri yayın organı (Organe des Revendications du Peuple Ottoman)" ibaresi vardır. Onbeş günde bir yayımlandığı belirtilen gazetede Abdülhalim Memduh'un ismi başyazar (directeur), Necmeddin Kemalî'nin ismi sorumlu müdür (administrateur) olarak geçmektedir. Gazetenin dört sayfa olan elimizdeki bu üçüncü sayısında başından sonuna kadar Sultan Abdülhamit aleyhinde yazılar yer almaktadır.

Bir taraftan affedilme ve yurda dönme çabası içinde olduğu anlaşılan Memduh' un, diğer taraftan böyle bir gazete çıkarmağa başlaması dikkate değer bir çelişkidir. Ancak Paris Büyükelçiliği'nden hükûmete gönderilen bir telgraftan, bu durumun pek de ilkeli göremiyeceğimiz bir sebebi olduğu ortaya çıkmaktadır. Gazetenin yayımından hemen sonra Paris Büyükelçiliği takibata başlayarak Memduh ve Necmeddin Beyler' den niçin böyle bir muzır neşriyatta bulunduklarına dâir savunma ister. Konuyla ilgili olarak Paris Büyükelçiliği'nden saraya gönderilen 8 Kanunısani 1316 (21 Ocak 1901) tarihli telgrafta Memduh' un savunması Büyükelçi Münir Bey' in ifadeleriyle aktarılmaktadır. Memduh bu savunmasında bir iftiraya uğrayarak üç sene evvel Bitlis' e sürgün edildiğini, orada altı ay kaldıktan sonra masumiyetinin anlaşılması üzerine affolunarak İzmir' e gönderildiğini ve eski memuriyetine tayin olunduğunu, ancak binbeşyüz kuruş olan maaşının üçyüzonbeş (1899) senesi ağustosundan beri verilmediğini söyler. Memduh savunmasında devamla, gerek evvelce sürgün olmasından gerekse sekiz aylığının verilmemesinden dolayı zarurete düşüp, derdini de kimseye anlatamaması sebebiyle, ümitsiz, üzüntü içinde zikredilen neşriyatı sadece dikkat çekmek için yayımlayarak bazı taraflara gönderdiğini, aslında muzır neşriyatta bulunmak gibi bir niyeti olmadığını belirtir. Yazarın bundan sonraki sözleri asıl niyetini göstermektedir. Memduh hükûmet ile pazarlık içine girerek, biriken maaşının verilmesi ve maaşının arttırılarak Londra Büyükelçiliği'nde şehbenderliğe (konsolosluk) tayini halinde padişaha sadıkâne hizmet eylemek istediğini, neşriyatını şimdiye kadar bazı taraflara gizlice gönderdiyse de hakkında sadır olacak iradeye bağlı olarak

bundan sonra göndermeyeceğini söyler. Ancak yazarın bu sözlerinin Münir Bey tarafından pek inandırıcı bulunmadığı anlaşılmaktadır. Büyükelçi telgrafın devamında konuyla ilgili kanaatini şöyle belirtmektedir:¹⁶⁸

"Memduh Bey'in erbab-ı kalem ve kitabette cerbezeli bir adam olduğu ve burada sıkıştırıldıkları ve istidaları red olunduğu halde Mısır'a giderek orada neşriyatta bulunacakları ve badehu erbab-ı kalemde gençler daha toplayarak İskenderiye veya Kahire'de neşriyata cüret ederek daha bir takım kitaplar vesaire tab' eyleyecekleri hissedilmektedir"

Münir Bey telgrafının sonunda hükümetten böyle bir durumda ne yapmasının uygun olacağını sorar.

Büyükelçi Münir Bey'e hükümetten nasıl bir talimat geldiğine dâir belge bulamadık. Ancak "Le Libéral Ottoman"ın üçüncü sayısındaki bir yazıdan, büyükelçinin Fransız hükûmeti nezdinde gazetenin faaliyetlerinin durdurulmasını talep ettiğini anlıyoruz. "Compte-Rendu (Rapor)"¹⁶⁹ başlıklı bu yazıda, Sultan Abdülhamit'in Paris'teki büyük elçisi Münir Bey'in talebi üzerine Fransız hükümetinin, emniyet müdürlüğü istihbarat bölümü görevlisi Mösyö Leproust aracılığıyla, gazetenin müdürü Memduh Bey'e Liberal Osmanlı'daki Türkçe metnin yayından kaldırılması gerektiğini bildirdiği belirtilir. Bahsedilen Türkçe metnin muhtevası hakkında bilgimiz yoktur. Mösyö Leproust buna gerekçe olarak konuyla ilgili uyulması gereken kanun

¹⁶⁸ T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 30 N 1318, Dosya no: 37/30

¹⁶⁹ "Compte-Rendu", Le Libéral Ottoman, 15 Février 1901, 1 re Année, No: 3, s. 1

maddesini hatırlatır. Ayrıca , Fransız hükümetinin Sultan Abdülhamit'le olan mevcut iyi ilişkilerini korumayı arzu ettiğini, dolayısıyla gazetenin Fransa'da dağıtımını da yasaklayacaklarını ifade eder. Mösyö Leproust ilgili kanunun daha önce ilk defa olarak yine bir Türk gazetesi olan "Meşveret"e uygulandığını söyler. Memduh, Mösyö Leproust'un bu sözlerine cevaben, kardeşliğin, eşitliğin, hürriyetin ilkelerini yüksek sesle konuşan Fransız Cumhuriyeti'nde böyle bağlayıcı bir kanunun varlığından kesinlikle haberdar olmadığını, böyle bir kanunun yabancı dildeki başka bir yayın organından çok bir Türk gazetesine uygulanmasına da çok şaşırdığını söyler. Yazar sözlerine devamla "Le Libéral Ottoman" gazetesinin, genel merkezi İstanbul'da olan Liberal Osmanlı merkez komitesinin bir yayın organı olduğunu, komitenin görüşünü almaksızın gazetenin düzenini değiştiremeyeceğini ve yayını yasaklayan bakanlık kararnamesini bekleyeceğini ifade eder. Memduh'un sözlerine Mösyö Leproust'un cevabı, konunun hissî yönlerini tartışmak yerine, malum kanunun tehdid edici hükümlerini okumak şeklinde olur.

Memduh'un yukarıdaki "Liberal Osmanlı merkez komitesi" ifadesiyle nasıl bir oluşumu kastedtiği konusunda bilgi bulamadık. Ancak yazarın daha sonraki faaliyetlerinden, Jön-Türkler'le yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te Prens Sabahattin Bey'in önderliğinde toplanan "Birinci Jön-Türk Kongresi"ne katılanlar arasında Abdülhalim Memduh'un da yer aldığını görürüz. Ahmet Bedevi Kuran'ın ifadesiyle, Osmanlı unsurlarını oluşturan bütün milletlerin temsil edildiği bu kongrede 60-70 kişiye varan katılımcılar, Jön-Türk âleminin

ve Sultan Abdülhamit muhaliflerinin en tanınmış simaları arasından seçilmiştir. Böyle bir kongrede Memduh' un da yer almış olması, onun Jön-Türk hareketi içindeki yeri açısından dikkate değer bir durumdur.¹⁷⁰

Yazarın "Le Libéral Ottoman"ı elimizdeki üçüncü sayısından sonra yayımlamaya devam ettirip ettiremediği ya da ne kadar devam ettirdiği konusunda bilgi sahibi değiliz. Memduh' u bir müddet sonra o tarihlerde yeni yayımlanmağa başlamış olan Şura-yı Ümmet' in yazar kadrosu içinde görürüz. Aynı tarihlerde ayrıca Sultan Abdülhamit aleyhinde risaleler yayımlar.

Sami Paşazâde Sezâi Paris hatıralarında, "1901' de Abdülhalim Memduh' u Paris' te yeni çıkmağa başlamış Şûra-yı Ümmet' te mümtaz bir muharrir olarak buldum" demektedir.¹⁷¹

Sami Paşazâde Sezâi, Memduh' un gelişinden hemen sonra 1901 yılında Avrupa' ya gelmiş ve O da Şura-yı Ümmet' te yazılar yazmaya başlamıştır. Şura-yı Ümmet' teki yazıların büyük kısmının imzasız olmasından dolayı Memduh' un buradaki yazılarını tesbit etmemiz mümkün olmadı. (M) imzasıyla yayımlanan üç yazı vardır. Ancak bu yazıların Memduh' a âit olup olmadığı anlaşılamamıştır.¹⁷² Şura-yı Ümmet' te Abdülhalim Memduh' un adı açık olarak sadece iki risalesinin

¹⁷⁰ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön-Türkler, İstanbul, 2000, 2. Baskı, s.189-190

¹⁷¹ Sami Paşazâde Sezâi, "Paris' te Yedi Sene II", Servet-i Fünun, nr.1504, 11 Haziran 1341/1925, s.52-55

¹⁷² "Hukuk Mücadelesi", Şura-yı Ümmet, nr.13, 3 Teşrinievvel 1902, s.2-3

"Şark Meselesine Dâir", Şura-yı Ümmet, nr.22, 28 Şubat 1903, s.4-5

"Hukuk İçin Mücadele", Şura-yı Ümmet, nr.30, 11 Haziran 1903, s.1-2

tanıtımında geçmektedir. Bunlar Memduh' un "Mazlum Türkler' e Mevize" ve "Ne Bekliyoruz?" adlı eserleridir.

"Mazlum Türkler' e Mevize" manzum bir eserdir.¹⁷³ 261 beyitten oluşan bu risalesinde Memduh siyasi düşüncelerini manzum bir şekilde ifade eder. Şura-yı Ümmet' te bu eserin tanıtımı şöyle yer alır:¹⁷⁴

"Mazlum Türkler' e -Mevize- Müellifi rüfekamızdan Abdülhalim Memduh Bey. Bazı kavaid-i mühimme-yi siyasiyeyi nazmen beyan eder. Onbeş sahifelik bir risaledir. "

"Ne Bekliyoruz?" onun bir başka siyasi risalesidir.¹⁷⁵ Mensur olan bu eserin Şura-yı Ümmet' teki tanıtımı ise şöyledir:¹⁷⁶

"Ne Bekliyoruz? - Bu ünvan ile muharriirlerimizden Abdülhalim Memduh Bey tarafından bazı vesaya-yı siyasiyeyi havi bir risale neşr olunmuştur. İdarehanemizde satılır, Fi 1 frank. "

Şura-yı Ümmet' te Memduh' un vefatı üzerine çıkan bir yazıda "Merhum gazetemizin heyet-i tahririyesinde bulunduğu zaman yazdığı makalelerle temayüz ve zekâ-yı şulebârı ile tenevvür ederdi"¹⁷⁷ ifadesi vardır. Buradan onun Şura-yı Ümmet' in yazar kadrosu içinde uzun müddet yer almadığını tahmin ediyoruz.

¹⁷³ Mazlum Türklere Mevize, Paris, 1902, 1+15 s.

¹⁷⁴ Şura-yı Ümmet, nr.1, 10 Nisan 1902, s. 4

¹⁷⁵ Ne Bekliyoruz?, Londra, 1902, 32 s.

¹⁷⁶ Bu yazının tarihini tespit edemedik.

¹⁷⁷ "Teessüf", Şura-yı Ümmet, nr.83, 30 Eylül 1905

Abdülhalim Memduh Londra'da bulunduğu sıralarda, hayranı olduğu, edebî hayatında dâima etkisinde kaldığı Abdülhak Hâmid'le tanışma imkanı bulur. Hâmid'in ifadesine göre Memduh, onun eserlerini ezbere bilmektedir.¹⁷⁸

"Abdülhalim Memduh Bey bana geçen hayat-ı edebiyemden birçok hatıralar getirmişti. Bütün yazdıklarımı ezberlemiş, yüzümü hatta resmimi görmemiş olduğu halde hüviyet-i maneviyemi çoktan beri takip etmiş, biliyordu. Herhangi manzumeyi hangi tarihte ve ne münasebetle yazdığımı ondan sorup öğreniyordum."

Memduh'un Avrupa'da iken görüştüğü bir başka kişi Yahya Kemal'dir. Yahya Kemal hatıralarında 1903 yılının Ağustos ayında Paris'e firar ettiğinde "Şâir Abdülhalim Memduh'u ve diğer Jön-Türkler'i ve firarileri" tanıdığını belirtir.¹⁷⁹

Abdülhalim Memduh yurt dışında bulunduğu sıralarda Tunus'a da gider. Burada Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Tunus'ta Halil Şevki Paşa'yla evlenen, ancak eşi vefat etmiş olan kızı Nazlı Hanım'ın misafiri olur. Memduh muhtemelen 1904 yılının Haziran-Temmuz aylarında Tunus'tadır. Tunus'a gidiş sebebi hakkında bilgimiz yoktur. Nazlı Hanım için veya Nazlı Hanım'la beraber gitmiş olması muhtemeldir. Hâmid'in hatıralarından, Memduh'un Nazlı Hanım'a karşı hissî bir ilgisinin olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁸ Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, Haz. İnci Enginün, İstanbul, 1994, s. 308

¹⁷⁹ Nihat Sami Banarlı, Yahya Kemal'in Hatıraları, İstanbul, 1960, s. 41-42

Hatıratın 25 Haziran 1904 tarihli notlarında şöyle denmektedir:¹⁸⁰

"Tunus'ta bulunan Abdülhalim Memduh'tan aldığım bir mektupta Prenses Nazlı Hanım'la beraber, gelecek temmuz evasıtına doğru Avrupa'ya gelecekleri iş'ar olunuyor. Bu zât şu prensesi alıverse diyordum. Merhum Halil Şevki Paşa'dan kalan ve bir zaman sâhibe-i hüsn ü ân idiyse de bugün bir mümessile-i inkılap olan bu hanım meğer güçlü kuvvetli bir Tunus gediği bulmuş. Zavallı Memduh! "

Buradaki ifadeden Memduh'un ilgisinin karşılık bulmadığı gibi bir anlam çıkmaktadır. Ancak, gerek Hâmid'in bir başka ifadesi, gerekse Nazlı Hanım'ın, Memduh'un vefatından sonra bile onunla ilgilenmesi, onun naaşını Tunus'a nakletmesi böyle bir anlamı tereddütlü kılmaktadır. Hâmid, hatıratının 9 Ağustos 1904 gününe âit notlarında, "Memduh, Nazlı'sıyla beraber Paris'e gelmiş. Sözde buraya da gelecekler de görüşeceğiz" demektedir.¹⁸¹

Yazar Avrupa'da bulunduğu süre içinde kendini edebî çalışmalara da vererek, ilk edebiyat tarihi denemesinden sonra bir ilki daha gerçekleştirir. Edmond Fazy¹⁸² ile birlikte "Anthologie de L'Amour Turc" adıyla bir Türk edebiyatı antolojisi hazırlar. Bu eser Fransızca

¹⁸⁰ Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, s. 389-390

¹⁸¹ Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, s. 390

¹⁸² Edmond Fazy: Hakkında bilgi bulamadık. Kütüphanelerde tesbit edebildiğimiz bir başka eseri; Les Turcs d'Aujourd'hui, Paris, 1898

yayımlanmış ilk Türk edebiyatı antolojisidir.¹⁸³ Eser ilk edebiyat tarihi denemesine nazaran çok daha ihtimamla hazırlanmış, ilmî standartlara uygun ve hacimli bir çalışmadır.

Yazar, hayatının son zamanlarında İngiltere' de Folkstone' da bir mektepte okuyan Tosun Cemil Paşa' nın oğlu Adil Bey' e onbeş sterlin maaş karşılığında dersler verir. Hâmid bu çocuğun haşarılığını ima ederek, Memduh' un bu Mısırlı tosunun elinden çok çektiğini söyler. Folkstone' da İzmirli dostu Dikenli Mehmet Emin Bey' le aynı evi paylaşırlar. Memduh' un vefatını Hâmid' e bir telgrafla haber veren de Mehmet Emin Bey olur.¹⁸⁴

Abdülhalim Memduh, büyük kısmı sürgünlerde ve kaçak olarak geçen çok sıkıntılı bir hayattan sonra, 21 Temmuz 1905' te İngiltere' de Folkstone' da vefat eder. Öldüğünde henüz genç sayılabilecek bir yaşta, 39 yaşındadır. Önce Folkstone' da defnedilir. Ancak daha sonra Nazlı Hanım yetmiş İngiliz lirası göndererek Memduh' un naaşının medfenden çıkarılıp Tunus' a naklini sağlar. Tunus' ta bulunduğu sırada pek beğendiği bir tepeye defnedilir. Nazlı Hanım, bilahare Memduh' un annesini Tunus' a getirtir ve o da orada vefat eyler.¹⁸⁵

¹⁸³ Anthologie de L' Amour Turc, Paris, 1905, 282 s. ; Bu eserin Fransızca yayımlanmış ilk Türk edebiyatı antolojisi olduğuna dâir bilgi için bkz. Necat Birinci "Abdülhalim Memduh", Tercüman Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, s.12

¹⁸⁴ Abdülhak Hâmid' in Hatıraları, s.309; Güler Güven, aynı makale, s.85

¹⁸⁵ Son Asır Türk Şâirleri, s.931

Memduh' un vefatı bilhassa Avrupa' da sıkça görüştüğü Sami Paşazâde Sezâi' yi çok üzer. Paris hatıralarında onun vefatından bahsederken şöyle der:¹⁸⁶

"1905' te günler geçmiyor, sahilinde bulunduğumuz denizin dalgaları gibi birbirini takip ve her biri bir hadiseyi mahmul olarak bize hücum ediyordu. Bir sabah Folkestone' dan gelen bir telgraf Abdülhalim Memduh Bey' in İngiltere' de, garbın bir köşesinde garip olarak vefatını haber veriyordu. Her hâl ü kâlinde hayatın galeyanı meşhut olurken, bu nâgehanî vefatı bizi hayrette bırakmıştı. Ah gaflet! İnsanın teşekkülât-ı bedeniyesi, bir an ârâm etmeyen mesâi-i uzviyesi düşünülürse, öldüğüne değil yaşadığına hayret etmelidir"

Sezâi hatıralarında "Sultan Hamid' den ziyade sultan-ı hürriyete hizmet etmek sevdalarına düşmüş" dediği Memduh' un hayatından kısaca bahsettikten sonra şöyle devam eder:¹⁸⁷

"... 1901' de Abdülhalim Memduh' u Paris' te yeni çıkmaya başlamış Şûrâ-yı Ümmet' te mümtaz bir muharrir olarak buldum. Bütün bu hâdisat Abdülhalim Memduh' un çehresinde bir tebessüm olarak nümayan oluyordu. Gözlüğünün arkasında görünür görünmez iki küçük siyah gözlü geniş çehresinde bu tebessüm bir nezaket, bir mizah, bir feryat, bir istihza, bir fâcia idi. Paris' te hırman ve hicran ile imtidad eden eyyâm-ı âlem-i gurbet, mizac-ı asabisini büsbütün ihlal ettiği için o

¹⁸⁶ Sami Paşazâde Sezâi, "Paris' te Yedi Sene II", Servet-i Fünun, nr. 1504, 11 Haziran 1341/1925, s. 52-55

¹⁸⁷ Sami Paşazâde Sezâi, aynı makale, s. 52-55

dişler, yazdığı şeylerde, ahibba ve eviddasıyla münasebat ve muamelatında âsârını gösteriyordu."

Hâmid, yazarın vefatının kullandığı bir ilaçtan olabileceği üzerinde durur. Memduh uykusuzluk çekmekte ve buna karşı bir ilaç kullanmaktadır. Hâmid bu ilacın Memduh'a zarar verdiği kanaatindedir:¹⁸⁸

"Bilmem ki semm-i katil bazen bir şifâ-yı âcil mi oluyor? Memduh uykusuzluktan muztarip bulunduğu için zehirli bir münevvim istimalini itiyat etmişti. Etibba ve ahibba onu bu ibtilâ-yı marizâne yahut bir hâb-ı mühlikten kurtaramıyordu."

Hâmid, bu ilaçla ilgili kanaatini yazarın vefatından bir yıl kadar önce de belirtmiştir. Hatıratının 25 Haziran 1904 tarihli notlarında şöyle demektedir:¹⁸⁹

"Dâima neşvân ve yekzân olan Memduh geceleri bir münevvim kullanıyor. O münevvimin birgün mümit olmasından korkulur. Ezkiyâdan birçokları vardır ki sıhhatlerinden usanmış gibi hareket ederler. Arızalar icat etmek için vâsıtalar bulurlar. Denilebilir ki herkes bir suretle kendini itlaf etmenin yolunu aramakla meşguldür."

Abdülhalim Memduh'un vefatı üzerine Şûrâ-yı Ümmet'te şöyle bir yazı çıkar:¹⁹⁰

¹⁸⁸ Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, s. 309

¹⁸⁹ Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, s. 390

¹⁹⁰ "Teessüf", Şûrâ-yı Ümmet, nr. 83, 30 Eylül 1905 (Bu yazı Sami Paşazâde Sezâî tarafından yazılmış olabilir. Sezâî'nin hatıralarındaki ifâdelerle bu yazıdaki ifâdeler arasında benzerlikler vardır.)

"Teessüf

Abdülhalim Memduh Bey' in Londra' da vefat ettiğini, kemal-i teessüfle haber aldık. Memduh Bey kendisine ömr-i medid vaad eden bir bünyeye malik idi. Bahusus her halinde galeyan-ı hayat görüldüğü bir zamanda nagehani gelen bu haber-i vefatı bizde hem teessüfü hem hayreti mucip oldu. Ah gaflet! İnsanın terkibat-ı cismiye ve teşkilat-ı uzviyesi düşünülse vefatından ziyade hayatı mucib-i hayret olur. Edebiyat-ı Cedide-i Osmaniye' de Abdülhalim Memduh namı tanınmıştı. Merhum, gazetemizin heyet-i tahririyesinde bulunduğu zaman yazdığı makalelerle temayüz ve zeka-yı şulebarı ile tenevvür ederdi. Mahsusatından olarak bir suhulet-i fevkalade-i tahrire malik ve yine mahsusatından olarak şiir ve edebe, bilhassa Abdülhak Hamid Bey' in eş' arına dildade idi. Kendi de şiir söylerdi. Şairlikte istediği mertebeye vasıl olamadığına dair sûz ve güdaz ile söylediği sözler eş' arının en güzeli en müessiri idi.

Mevzun söz söylemekte mahareti bir derecede idi ki, eğer istese biraz teenni ile mevzun olarak lakırdı edebilirdi.

Merhum İstanbul Mekteb-i Hukuku' ndan şahadetname ile çıkarak İzmir' de vali maiyetine memur olmuş, fakat validen ziyade mealiye, Sultan Hamid' den ziyade sultan-ı hürriyete hizmet etmek sevdalarına düşmüş ve bu sevda kendisini Bitlis menfalarına kadar sevk ve tagrib etmişti. Muahharen ihtiyar validesini İstanbul' da terk eyleyerek Avrupayı kendisine menfa ihtiyar etti. Menfa-yı ihtiyarisinde seneler gûzar edip gittikçe, hırman-ı maişet, hicran-ı vatan, âlâm-ı gurbet tesirat-ı

muhribanesine müsait bulduğu vücut ve mizacını ihlal etmeğe başladı. İstanbul'da bıraktığı ihtiyar validesinin döktüğü gözyaşları garbın bir köşesinde garip olan Memduh'un kalbine damla damla dökülürdü. Abdülhamid'in İstanbul mahbesleri, Konya, Bitlis menfaları, sonra da âlâm-ı gurbet biçarenin mahvına sebep oldu. Abdülhalim Memduh, birçok fedakâr gençlerimiz gibi İdare-i Hamidiye'nin kurbanı olup gitti."

Abdülhalim Memduh'un vefatına çok üzülenlerden biri de yakın arkadaşı Şâir Eşref olmuştur. Eşref onun vefatı üzerine çok sevdiği arkadaşı için 51 beyitten oluşan bir tarih manzumesi yazar. Şâirin Mısır'da yayımladığı "Hasbihal" adlı kitabında yer alan bu manzumenin ilk 37 beytinde Sultan Abdülhamid hicvedilmiştir. Şiirin geriye kalan aşağıdaki bölümünde ise Memduh'un hayatından, çektiği sıkıntılardan bahsedilir:¹⁹¹

"Dinleyin şimdi biraz da menkabe-i Memduh için
Vâkıa ye's, fütûrun hâme-i bîdermânıdır
Sormayın dâhilde merhûmun ikâmetgâhını
Habs ü nefyin dâimi suretle bir mihmânıdır
Sürgün olmak üzre biçare vatan da muttasıl
Bir takım jurnalnüvisin mazhar-ı bühtânıdır
Son zamanlarda firar etti vatandan hârice
Çünkü menfiyen seyahat eskiden idmânıdır
Kâinata az gelir öyle nedîm-i nüktedân
Her zarâfet bezminin bir mürğ-i hoş elhânıdır

¹⁹¹ Hasbihal, Şâir Eşref, 1323/1908 s.62-65; Aydan Sümer, Şair Eşref ve Matbu Eserleri, Ege Üniv. Ed Fak. Türk Dili ve Ed. Mezuniyet Tezi, 1986, s.370-374

Bahşederdi girdiği meclislere şevk ü sürûr
 Sohbet-i şirîninin hâlâ gönül hayrânıdır
 Gölgede kor meclis-ârâlıkta eski Haşmeti
 Hasmını hicveylemekte asrının Hassanıdır
 Rihlet etti gâliba sultanı istikbâl için
 Çünkü ömr-i padişâhînin de son âvânıdır
 Etti Folkeston tarikiyle azîmet cennete
 Şüphesiz gurbette Hakkın mazhar-ı gufrânıdır
 Bir bilenden eyledim tahkik metrûkâtını
 Bir kırık hâme fakirin servet ü sâ mânıdır
 İşbu tarihi kırâat eyleyen ihvândan
 Maksadım merhum için bir Fâtiha ihsânıdır
 Ben daha çok söylemek isterdim ey Eşref fakat
 Susmağa mecbur eden kafiye'nin fık dânıdır
 (Kabri) hâricde kalınca söyledim tarihini
 Şâhid-i hürriyetin Memduh Bey kurbânıdır

1323"

Abdülhalim Memduh' un Refik Nevzat' la müştereken yazmış olduğu "Abdülhamit ve Genç Türk Bir Haremağası" adlı tiyatro eseri, onun vefatından sonra 1911 yılında İzmir' de yayımlanmıştır. Eserin üzerindeki şu ifadeyle ikinci baskı olduğu belirtilmektedir:

"26 Kanunısanı sene 1901' de Paris' te tab' olunmuş idi. Vak' aya ve hadisat-ı zamana göre muahharen tashih ve ilave olunarak bu defa İzmir' de tab' olunmuştur."

Bahsi geçen ilk baskıyı bulamadık. Yazarın bu eserden başka 1919 yılında yayımlanan "Utarid" adlı dergide dört şiiri ile, üç tercüme yazısına rastlıyoruz. Şiirlerden üç tanesi daha önce Sebat, Muhit ve Servet-i Fünun

dergilerinde yayımlanmış olan şiirleridir. Derginin 2. sayısında yayımlanan "Mühim Bir Vak'a" adlı şiirinin üstünde Memduh'un bir fotoğrafı bulunmaktadır. Fotoğrafın altında "Abdülhalim Memduh Bey merhum" ifadesi vardır.¹⁹² Françoise Coppée'den tercüme olan bir şiiri ve üç tercüme yazısıyla ise ilk defa karşılaştık. Bunlar Hizmet'in kaybolmuş olan sayılarından alınmış olabilir.

¹⁹² Utarid, nr. 2, 13 Kanunisani 1335/1919, s. 22

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHALİM MEMDUH' UN ESERLERİ

I. DÖNEMİ

1. Abdülhalim Memduh' un Döneminde Türk Edebiyatı

Mehmet Kaplan, Şinasi' den Servet-i Fünun Edebiyatı' nın teşekkülüne kadar olan devreyi, nesillere ve onların hâkim temayüllerine göre üçe ayırır: ¹⁹³

-Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa' nın temsil ettikleri politik ve sosyal fikirler devri.

-Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Ekrem' in ifade ettikleri romantik büyük ihtiraslar ve ıztıraplar devri.

-Ara nesilin eserlerinde kendini gösteren günlük, küçük hassasiyetler devri(realizm).

Edebiyatın genellikle politik ve sosyal konular etrafında döndüğü ilk devrede, estetik gayeden çok sosyal fayda ön planda tutulur. Bu dönem edebiyatının ifade vasıtası gazete, tiyatro, roman yani kısaca nesirdir. Divan edebiyatında aslî tarz olan şiir, nasıl nesri etkisine almışsa, tersine olarak bu dönemde ise nesir şiiri etkisi altına alır.

¹⁹³ Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser, II. Baskı, İstanbul, 1987, s.13

Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa' dan sonra gelen nesil ise politik ve sosyal meseleleri arka plana atar. Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Ekrem'in temsil ettiği bu nesil, sanatı sosyal faydayı arayan bir vasıta olmaktan ziyade, ferdî ihtiras ve ıztırapları anlatan estetik bir varlık olarak görürler. Yine bu nesil birincilerin tersine nesir yerine nazmı tercih ederler.

Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Ekrem en önemli eserlerini 1873-1877 yılları arasında verirler. Bu tarihten Servet-i Fünun edebiyatına kadar yirmi seneye yakın bir süre vardır ki, ilk bakışta fazla dikkati çekmemekle beraber bu dönem, gerek duyuş tarzı, gerekse üslup bakımından edebiyatımızın çehresini değiştirecek faaliyetlere sahne olur. Servet-i Fünun edebiyatının da hazırlayıcısı olan, Abdülhalim Memduh'un da içinde yer aldığı bu devreyi Mehmet Kaplan "Ara nesil" olarak isimlendirir.¹⁹⁴

2. Ara nesilin Edebiyat Anlayışı ve Abdülhalim Memduh

Gazeteciliğin yerini dergiciliğin alması, ara nesilin en dikkati çeken taraflarından birisidir. 1882-1892 yılları arasında çıkmış olan dergilerdeki şiir faaliyetiyle ilgili bir çalışmada 56 derginin ismi geçmektedir. O dönemde şahsiyetini ispatlamış edebiyatçılara yer verilmeyen bu çalışmada taranan dergilerde yer alan, yenilikçi çizgideki

¹⁹⁴ a. g. e., s. 22

41 genç edebiyatçıdan bahsedilmektedir.¹⁹⁵ Adı geçen bu genç edebiyatçılar ve yazdıkları dergiler ise şöyle sıralanmaktadır:

Abdülhalim Memduh (Hamîyet, Gülşen, Sebat, Nihal);
 Ağlarcazâde Hakkı (Fevâid, Nilüfer);
 Ahmet Rasim (Sebat, Hamîyet);
 Ahmet Reşit (Gülşen);
 Ali Fevzi (Nilüfer);
 Ali Kemal (Gülşen, Nihal);
 Ali Rıza (Gülşen);
 Amir Tefvik (Mirsad);
 Andelip[Fâik Esat] (Mektep);
 Aşkî-i Mülkî (Sebat);
 Aziz Mahmut (Gülşen);
 Balıkesirli bir genç [M. İsmet](Nilüfer);
 Behzad (Berk);
 Bosnalı Ahmet Hamdi (Nilüfer);
 Cenab (İmdadü'l-Midad, Gülşen, Sebat, Hazine-i Fünun);
 Ebu's-Safazâde Ahmet Vefa (Mektep);
 Ferdî (Saadet);
 H. Rüştü (Mektep);
 Halil Edip (Berk, Mektep);
 Hüseyin Sîret (Mektep);
 İbnü'r-Reşat Ali Ferruh (Berk);
 İsmail Hakkı (Mektep);
 İsmail Safâ (Mirsad, Mürüvvet, Mektep, Hazine-i Fünun);
 Leskovikli Rauf (Mektep);
 Mahmut Kemaleddin Fenârî (Fevaid);

¹⁹⁵ Akif Öncül, 1300(1882)-1310(1892) Yılları Arasında Türkiye'de Çıkmış Olan Dergilerde Şiir Faaliyeti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Mezuniyet Tezi, 1956.

Mehmet Celal (Gülşen, Mürüvvet, Saadet, Gayret,
Risale-i Hafi, Mektep, Hazine-i Fünun, Mirsad,
Tercüman-ı Hakikat);

Mehmet Tevfik (Saadet, Mirsad, Berk, Mektep, Hazine-i
Fünun);

Mehmet Remzi (Gülşen);

Menemenlizâde Tâhir (Mirsad, Gayret, Asâr, Güneş,
Hâver, Mürüvvet, Risale-i Hafi, Berk, Enver-i
Zeka, Mektep);

Müstecâbizâde İsmet (Mektep);

Nâbizâde Nâzım (Berk, Manzara);

Nâfiz Sururi (Hazine-i Fünun);

Nerim Hanım (Berk);

Rahmi Bey (Mirsad);

Recep Vahyi (Nilüfer);

Sâmi (Mektep, Gülşen, Nilüfer);

Senâi (Nilüfer);

Tevfik Nevzat (Nevruz);

Tepedenlizâde H. Kâmil (Mirsad, Sebat, Gülşen);

Münif Paşazâde Vehbi Bey (Gayret);

Vecihi Paşa Hafidi Vecihi (Gülşen).

Konuyla ilgili bir başka çalışmada ise 1884-95 yılları arasında yayımlanan 52 derginin tarandığı ve bu dergilerde 59 edebiyatçının tesbit edildiği belirtilmektedir.¹⁹⁶ Bu çalışmada "Ara Nesil'i Meydana Getiren Şahıslar" başlığı altında peşpeşe şu isimler sıralanmaktadır:

Abdülganî Senî,
Abdülhalim Memduh,

¹⁹⁶ Mahmut Babacan, Ara Nesil'de Tenkit, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

Abdülkerim Hâdi,
Abdülkerim Sâbit,
Abdürrahim Rüşdü,
Ahmet İhsan,
Ahmet Vefa,
Alaybeyzâde Nâci,
Ali Ferruh (İbnü' r-Reşad),
Ali Kemal,
Ali Nihat,
Ali Suat,
Andelip (Mehmet Fâik Esad),
Avanzâde Mehmet Süleyman,
Cerrahizâde Ali Sâcid,
E. (lif) Nâzım Bey,
Fâik Hilmi,
Fehmi Efendi,
Ferâizcizâde Osman Fâiz,
H. Kemal,
Hâlid Safâ,
Hasan Tahsin,
Hocazâde E. (lif) Cevdet,
Hüseyin Avni,
Hâzım,
İbn-i Fikri Lütfi,
İbnü' r-Rifat Sâmih,
İsmail Hakkı,
M Nâşit,
Mahmut Sâdık,
Mehmet Abdurrahman,
Mehmet Atâ,
Mehmet Celâl,

Mehmet Müncî,
 Mehmet Re' fet,
 Mehmet Rif' at,
 Mehmet Salâhî,
 Mehmet Zîver,
 Menemenlizâde M Tahir,
 Mustafa Reşid,
 Müncî Fikri,
 Müstecâbizâde İsmet,
 Nâbizâde Nâzım,
 Nureddin Ferruh,
 Nüzhet Fikri,
 Osman Fahri,
 Recep Vahyi,
 Reşad Bey,
 Rusuhî,
 Sâbit Necmi,
 Selanikli Fazlı Necip,
 Selanikli Tevfik,
 Süleyman Suphi,
 Tâkizâde Ziyâeddin,
 Tâlib Fâik,
 Tâhir Rüşdü,
 Tepedenlizâde Kâmil,
 Vecihî,
 Zâimzâde Hasan Fehmi.

Bu bilgiler ara nesilin faaliyetinin boyutlarını
 göstermesi bakımından önemlidir.

Ara nesil eserlerini, Abdülhamit'in politik ve sosyal konulara dokunmayı yasakladığı istibdat döneminde vermiştir. Dolayısıyla onlar Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Ekrem'in ferdî duyuş tarzlarını devam ettirirler. Ancak Hâmid ve Ekrem'de görülen büyük ihtiraslar ve ıztıraplar ara nesilde günlük, küçük hassasiyetlere dönüşür. Bunun yanı sıra Servet-i Fünun'a zemin hazırlayan, gerek Batıdan gerekse kendi icatları birçok yeniliği de ara nesil getirir.

Abdülhalim Memduh, gerek edebî anlayışıyla gerekse eserlerini verdiği tarihler itibariyle ara neslin tarifine tam bir uygunluk gösterir. Abdülhalim Memduh'un gazete ve dergilerde şiirleri 1884 yılından itibaren görülmeye başlanır. İlk şiir kitabını da aynı yıl yayımlar.

II. ŞİİRLERİ

1. Şiirleri

Abdülhalim Memduh, edebî alanda en fazla şiirle uğraşmıştır. Şiire karşı büyük bir sevgisi ve yeteneği vardır. Devrinde şâir ünvanıyla anılmış ve mevzun söz söylemekteki yeteneği birçok kimse tarafından takdirle ifade edilmiştir.

Şiirdeki yeteneğine karşılık, bu alandaki faaliyeti -yayımlanma bakımından- süreklilik göstermez. Şiirlerinin büyük kısmı 1884-89 yılları arasında yayımlanmış olan iki şiir kitabında ve muhtelif dergilerdedir. Bu tabii ki daha sonraki yıllarda onun şiirden uzaklaştığı anlamına gelmez. Sürgünlerde büyük sıkıntılar içinde geçen hayatında birçok şiirini yayımlama imkânını veya cesaretini bulamamış olabilir.

Abdülhalim Memduh'un kendi imzasıyla yayımlanan ilk şiirine 1884 yılında rastlıyoruz. "Müteverrime" adlı bu şiir "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁹⁷ Memduh aynı yıl ilk şiir kitabı "Tasvir-i Vicdan"ı da yayımlar.¹⁹⁸

¹⁹⁷ "Müteverrime", Tercüman-ı Hakikat, nr.1860, 21 Ramazan 1301 (15 Temmuz 1884), s.3 Bu şiir "Verem Bir Kız" adıyla Tasvir-i Vicdan adlı kitabında da yer almaktadır.

¹⁹⁸ Tasvir-i Vicdan, İstanbul, 1301 (1884), 52 s.

Tasvir-i Vicdan' da Memduh' un 31 şiiri ve "Vicdan" adlı yayımlanmamış manzum tiyatro eserinden bir bölüm yer almaktadır. Kitabın başında "Surette refik-i muhterem, hakikatte üstad-ı ekremim şâir-i şehir" diyerek takdim ettiği Abdülkadir Sabit'in iki beyitlik aşağıdaki iltifatnâmesi vardır:¹⁹⁹

"Var mıdır tarife hâcet şûle-i efkârını
Âleme gösterdi fi' len mihr-i irfânın senin
Zevk-cûyâan-ı edeb olsun temaşa eylesin
Bir semavi levhadır Tasvir-i Vicdan' ın senin"

Memduh "Tasvir-i Vicdan"ın mukaddimesinde, bir yandan buradaki şiirlerinin henüz fazla kıymetli olmadığını söyleyerek tevazu gösterir gibi görünürken bir yandan da şiire olan yeteneğini belirterek övünmeyi ihmal etmez. Memduh'a göre bu kitaptaki manzumeler yeni başlayan bir sabahın hüzünlü ışığıdır ve "bir yemm-i iman-ı müstaid-i tufanın temevvucat-ı ibtidaiyesini andırır." Kısa mukaddimesinin sonunda böyle bir eser yayımlama cesaretinin yakışksız görülebileceğini, ancak hataları görülerek ihtar edilirse eserinin maksadına ulaşmış olacağını belirtir.²⁰⁰

Abdülhalim Memduh' un ikinci şiir kitabının adı "Tasvir-i Hissiyat"tır. 1303/1886 yılında yayımlanan bu kitapta 26 şiir vardır.²⁰¹

¹⁹⁹ a. g. e., s. 3

²⁰⁰ a. g. e., s. 4

²⁰¹ Tasvir-i Hissiyat, İstanbul, 1303 (1886), 47 s.

Memduh, Tasvir-i Hissiyat'ın mukaddimesinde ilk kitabındakine benzer ifadeler kullanır. Tasvir-i Vicdan hiç menzilesinde ise, Tasvir-i Hissiyat'ın hiç olmazsa sıfır menzilesinde olacağını söyler. Bu eseri yayınlamasının iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi bu şiirlerini unutulmağa bırakmanın ona, fiil ve hareketlerinin göstergesi olan his ve vicdanını terk etmek gibi gelmesidir. Diğer bir sebep ise "Enzar-ı umumiye neler görüyor, bunu da görüversin" düşüncesidir.²⁰²

Memduh'un, şiirlerinden başka manzum olarak yazdığı dört eseri daha vardır. Bunlar "Bedriye" ve "Nâlân" adlı iki tiyatro eseri ile "Bürhan" ve "Mazlum Türklere Mev'ize" adlı eserleridir. "Bedriye" ve "Nâlân" adlı eserlerini, tiyatroları bölümünde ele aldık. Bürhan'da, Osmanlı tarihine ait bir kahramanlık hikayesi manzum şekilde işlenmektedir. Eserde Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Kara Süleyman Paşa'nın gösterdiği kahramanlıklar anlatılmaktadır. Gülşen dergisinin 12. sayısında Memduh'un "Bürhan" adlı eserini tanıtan muhtemelen Ali Kemal tarafından kaleme alınmış bir yazı vardır. 17 Nisan 1302(29 Nisan 1886) tarihli bu yazıda Memduh'un eserinden şöyle söz edilmektedir:²⁰³

"Abdülhalim Memduh Bey bu unvan tahtında manzum bir risalecik neşretmişlerdir ki Tarih-i Osmaniye'ye âit bir fıkrayı hâki ve hakikaten şâyân-ı mütâlaa bir eserdir. Nevresidegânın eser-i üdebâya ıktifâen Eşber, Hamiyet gibi eserler husûle getirmelerini çoktan beri arzu ederdik. Şâyân-ı teşekkürdür ki bu arzumuz çok

²⁰² a. g. e., s., s. 3-4

²⁰³ "Bürhan", Gülşen, nr. 12, 17 Nisan 1302 (29 Nisan 1886), s. 48

geçmeden husûl bulmağa başladı. Delil aranırsa Bürhan gösterilir. Ümit ederiz ki gide gide âlem-i matbuatımızda Şehnâmeler, İlyadalar, Hanriadeler şaşaanümâ olacaktır. Memuldür ki milletimizde dahi Firdevsiler, Homeroslar, Voltaireler zuhur ederek ilâ-yı şan ü şevket-i Osmaniye'ye hizmet edeceklerdir. (...)"

Böylesine övgüyle söz edilmesine karşılık bu eser yıllar boyu şâirin başına dert olmuştur. Basit ifade şekliyle alay konusu olmuş, bu eserden parçalar Memduh'a saldırılarda onun şairliğini küçümsemek için örnek olarak kullanılmıştır.

Memduh' un diğer manzum eseri "Mazlum Türklere Mev' ize" siyasi bir eserdir. Yazarın Paris' te yayımladığı bu eserini "Siyasi Fikirleri" bölümünde ele aldık.

Abdülhalim Memduh' un yayımlanmış iki şiir kitabında toplam 57 şiiri vardır. Şâirin gazetelerde ve dergilerde yayımlanmış, tespit edebildiğimiz şiirlerinin sayısı ise 55' tir. Bu şiirlerden üç tanesi tekraren yayımlanmış, beş tanesi de daha önce şiir kitaplarında yer almış şiirlerdir. Yani şâirin gazete ve dergilerde, daha önce yayımlanmamış 47 şiiriyle iki şiir kitabındaki 57 şiiri olmak üzere toplam 104 şiirini tespit edebildik. Şiirleri iki mısradan oluşan "beyit"ten, 88 mısraya ulaşan şekillere kadar çeşitli uzunluklardadır.

2. Şiir hakkındaki düşünceleri

Abdülhalim Memduh'un şiir hakkındaki düşünceleri "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" adlı eserinin "Bazı Mütalaat" başlığını taşıyan birinci bölümünde yer alır.²⁰⁴ Ancak buradaki düşünceleri kendi şiir anlayışını ifade etmekten ziyade eski şiirimizi eleştiri mahiyetindedir. Dolayısıyla Memduh'un şiir anlayışı, ne olmaması gerektiği düşüncesinden hareketle ve kendi şiirlerindeki uygulamalarıyla değerlendirilebilir. Buradaki ifadeler şâirin zaman içinde değişen, daha doğrusu eski edebiyatımız konusunda katılaştan fikirlerini de gösterir. O daima yenilikçi bir yol takip etmekle beraber ilk şiirlerinde divan edebiyatı şekillerinden faydalanır. Buradan ilk zamanlarda divan edebiyatına karşı çok katı bir tavrı olmadığı anlaşılmaktadır. Yalnız gazeli bu konuda ayrı tutmak gerekir. Zira gazel bir divan edebiyatı şekli olmakla beraber, şâirlerimizin kolay kolay vazgeçemedikleri bir şekildir. Ancak ara nesil şâirleri gazeli gerek muhtevası gerekse klasik bazı özellikleri itibariyle eskisinden farklı bir biçimde kullanırlar.

Memduh'un eski edebiyatımıza eleştirileri öncelikle şekil yönüyledir. Ona göre şiirde ifadeyi bir beyit içinde, beytin nihayetindeki kafiyeyle göre sınırlandırmak, fikri de sınırlandırmak demektir. Gazelde bu bir dereceye kadar kolaydır. Ancak kasidede bunu uygulamak çok külfetli bir iştir. Hele kasidelerdeki redif zahmeti çekilir dert değildir. "Üç yüz beyitten ibaret olan bir kasidede iki

²⁰⁴ Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, İstanbul, 1306 (1889), 134 s.

mısralı her beytin nihayetine aynı kelimeyi terdif ile mısra-ı evvel ve sanide hep onu te'yid ve te'kid etmek üzere idare-i fikr eylemek zaidliği nisbetinde güç birşeydir." ²⁰⁵

Memduh'a göre bütün bunlar gerçekten marifet gerektiren çok zor işlerdir. Ancak bu marifetin kime faydası vardır. Memduh bunun için "Her müşkil marifet add olunmak lazım gelseydi erbab-ı hayat arasında müsavat olurdu" der. ²⁰⁶

Memduh eski şiirimizdeki beyit sınırlamalarına da karşıdır. "Beş beyitten on iki beyte kadar gazel olur ondan yukarısı kaside, aşağısı kıta olur imiş. Bu kaideyi kim vaz' etmiş? Bu kanun neye bina edilmiş? Kimse bilmez!" diyerek bu durumu sorgular. ²⁰⁷

Abdülhalim Memduh'un eski şiirimizde olumlu baktığı şekiller de vardır. Mesela her iki mısranın kendi içinde kafiyeleşmesinden dolayı mesnevi şeklini beğenir. Mesnevileri Batı tarzında bir tür olarak değerlendirir. Gerçekten de mesnevi Batıdaki düz kafiye şeklinin hemen hemen aynısıdır. Memduh'un olumlu baktığı bir başka şekil de murabbalardır. Murabba şeklini her dört mısradan üçünün kendi arasında kafiyeleşmesiyle şâire hareket imkânı sağlaması bakımından nisbeten olumlu görür. ²⁰⁸

Abdülhalim Memduh'un eski şiirimize daha büyük tepki gösterdiği diğer yönü ise yapılan garip benzetmeler

²⁰⁵ a. g. e., s. 13-14

²⁰⁶ a. g. e., s. 16

²⁰⁷ a. g. e., s. 18

²⁰⁸ a. g. e., s. 14-15

ve mübalağalardır. Bilhassa devlet büyüklerine yazılan kasidelerde bunu ölçüsü iyice kaçar: ²⁰⁹

"Vüzera ve ekabir-i saireye yazılan kasaidde mesela güneşin münevver-i alem olmasından filandan bahs edilip durulurken mamafi bu kadar şa'şasıyla beraber filanca zatın at üzengisinin parlaklığı mesabesinde olmadığı, ve zat-ı müşarünileyhin nasiye-i lâmiası zuhur eder etmez güneşle teayyün eden ruz birdenbire o lamia ile teeyyüd ederek güneşin, güneş karşısındaki mum gibi bir hale gelmesine ramak kaldığı filan tebyin edilir; ba'de memduh her kim ise onun yanında Felatun'un, İbni Sînâ'nın, hülâsa ne kadar hekim gelmiş ise asla hükümleri kalmadığı, mesela İbni Sînâ'nın o memduh yanında bir hasta mesabesinde kalacağı filan gibi mazmunlarla karıştırılarak ifade olunur, ve en sonra "güneş" kainat üzerinde durdukça o memduhun dahi hayat-ı şems ile rekabeti dua edilerek kasideye hitam verilir, ve bazen arada bir gazel ve hemen cümlesinde hudud-ı akl u fikri çak eden bir takım fahriyeler bulunur.

İşte kaside diye buna derler."

Memduh'un bu fikirlerinde Namık Kemal'in tesiri olduğunu görmekteyiz. Namık Kemal, "Celaleddin Harzemşah" mukaddimesinde eski şiirimizde yapılan garip benzetmeler karşısında insanın kendini gulyabaniler âleminde zannettiğini söyler. Yazar "Tahrib-i Harâbât", "Takib-i Hârabât" adlı eserleriyle İrfan Paşa'ya mektubunda da eski şiirimizin hayal dünyasını tenkit ederek, hayallerin

²⁰⁹ a. g. e., s. 15

hakikat, tabiat ve akla uygun olmayışı üzerinde durmuştur.²¹⁰

Memduh' un eski şiirimizde şiddetle eleştirdiği bir tür de hicviyelerdir. "Hicviye denilen rezail-i manzume de vaktiyle edebiyattan add edilmiş idi." diyerek bu konuda büyük tepki gösterir. Aslında Memduh hicviyeye karşı değildir. Fransa' da Voltaire' in, Parini' in hicviyelerini edebî bulur. Fakat mesela Sururî' nin eserlerini edebî bulmaz. Memduh' a göre bizdeki hicviyeler şiir değildir. Şiir başka şey, bunlar başka şeydir.²¹¹

Abdülhalim Memduh' un şiir hakkındaki görüşlerine yer verdiği bir başka kaynak Paris' te Edmond Fazy ile birlikte yayımladığı "Anthologie de L'Amour Turc" adlı eserinin önsözüdür.²¹² Her ne kadar müştereken hazırlanmış bir eser olsa da buradaki bilgi ve değerlendirmelerin Abdülhalim Memduh' a ait olduğu, Edmond Fazy' nin katkısının daha ziyade teknik ve baskı bakımından olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu eserdeki fikirleri Memduh' a âit olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Bu önsözde daha ziyade Türk şiirinin genel bir değerlendirmesi vardır. Memduh burada Türk şiirini Asya mektebi "Ecole Asiatique" ve Avrupa mektebi "Ecole Européenne" olmak üzere iki kısma ayırır. Doğu şâirlerine uygun düştüğü kadar Batı akımı tesirindeki şâirler için de

²¹⁰ Mehmet Kaplan, Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1948, s. 133

²¹¹ Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, s. 17-18

²¹² Anthologie de L'Amour Turc, Paris, 1905, 282 s. Bu eser tercüme ettirilmiş ve alıntılarda bu tercümeden faydalanılmıştır.

uygun olduğunu belirttiği bu mektep kelimesini seçmesinin sebebinin, sıkça ve anlaşılır bir biçimde kullanılması olduğunu söyler. Önsözde devamla şu fikirler ortaya konur: ²¹³

"Garip rastlantı şudur ki, Osmanlı şiirindeki Avrupa mektebinin tam da Avrupa'nın Türkleri anlamaya başladığı bir dönemde başlamasıdır. Ne olursa olsun bu iki mektep içinden gerçekten Türk ve millî olma vasfını taşıyan yeni mektep, yani Avrupa mektebidir. Asya mektebinin mensupları olan eski şâirler Doğu şiirinin klasik biçimlerini taklit edebilmek ülküsündeydiler. Eserleri de çoğu zaman farisî klişelere dayalı bilinen bir eserin farklı bir biçimde yeniden işlenmesinden öteye geçememiştir. Avrupa mektebine mensup günümüz şâirleri ise, orijinallik vasıtası, mutlak içtenliği, doğaya dönüşü, gerçekçiliği ve izlenimciliği Fransa'da öğrenmişlerdir. Onlar, gördüklerini veya hayal ettiklerini tasvir etmişlerdir. Yalnızca hissettiklerini ifade ederek en büyük Osmanlı dehalarının eserlerini vaktiyle kötü bir şekle sokan ölçü kalıplarından ve belagat uygulamalarından uzak durmuşlardır. "

Abdülhalim Memduh'un bu önsözün sonlarına doğru ilginç bir değerlendirmesi vardır. Asyalı şâirlerin terennümlerinin belki de en mükemmel kısmını delikanlılara ithaf ettikleri halde, Avrupalı şâirlerin eserlerini tamamen genç kızlara ithaf etmeyi kendilerine şiar

²¹³ a. g. e. , s. 7-8

edindiklerini söyler. Memduh'a göre artık bundan böyle her şâir yeni bir ahlâk ve töre reformcusu olmuştur.²¹⁴

Memduh'un, şiir konusundaki diğer bazı düşünceleri, bu iki kaynak dışında kitap halinde yayımlanan "Bedriye" adlı manzum tiyatro eserinin önsözünde görülür.²¹⁵ Tiyatrodan ziyade şiirle ilgili fikirlerinin yer aldığı bu önsözde, şiirin vezin yönü üzerinde durur. Memduh, müceddid-i edep Abdülhak Hâmid'in "Nesteren" adlı manzum tiyatro eserinde şiiri veznin sınırlamalarından kurtardığını, kendisinin de bu eserinde onu örnek aldığını belirtir. Daha ziyade lafı fazla dolandırmayı seven, soğuk ve mesafeli bir ifade tarzını benimseyen şâirin bu eserinin önsözünde, daha açık ve samimi bir üslubu tercih ettiği görülür.²¹⁶

Memduh'a göre insanlık imtiyazını her türlü kaydın üstünde bilenler, "tercüman-ı insaniyet" olan sözü de sınırlama içine almamalı, yani lüzumsuz yere tabiatından çıkarmamalıdır. Memduh, kendisinin buna dikkat ettiğini, hatta kayıtsızlıktan hoşlandığını şöyle ifade eder: "Şimdiye kadar vezin ve kafiye fikrimi ittibâ ettirmedim. İstediğim fikri istediğim vezin ve kafiye ile ifade ettim Fakat kayıttan ziyade kayıtsızlığı hoş gördüğümü inkâr edememek mecburiyetindeyim."²¹⁷

Memduh, şiirde kayıtsızlığa karşı çıkanların en başında bir takım fikir ve hislerini şiirle ifade edenler olduğunu belirtir. Bunlar kendilerince mukaddes olmak

²¹⁴ a. g. e. , s. 8

²¹⁵ Bedriye, İstanbul, 1304(1887), 43 s.

²¹⁶ a. g. e. , s. 4

²¹⁷ a. g. e. , s. 4

lazımken, fikir ve hislerini vezin ve kafiye yolunda feda ederler. Tabii ki şiirde fikir aramıyarak hakikati, "sanat-ı ifade"de görenler, babasından gördüğü yolu terk edenlere hoş bakmayacaklardır. Fakat Memduh için önemli olan terakkidir. "Biz terakki için herşeyi feda ederiz" der.²¹⁸

Memduh, terakkimizin kendi irfanlarından geliştiği iddiasında bulunan eskilerin hiç birinin vezin kayıtlarından kurtulamadığını ve hatta şiirin "mutlak kelâm-ı mevzun olmak lazım geleceği itikadında" bile bulunduklarını söyler. Ancak kendisi için esas olan Hâmid'in eserleridir. "Hâl için maziye miyas ve ayâr add edememekle iftihar" eyler. Hâmid Bey'in "Sahra" ve "Belde" adlı eserlerinde birer tane manzume vardır ki bunlarda bir mısraın vezni veya hecesi diğerine mutabık değildir. Memduh'a göre bu "hürriyet-i ifade"ye hizmet eden yollardan biridir ve bu yol tamamıyla Batıdan alınmıştır.²¹⁹

Memduh'un bu önsözde en çok dikkati çeken yönü, hiçbir eserinde değinmediği, âdeta yok farzettığı halk edebiyatına karşı birkaç cümleyle de olsa övgü dolu ifadeler kullanmasıdır:

"Bir Türk şâirinin kalb-i hüzn-engizi ekseriya usul-i milliye üzerine yazılan şeylerle müteessir oluyor. Eş'ar-ı milliyemiz hatıra-yı maziye kadar hazindir. Halbuki mevzun değildir.

Akşam olur güneş gider şimdi buradan
Garip garip kaval çalar çoban dereden

²¹⁸ a. g. e., s. 5-6

²¹⁹ a. g. e., s. 6-7

beytindeki his, evzan-ı aruziye ile ifade olunursa o tesiri kaybeder. "

Memduh bu çerçevede "Nesteren" in "evzan-ı milliye"ye yakın olduğunu belirtir.²²⁰ Ancak burada verdiği örnek bir halk edebiyatı şâirine değil, Ziya Paşa'ya âittir.

Memduh' un halk şiirini millî şiirimiz olarak görmesi, onun Türk şâirinin hüzün dolu kalbini daha iyi yansıttığını söylemesi dikkati çeken değerlendirmelerdir. Yalnız halk şiirinin vezni konusundaki düşünceleri, bilhassa kullandığı kavramlar çerçevesinde biraz karışık görünebilir. Memduh bir yandan millî şiirimiz dediği halk şiirinin mevzun olmadığını söyleyerek, vezinle sadece aruzu kasedtiği intibainı verirken, diğer yandan "evzan-ı aruziye" ve "evzan-ı milliye" kavramlarını kullanır. Ancak bu durum dönemin birçok ünlü edebiyatçısında da görülen, vezin konusundaki anlayış ve tereddütlerden kaynaklanmaktadır.

Tanzimat dönemi edebiyatçılarının aruz dışında bir vezin kullanma arayışı daha Tanzimat' ın ilk senelerinde görülür. Âkif Paşa, Edhem Pertev Paşa, Recâi Efendi, Manastırlı Fâik, Münif Paşa ve Ziver Paşazâde Bahaddin Bey hece vezni ile manzumeler yazarlar. Konunun fikrî olarak tartışılması ise Ziya Paşa ile başlar. Daha sonra Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid çeşitli vesilelerle bu konudaki fikirlerini açıklarlar.²²¹

²²⁰ a. g. e. , s. 9-10

²²¹ Hasan Kolcu, Türk Edebiyatında Hece Aruz Tartışmaları, Ankara, 1993, s. 16-45

Ziya Paşa, "Şiir ve İnşa" adlı makalesinde nâ-mevzun diye beğenmedikleri tahkir ve tezyif ettikleri ölçüyle söylenmiş şiirlerin bizim asıl şiirimiz olduğunu belirterek dolaylı bir biçimde hece veznini savunur. Hece vezniyle yazılmış iki de örnek bırakır. Bunlar yukarıda Memduh' un bir parçasına yer verdiği "Türkü"sü ile Molière' den yaptığı "Tartuffe" tercümesidir. Ancak hece veznini her ikisinde de geleneğinin dışında farklı bir şekilde kullanır. Namık Kemal hece meselesine ilk olarak "Tahrib-i Harabat" ve "İrfan Paşa' ya Mektup" adlı eserlerinde değinir. Ancak onun bu konudaki fikirleri Hâmid' e yazılan ve Menemenli Rifat Bey' e yazıldığı sanılan mektuplarında daha açık bir biçimde görülür. Hâmid' e yazdığı mektubunda aruzu şiir dilinin sadeleşmesine engel olarak düşünür ve hece veznini savunur. Bilhassa manzum tiyatroda tabiiliğe ulaşmak için acem veznini kırmak gerektiğini söyleyerek Hâmid' e hece veznini tavsiye eder. Hâmid de bu tavsiye üzerine "Nesteren"i yazar. Namık Kemal hece veznini bazı tiyatro eserlerinin içindeki manzum parçalarda ve az sayıdaki bazı şiirlerinde kullanmakla beraber zaman içerisinde heceden uzaklaşır ve aruz yönünde kesin bir tavır ortaya koyar. Memduh' un örnek aldığı Hâmid' in ise bu konudaki anlayışı daha farklıdır. O, "Nesteren"le başladığı, daha sonra birçok tiyatro eserinde ve az sayıda müstakil şiirinde kullandığı bu vezin için hece vezni, daha doğrusu vezin değerlendirmesini kabul etmez. Hâmid' e göre bu nesirle nazım dışında üçüncü bir ifade şeklidir. Doğuda da Batıda da olmadığını belirttiği bu ifade şekline "nesr-i mukaffa" adını verir. Zaten Hâmid' in bu tarzdaki şiirlerinde Ziya Paşa' da olduğu gibi genellikle halk şiiri geleneklerinden farklı kullanışlar görülür. Hâmid, bu ifade şeklinin sadece manzum tiyatroya

yakıştığını belirterek, diğer şiirlerde aruzu uygun bulur.²²²

Memduh, Hâmid'i örnek almakla beraber bu konuda biraz farklı bir yaklaşım içindedir. Hâmid'in halk şiirine yaklaşmak gibi bir düşüncesi yoktur. O, yukarıda da belirttiğimiz gibi üçüncü bir ifade tarzı arayışındadır. Memduh ise bu ifade şeklini ısrarla evzan-ı milliye dediği halk şiirine bağlama eğilimindedir. Bu anlayışla "Nesteren"i evzan-ı milliyeye yakın bulur. O, "nesr-i mukaffa"nın sadece manzum tiyatroda kullanılması, diğer şiirlerde aruzun terkedilmemesi düşüncesine uygulama itibarıyla katılmış görünmektedir. Biri yarım kalmış iki tiyatro eserini de hece vezniyle yazar. Diğer şiirlerinde ise aruzu terketmez. Bununla beraber o sadece manzum tiyatroda değil, genel olarak şiirde aruzu kırmak düşüncesindedir. Şimdilik vezni mutlak terketmek gerektiği gibi bir tavsiyeye haddi olmadığını, bununla beraber, bu yolun mümkün merteye açılması gerektiğini söyler. Her vezne her fikri sokmak her vakit mümkündür. Ancak Memduh'a göre bunun için ayrılacak vakit, ömrümüzün bir parçasıdır. Şiir yazmak nesirleştirilirse, yani vezin ve kafiye ibaret görülmeyip hakiki anlamı murad olunursa şiire intisab edecek olanlar pek çok vakit kazanmış olacaklardır.²²³

²²² a. g. e., s. 16-45

²²³ Bedriye, s. 10-11

3. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Muhteva

Ara nesilin genelinde olduğu üzere Abdülhalim Memduh' ta da devrin iki büyük üstadı Abdülhak Hâmid ve Recâizâde Ekrem' in önemli etkileri vardır. Bu iki büyük üstadın şiirlerine yazdığı nazirelerin yanı sıra birçok şiirinde de bu etki açık olarak görülür. Aslında bu dönemde eski edebiyatı temsil ettiği varsayılan bir büyük üstad daha vardır ki o da Muallim Naci' dir. Devrin bazı genç edebiyatçılarının Muallim Naci ile Hâmid-Ekrem arasında bocaladığı görülür. Ancak bu konuda Memduh' un açık bir tavrı vardır. O dâima Hâmid-Ekrem çizgisindedir.

Abdülhalim Memduh' un hayranı olduğu bir başka büyük şâir ise Namık Kemal' dir. Bir naziresinde onun için:

"Kemalata vusul arzu edersen dehrde el-hak

Bu demde bir Kemal vardır bize üstad lazımsa"

der.²²⁴

Abdülhalim Memduh' un şiirlerinin büyük bir kısmında hakim duygu, ara nesilin de genel özelliği olan karamsarlık ve hüzündür. Değişik temlerdeki birçok şiirinde bu iki duygunun varlığını hissederiz.

Memduh' un şiirlerinde aşk, tabiat, çalışmanın önemi, din gibi çeşitli temler işlenmiştir. Ancak bunlar arasında aşk temi öncelikli bir yer tutar. Şiirlerinin tamamında dikkati çeken bir başka husus, felsefî, hikemî ifadelerdir.

²²⁴ "Naziredir", Gülşen, nr. 20, 3 Temmuz 1302 (1885), s. 78

Şâiri bilhassa tabiat şiirlerinde zaman zaman kâinat ve varlık üzerine düşünceler içinde görürüz.

Memduh' un Şiirlerinde Temler:

Aşk

Birçok şâirde olduğu gibi Memduh' un şiirlerinde de aşk önemli bir yer tutar. Şiirlerinde en fazla bu temi işlemiştir. Şiirleri kimi zaman sevgiliye sesleniş ve aşk ilanı şeklinde, kimi zaman ise ayrılık, ümitsizlik, aşk yarası üzerinedir. Şâir, "İstirham"²²⁵ adlı şiirinde sevgiliye şöyle seslenir:

"Âlem-i hüsn ü ferin sultanı
Pür-melâl-i hâlîme bir eyle nazar
Âşıkından o kadar etme hazer
Gözleri sûz-ı dilin bürhânı
Sûz-ı kalbi sana i' lân ediyor
Eşkini aşkıma bürhân ediyor"

"Yok mudur"²²⁶ adlı şiirinde şâir, sevgilisinin zulmünden şikâyetçidir:

"Etme zâlim cevır ü zulm, göğsünde îmân yok mudur
Taş yürekli kalbine te' sîr-i efgân yok mudur
Etmeyin bîcâre mazlûmîni âmâc-ı cefâ
Rahm edin, zulm etmeyin bir rûz-ı mîzân yok mudur"

²²⁵ Tasvir-i Vicdan, s. 16-18

²²⁶ Tasvir-i Hissiyat, s. 30

Münkirîn-i mahşere vicdânları yol gösterir
Sence mahşer yoksa ya kalbinde vicdân yok mudur"

"Sensin"²²⁷ adlı şiirinde sabah olması, akşam olması, mevsimler şâire hep sevgilisini hatırlatır:

"Hâver kızarıp, şafak görünse
Ruhsârını eylerim tahattur
Leyl olsa siyaha hep bürünse
Hüsrânını eylerim tefekkür
Bâd inlese, hüzn içinde yekser
Gönlümle yüüs eder tesettür
Vasl olsa yine bahâra her yer
Dîdârın eder o dem takarrür
Manzûr-ı nigâhım âh sensin"

Halk şiirinden genellikle uzak olan şâirin "Gönlüm"²²⁸ adlı şiirinde sevgiliye hitabı, halk şiiri söyleyişini hatırlatmaktadır:

"Hâl-i firâkın zâhir olurken
Hasretle başlar figâna gönlüm
Âzâd olur mu bir dem, ne mümkün
Zülfünde bağlı dîvâne gönlüm
Tahlîs olur mu eyâ kederden
Merbût olunca cânâna gönlüm"

"Hayf"²²⁹ adlı şiirinde ayrılık ve ümitsizliğin feryadını duyarız:

"Çeşm-i zârım ka' r-ı ekdâr içredir galtân hayf!

²²⁷ Muhit, nr. 4, 1305(1888), s. 54-55

²²⁸ Tasvir-i Vicdan, s. 23-24

²²⁹ Tasvir-i Vicdan, s. 30-31

Bir sirişk-i hicr içinde dîdeler pûyân hayf!
 Yattığım makber midir, bister midir, bilmem nedir
 Gûya lahdimdeyim! Yok cân hayf, cânân hayf! "

"Zemzeme-i Tahassür"²³⁰ adlı şiirinde şâir, ayrılık karşısında âdeta kaderine isyan eder:

"Tâli'! Yetişir ki nâtüvânım
 Bir dem bana bir ümîd göster
 Billahi tükendi cism ü cânım
 Bin derd ü keder tehâcüm eyler
 Bu ye' s bana beraber oldu
 Bir rehber-i râh-ı makber oldu"

Tabiat

Memduh' un tabiat şiirlerine genellikle ya karamsarlık duygusu yada felsefî düşünceler hakimdir. Bazı şiirlerinde ise bu ikisi birlikte işlenmiştir.

Şâir, "Hazân"²³¹ adlı şiirinde sonbaharı, herşeyin sonu olduğunu göstermesi bakımından bir ibret dersi olarak değerlendirir:

"Var mı hazân misâli
 İnsana ders-i ibret
 Bir intibâh u hikmet
 Dehrin şu gamlı hâli
 Göstermede demâdem
 İkbâl-i bî-bekâyı

²³⁰ Tasvir-i Hissiyat, s. 14-17

²³¹ Tasvir-i Hissiyat, s. 18-21

Herşeydeki fenâyı
Yok bir kıyas-ı mübhem"

"Şitâ"²³² adlı şiirinde ise yerlerin karla örtülmesini, tabiatın kefen giymesi olarak görür:

"Güya ki cism-i ' âlem
Giymiş bütün kefenler
Mestûr berfile her yer
Her ân ü ân her dem"

"Tehâcüm-i Efkâr -yahud- Bir Temâşâ-yı Nısfü' l-Leyl"²³³ adlı şiirinde şâiri bir gece yarısı kâinat ve varlık üzerine düşünceler sarar. Bu düşünceler arasında şâirin içini, mâhiyetini bilemediği duygular kaplar:

"Bakın gûyâ ki varmış bir müebbed hâba hep âlem
Durur herşey sükûnet içre hep hâbîdedir âdem
Olur bir fikr-i esâhir vücûd-ı efkârıma munzam
Bir hissiyât ile gönlüm lebâleb olmada her dem
Dili imlâ' eder birşey, fakat mâhiyyetin bilmem
Benim gönlümdür ancak gönlümün esrârına mahrem"

"Şeb-i Deycûr"²³⁴ adlı şiirinde gece, şâiri karamsarlığa sürükler:

"Eflâkde bir sehâb-ı zulmet
Herşey üzerinde bir sükûnet
Vâveyl! Giyip siyâh hil' at
Mâtem mi tutar aceb tabîat
(...)

²³² Tasvir-i Hissiyat, s. 33-36

²³³ Tasvir-i Vicdan, s. 9-11

²³⁴ Tasvir-i Vicdan, s. 38-40

Her yerde zulüm teressüm etmiş
 Eflâk üzerinde bir kasâvet
 Yârab bu ne târ bir kesâfet
 Bahtım mı aceb teccessüm etmiş"

Çalışmanın önemi:

Memduh didaktik şiirlerinde genellikle çalışmanın, ilim irfan öğrenmenin önemi üzerinde durur. Bunlardan bir tanesi "Sa'y" ²³⁵ adlı şiiridir:

"Sa'y et ki beşer sa'yile kâim
 Bu rûz-ı ömrde olma hâim
 Sa'y ile ki ol enîs-i devlet
 Et kadrini sen hünerle nisbet
 Sa'y et, ilm ü maârif öğren
 Ol fenn-i cihâna ârif, öğren
 Sa'y eyleyiniz ki gün bugündür
 Ehl-i hünere ömr düğündür"

Şâir, "Fazilet" ²³⁶ adlı şiirinde cehalet ve tembellikle bir yere varılamayacağını söyler:

"Sa'y u amel gösterir âdeme şöhret nedir
 Cehl ü kesel arz eder ehline zillet nedir
 Cehlîni te'yîd eder fert-i kesâlet ile
 Anlamaz echel olan akl-ı dirâyet nedir
 (...)
 Var mıdır âlemde hiç cehl ile devlet bulan

²³⁵ Tasvir-i Vicdan, s.11-13

²³⁶ Tasvir-i Vicdan, s.15-16

Aklı olan âdeme cehl ü kesâlet nedir"

Din:

Şâir "Tefekkür"²³⁷ adlı şiirinde kâinatın, Allah'ın kudretinin delili, hikmetinin aynası olduğunu söyler:

"Her hâli kâinatın
Bu çarh-ı bî-sebâtın
Bürhân-ı kudret Allah
Mir'at-ı hikmet Allah
(...)
Kim etti dehri peydâ
Âlemleri hüveydâ
Înşâ için ya bir dâr
Lazım değil mi mimar"

"İtimâd"²³⁸ adlı şiirinde, her türlü felaket, sıkıntı karşısında Allah'a sığınmayı tavsiye eder:

"Bir bahr-i reşâşe-rîz içinde
Tehdîd-i hayât ederse emvâc
Ol âlem-i pür-sitîz içinde
Olsan yine müdâra muhtaç
Bâ-havf ü hirâs, haşyetinden
Kalbin heyecân içinde kalsa
Nevmîd olarak felâketinden
Çeşminde bu kâinat ufalsa
Allah büyüktür, i' timâd et"

²³⁷ Tasvir-i Hissiyat, s. 25-26

²³⁸ Risale-i Hafi, nr. 5, 8 Kanunisani 1303 (20 Ocak 1888), s. 17-18

4. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Üslup

Abdülhalim Memduh' un şiirlerinin tamamında hakim olan duygu karamsarlık ve hüzündür. Buna bağlı olarak şâirin kelimeler dünyasında karamsarlık ve hüzn ifade eden kelimeler önemli bir yer tutar. Gam, kasvet, kasavet, gaflet, keder, ekdar, dert, zulm, zulmet, mazlum, muzlim, figan, efgân, elem, âlâm, vâveyl, hayfâ, hüzn, hazin, mihen, mihnet, melal, felaket, virane, nevmid, makber, hicran, fena, ifna kelimeleri şiirlerinde en çok kullandığı kelimeler arasındadır.

Şâirin aşk şiirlerinde genellikle ayrılık ve hüzn duygusu işlenir. Dolayısıyla aşk şiirlerinde de yukarıda bahsettiğimiz karamsarlık ve hüzn ifade eden kelimeler sıkça kullanılır. Bu şiirlerde ilave olarak firkat, firak, ıftirak, divane, canan, vuslat, ümid ve kalp kelimeleri çokça yer alır.

Memduh şiirlerinde genellikle basit cümle yapısını tercih etmiştir. Farsça terkipleri yerine göre kullanmış, daha ziyade sade bir ifade şeklini tercih etmiştir. Şiirlerinde cümle unsurları arasındaki bağlantılar birkaç şiiri dışında sıkı ve sağlamdır. Cümleleri genellikle mısra içinde tamamlanır. İkinci mısraya taşan cümleleri, birbirini tamamlayan esas cümle - yardımcı cümle bütünlüğü içindedir.

Şâirin ifadeleri muğlak değildir. Cümleleri açık seçiktir. Şiirlerinde heyecanlı söyleyişler, abartılı

ifadeler pek görülmez. Şâirin üslubu hissî olmaktan ziyade fikrîdir.

Memduh' un 1888 yılı başlarında Muhit dergisinin başına gelmesinden sonra bazı şiirlerinde bir üslup farklılığı dikkati çeker. İstanbul'dan Konya'ya sürgün edilmesinin biraz öncesindeki bu şiirlerinde Memduh' u yeni bir üslup arayışı içinde görürüz. "Sensin", "Bir Çiçek", "Hep Sen", "Mühim Bir Vak'a" ve "Her Yerde" adlı şiirlerinde, önceki şiirlerinde görülen klasik, klişe ifadelerin yerini daha hissî ve samimi bir üslubun aldığını, söyleyişin değişmeye başladığını farketmekteyiz. "Bir Çiçek"²³⁹ adlı şiiri şöyledir:

"Bir güzel duhter misafirdi bize
Hep geçirdik bizde birkaç ruz u şeb
Sonra gitmek isteyince haneye
Geldi benden eyledi ruhsat talep

Attı benzim, doldu gözler ol zaman
Hâli fehm etti, dedi âh ol melek:
Ger tahattür etmek istersen beni,
Bari nezdinde bulundur bir çiçek! "

"Her Yerde" adlı şiirinde bu üslup farklılığının yanı sıra cümle yapısı olarak da farklılık dikkati çeker. Servet-i Fünun'da bir üslup özelliği haline gelen "anjambman"ın bir örneğiyle karşılaşırız:

"Vaktâ ki geçer umkuna ebhâr-ı kesîfin
Her an seher-i nûr-ı safâ-âver-i hûrşîd
O vakit ben seni düşünürüm

²³⁹ "Bir Çiçek", Muhit, nr. 6, Hicrî 1305 (1888), s. 86

Vaktâ ki eder sathına bir cûy-ı latîfin
 Bir leyl-i münevverdeki meh-nûrunu temdîd
 O vakit ben seni görürüm."

Memduh' un Konya' ya sürgün edildikten sonra ölümüne kadar yayımlanan şiirlerinin sayısı oldukça azdır. Dolayısıyla şiirlerindeki bu üslup farklılığının daha sonraki yıllardaki gelişimini takip etmemiz mümkün olmamıştır. Şâirin İzmir dönemine ait az da olsa yayımlanmış şiiri vardır. Ancak bunların çoğu Memduh' un asla vazgeçemediği gazel şeklindedir. Bununla beraber bir şiiri vardır ki bu şiir Memduh' ta Muhit' le başlayan üslup farklılığının devamı gibidir. Servet-i Fünun dergisinde yayımlanan "Sarı Gül" adlı bu şiir, üslubuyla, cümle yapısıyla hemen dikkati çeker:

"Yâdigâr-ı bahâr-ı zâr olarak
 -Yani perverde-i melûl-i hazân-
 Sarı bir gül, perîde-i reng-i fenâ
 Gamlı bir şiirden verirdi nişân
 O gülü fart-ı îtinâlarla
 Koparıp göğsüne ilîştirdi
 O perî-i garâm tenhâda
 Dîde-i hasretim bütün o gece
 Sarı güller görürdü rü' yâda"

Sonuç olarak Memduh' un üslubu, bir ara nesil yazarı olmasının özelliği olarak eski ile yeni arasında bir yerdedir. Onun şiirleri bazen eski üslubu devam ettirirken, bazen de yeni söyleyişleri ihtiva eder.

5. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Nazım Şekilleri

Abdülhalim Memduh' un şiirlerindeki en dikkati çeken hususlar kullandığı nazım şekilleridir. Bilindiği üzere bu dönem (Ara nesil), divan şiiri nazım şekillerinin kullanılmasının yanı sıra batıdan gelen ya da kendi icatları yeni nazım şekillerinin denendiği bir dönemdir.²⁴⁰ Memduh da bu konuda başı çeken isimlerden biridir. Öyle ki Memduh' un bazı denemeleri o şeklin ilk örneğini oluşturur. Dolayısıyla bu konu üzerinde biraz fazlaca durmak faydalı olacaktır.

Abdülhalim Memduh' un şiirlerini nazım şekilleri itibariyle üç bölüm halinde değerlendirmek mümkündür: Divan Edebiyatı Nazım Şekilleri; Batıdan Gelen Nazım Şekilleri; Yeni ve Serbest Nazım Şekilleri.

Divan Şiiri Nazım Şekilleri:

Abdülhalim Memduh 104 şiirinden 64' ünü divan şiiri nazım şekilleriyle yazmıştır. Ancak bu şekiller gerek muhteva gerekse bazı klasik özellikleri itibariyle farklılıklar gösterir. Bu sayının içinde dönem şâirlerinin kolay kolay vazgeçemedikleri gazel şekli büyük bir ağırlık oluşturur. Memduh' un kullandığı divan şiiri nazım şekilleri ve bu şekillerle yazdığı şiirleri şöyle sıralayabiliriz:

²⁴⁰ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. M. Fatih Andı, Servet-i Fünun' a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişimleri, İstanbul, 1997. Değerlendirmelerimizde bu eserden faydalandık.

Gazel:

Abdülhalim Memduh' un şiirlerinden 36 tanesi gazeldir. Ancak bu gazeller dönemin anlayışına uygun olarak eski klasik gazel anlayışından farklı özelliklere sahiptirler. Bu gazellerin hiçbirinde mahlas yoktur. Yine bu gazellerden dört tanesi başlıksızken, yedi tanesinde "gazel" başlığı vardır. On tanesinde nazire olduğunu belirten başlıklar yer alır. Onbeş tanesinde ise şiirin başında konusuna uygun bir isim verildiği görülür. Memduh, gazelin 5-15 beyitlik klasik sayısına genel olarak uymakla beraber üç gazelinde beş beytin altına inmiş, bir gazelinde de onbeş beytin üzerine (gazel-i mutavvel) çıkmıştır. Şâirin gazelleri yayımlanış sırasına göre şunlardır:

- "Fazilet", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.15-16, 6 beyit;
- "Tasvir-i Canan Lisanından" Abdülkerim Sabit Beyefendi' ye Nazire, Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.21-22, 5 beyit;
- "Teenvüh", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.22, 4 beyit;
- "Felaket", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.22-23, 5 beyit;
- "Gönlüm", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.23-24, 5 beyit;
- "Nevmid", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.24, 5 beyit;
- "Hayf", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.30-31, 5 beyit;
- "Rü' yet", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.34-35, 5 beyit;
- "Nihan", Tasvir-i Vicdan, 1301(1884), s.37-38, 5 beyit;

- "Serzeniş", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 44-45,
5 beyit;
- "Gazel", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 45, 5 beyit;
- "Lisan-ı Fatih'ten", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884),
s. 45-46, 5 beyit;
- "Nazire-i Gazel-i Muallim", Tasvir-i Vicdan, 1301
(1884), s. 46, 4 beyit;
- "Manzume", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 47, 4 beyit;
- "Gazel", Gülşen, nr. 5, 27 Şubat 1301 (11 Mart 1886),
s. 18, 5 beyit;
- "Gazel", Nahl-i Emel, nr. 3, 22 Mart 1302 (3 Nisan 1886),
s. 11, 5 beyit;
- "Hiçâhiç", Hamiyyet, nr. 1, 17 Nisan 1302 (29 Nisan
1886), s. 4, 8 beyit;
- "Naziredir", Nahl-i Emel, nr. 5, 19 Nisan 1302, (1 Mayıs
1886), s. 1-2, 8 beyit;
- "Naziredir" (Gazel-i mutavvel), Gülşen, nr. 20, 3 Temmuz
1302 (15 Temmuz 1886), s. 77-78, 24 beyit;
- "Nazire", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 22,
6 beyit;
- "Gazel", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 23, 6 beyit;
- "Nazire-i Gazel-i Sâmi", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886),
s. 23-24, 9 beyit;
- "Nazire-i Gazel-i Sâmi", Tasvir-i Hissiyat, 1303
(1886), s. 24-25, 7 beyit;
- "Atufetli Memduh Fâik Beyefendi Hazretlerine Nazire",
Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 27-28, 5 beyit;
- "Yok mudur?", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 30,
6 beyit;
- "Bir Teevvüh", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 43-44,
10 beyit;

- "Var mıdır?", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 45, 6 beyit;
- ".....", Risale-i Hafi, nr. 6, 15 Kanunisanı 1303 (27 Ocak 1888), s. 22, 9 beyit;
- ".....", Risale-i Hafi, nr. 10, 12 Şubat 1303 (24 Şubat 1888), s. 39, 10 beyit;
- ".....", Risale-i Hafi, nr. 11, 19 Şubat 1303 (2 Mart 1888), s. 41, 5 beyit;
- "Tanzir-i Acizane", Muhit, nr. 1, hicrî 1305 (1888), s. 3-4, 9 beyit;
- "Nazire" (Şâir Eşref'in bir gazeline), Muktebes, nr. 19, 7 Mayıs 1314 (19 Mayıs 1898), s. 145, 7 beyit;
- "Gazel", Muktebes, nr. 19, 7 Mayıs 1314 (19 Mayıs 1898), s. 145, 6 beyit;
- "Gazel", Muktebes, nr. 19, 7 Mayıs 1314 (19 Mayıs 1898), s. 145-146, 6 beyit;
- "Gazel-i Müşterek" (Eşref-Memduh), Muktebes, nr. 28, 9 Temmuz 1314 (21 Temmuz 1898), s. 217, 7 beyit;
- ".....", Yeni Turan, nr. 5, 5 Eylül 1329 (18 Eylül 1913), s. 75, 6 beyit (Konya'da bulunduğu sıralarda yazmıştır. Süleyman Nazif'e gönderdiği 10 Haziran 1307/22 Haziran 1891 tarihli mektup içinde yer almaktadır.)

Terci-i Bend

Gazel kafiyeleşiminde aynı vezinde bendlerin, aynen tekrar edilen birer vasıta beytiyle birbirine bağlanmasıyla meydana gelen nazım şeklidir. Bendlerdeki mısra sayısı en az 8'dir. Memduh'un bir şiiri terci-i benddir:

"Tahassür", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.40, 4 bend
(Bendler 14'er mısra ve birer vasıta beytinden oluşmuştur.

Murabba' :

Dörder mısralık bendlerden oluşan bu nazım şeklinde bend sayısı genellikle 5-7' dir. Birinci bendin mısraları kendi aralarında kafiye, diğer bendlerin ilk üç mısra kendi aralarında, dördüncü mısra ise ilk bendle kafiye, Murabba' lar bendlerin dördüncü mısrasının nakarat olup olmamasına göre ikiye ayrılır. Bu mısralar nakarat ise murabba' -ı mütekerrir, değilse murabba' -ı müzdevic denir. Memduh' un beş murabba' ı vardır. Bunlardan bir tanesi 4 bendle genel bend sayısının altındadır. Bu murabba' ların beşi de murabba' -ı müzdevicdir:

"Bir Hezeyan", Gülşen, nr.18, 5 Haziran 1302, (17 Haziran 1886), s.70, 4 bend;

"Efsus", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s.40-41, 6 bend;

"Feryad", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s.41-43, 7 bend;

"Sevmem" (Ukâz-ı Şübbân İctima-ı Evvel), Hizmet, nr.65, 20 Haziran 1303 (2 Temmuz 1887), s.4, 5 bend;

"Anlayamam" (Ukâz-ı Şübbân İctima-ı Sani), Hizmet, nr.84, 29 Ağustos 1303 (10 Eylül 1887), s.3, 5 bend

Müseddes:

Bendleri aynı vezinde altışar mısradan meydana gelen nazım şeklidir. İlk dört mısra mutlaka kendi arasında kafiyeleli olup, 6. veya 5-6. mısraların kafiyelelenişi itibariyle değişik şekilleri vardır. Kafiyelelenişi dışında 6. veya 5-6. mısraların nakarat olup olmamasına göre ikiye ayrılır. Bu mısralar nakarat ise müseddes-i mütekerrire, değilse müseddes-i müzdevic denir. Memduh'un üç müseddesi vardır ve üçü de müseddes-i mütekerriredir:

- "Tecahüm-i Efkâr -yahud- Bir Temaşa-yı Nısfü'l-leyl",
Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 9-11, 6 bend;
"Sa'y" Abdülkerim Sabit Bey'e Nazire, Tasvir-i Vicdan,
1301 (1884), s. 13-15, 4 bend;
"Tesdis", Tasvir-i Vicdan, 1301(1884), s. 25-26, 3 bend

Müstezad:

Gazelden türemiş bir şekildir. Memduh'un bir şiiri müstezaddır:

"Müstezad", Nihal, nr. 3, 1303 (1885), s. 76-77.

Muhammes:

Beşer mısralı bendlerden meydana gelir. Memduh'un bir şiiri muhammestir:

"Bülbül" Recaizade Ekrem'e Nazire, Sebat, nr. 6,
30 Mayıs 1302 (11 Haziran 1886), s. 41, 5 bend

Tahmis:

Beyitlerle yazılmış bir şiirin her beytinin başına üçer mısra ilave edilmesiyle beşer mısralı bendler haline getirilmesidir. Memduh'un iki şiiri tahmistir:

"Tahmis-i Nazire-i Kemal Beyefendi", Tasvir-i Hissiyat,
1303 (1886), s. 30-33, 8 bend

"Seyfullahü'l-Meslul Alâ-a'daü'r-Resul", (Eşref'in,
Deccâl'in ikinci kitabında yayımlanmış olan aynı
adlı kasidesinin Abdülhalim Memduh tarafından
yapılmış tahmisi), Edeb Yahu, nr. 18, 31 Kanunisanı
1324 (13 Şubat 1909) - nr. 23, 7 Mart 1325 (20 Mart
1909), 72 bend

Kıta:

En az iki beyitten meydana gelen (xa xa) şeklinde kafiyeleşen nazım şeklidir. Beyit sayısı ikiden fazla olanlara "Kıt'a-yı Kebire" denir. İlk beyti mukaffa olan kıt'alar da vardır ki bunlara "Nazm" adı verilir. İki beyitli nazmlar kafiye örgüsü bakımından (aaxa) şekliyle rubâî gibi görünürler. Rubâînin farklılığı, belli bazı aruz kalıplarıyla yazılmasıdır. Memduh'un dokuz kıt'asından üç tanesi nazm, iki tanesi kıt'a-yı kebirdir:

- ".....", Nazm, Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 51;
- "Kıt'a", Nazm, Sebat, nr. 11, 15 Ağustos 1302 (27 Ağustos 1886), s. 84;
- "Tevhid", Nazm, Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 5.
- "Ömür" Tercüme, Kıt'a-yı kebire, Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 17-18, 10 beyit;
- ".....", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 45-46, 2 beyt;
- ".....", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 46, 2 beyt;
- "Vefat Eden Kerimesi Hakkında, Validesi Lisanından Söylenmiştir" Kıt'a-yı Kebire, Risale-yi Hafi, nr. 7, 22 Kanunısanı 1303 (3 Şubat 1888), s. 25-26, 10 beyit;
- "Almanca'dan Tercüme", Muhit, nr. 6, 1305 (1888), s. 101, 2 beyit;
- "Eski Bir Kıt'a", Muktebes, nr. 26, 25 Haziran 1314 (7 Temmuz 1898), s. 201, 2 beyit.

Beyit:

Aynı vezinde iki mısradan oluşan şekildir. Mukaffa ve müfred olmak üzere ikiye ayrılır. Şâirin 6 beytinden 4 tanesi müfred, 2 tanesi mukaffadır:

- ".....", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 51, müfred;
- ".....", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 51, müfred;
- ".....", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 51, mukaffa;
- ".....", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 46, müfred;
- ".....", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 46, müfred;
- ".....", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 46, mukaffa.

Batıdan Gelen Nazım Şekilleri:

Ara nesil şâirlerinin hemen hepsinde olduğu gibi, Abdülhalim Memduh da birçok şiirinde Batılı nazım şekillerini kullanmıştır. Memduh'un bu nazım şekillerinden dört tanesini kullandığını görüyoruz. Bunlar Sarma Kafiye, Çapraz Kafiye, Düz Kafiye ve Rime Plat nazım şekilleridir.

Sarma Kafiye Nazım Şekli (Rime Embrassée):

Dörder mısralı bendlerle yazılan, 1. ve 4. mısraların kendi arasında, 2. ve 3. mısraların kendi arasında kafiyeleştiği bir nazım şeklidir. Yani kafiye düzeni (abba cddc ...) şeklindedir. Bendlerin sayısında bir sınırlama yoktur. Memduh'un bu nazım şekliyle yazılmış biri tercüme olan altı şiiri vardır:

"Verem Bir Kız", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.18-21,
9 bend;

"Şeb-i Deycur", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.38-40,
8 bend (5. bend üç mısradır);

"Hazan", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s.18-21,
14 bend;

"Şita", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s.33-36,
15 bend;

"Abdüssettar Efendi" (Mekteb-i Ali-i Hukuk'tan şairin hocası Abdüssettar Efendi için), Hizmet, nr.87,
9 Eylül 1303 (22 Eylül 1887), s.3, 14 bend;

"Bir Gün Ki" Nazmen Tercüme, Umran, nr.12, 20 Şubat 1305 , (3 Mart 1888), s.135-136, 22 bend

Çapraz Kafiye Nazım Şekli (Rime Croisée):

Dörder mısralı bendlerle yazılan, bendlerde tek ve çift sayılı mısraların kendi aralarında, kafiyeleştiği bir nazım şeklidir. Bendlerin sayısında bir sınırlama yoktur. Ancak bu nazım biçiminin çift sayılı mısraların kendi aralarında kafiyeleştiği, tek sayılı mısraların ise serbest olduğu şekli de vardır ki buna "Yarı Çapraz Kafiye" denir. Abdülhalim Memduh şiirlerinde her iki şekli de kullanmıştır. Hatta bir şiirinde bu iki şekli bir arada kullanır. Bir şiiri ise çapraz kafiye görünmekle beraber, ikişer dörtlük bendler şeklinde bölünüşü ve bu bendlere eklenmiş birer mısra ile farklı bir şekil gösterir. Memduh'un çapraz kafiye şeklini aynen veya değişik şekillerde kullandığı şiirleri şunlardır:

"Yıldırım", Tercüman-ı Hakikat, nr.2247, 11 Rebiülevvel 1303 (18 Aralık 1885), s.2, 14 bend (Bu şiir iki bendi eksik olarak "Tasvir-i Hissiyat" s.37-40'ta da yer almaktadır);

"İtimad", Risale-yi Hafi, nr.1, 8 Kanunisanı 1303 (20 Ocak 1888), s.5, (İkişer dörtlük bendler şeklinde bölünüşü ve bu bendlere eklenmiş birer mısra ile farklı. Bu şekilde 5 bend);

"Kalb", Umran, nr.14, 10 Mart 1304 (31 Mart 1888), s.161, 2 bend (Yarı Çapraz Kafiye);

- "Mazi" Tercümedir, Muhit, nr. 3, 1305 (1888), s. 37,
4 bend, (Çapraz / Yarı Çapraz Kafiye. İlk bend tam
çapraz, diğerleri yarı çapraz);
- "Yaprak" Tercümedir, Muhit, nr. 3, 1305 (1888), s. 38,
4 bend, (Yarı Çapraz Kafiye).

Düz Kafiye'li Nazım Şekli:

Kafiyeleşme bakımından mesnevinin aynısıdır. Ancak düz kafiye'de mesnevideki bazı sınırlamalar yoktur. Memduh'un düz kafiye ile yazılmış üç şiiri vardır:

- "Sa' y", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 11-13, 17 beyt;
"Abdülhak Hâmid", Tercüman-ı Hakikat, nr. 2239,
2 Rebiülevvel 1303 (9 Aralık 1885), s. 3, 18 beyt;
"Hased", Muktebes, nr. 21, 21 Mayıs 1314 (2 Haziran
1898), s. 161-163, 53 beyit.

Rime-Plat:

Dörder mısralı bendlerle yazılır. Kafiye düzeni (aabb ccdd ...) şeklindedir. Memduh'un böyle bir şiiri vardır:

- "Tefekkür", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886), s. 25-27,
9 bend.

Yeni ve Serbest Nazım Şekilleri:

Ara nesilin dikkati çeken önemli özelliklerinden biri de divan edebiyatı nazım şekilleri ve Batıdan gelen nazım şekilleri dışında kendi icatları yeni nazım şekillerini denemesidir. Bu şekiller bendlerin mısra sayıları ve kafiyeleşmeleri ile çok farklıdır. Üç mısralık bendlerden on dört mısralık bendlere kadar değişik şekiller görülebilir. Kafiyeleşme bakımından ise bazı şiirler arasında benzerlikler görülmekle beraber, adeta her şiirin kendine has bir kafiyeleşme düzeni vardır. Memduh'un böyle yazılmış 25 şiirini tesbit ettik. Bu şiirleri bendleri oluşturan mısra sayılarına göre şunlardır:

Dörder Mısralı Bendlerden Oluşan Şiirleri:

- "Bu da Bir His", Nihal, nr.4, 1303 (1885), s.112-113,
6 bend (kafiye düzeni: aaxa bbbx ...);
- "Te'sir-i Hazan" Tercüme, Muhit, nr.2, 1305 (1888),
s.19-20, 3 bend (kafiye düzeni: aaxa bbbx ...);
- "Bir Çiçek", Muhit, nr.5, 1305 (1888), s.86, 2 bend
(kafiye düzeni: xaxa bbbx ...);
- "Mühim Bir Vak'a", Muhit, nr.7, Hicri 1305 (1888),
s.100-101, 3 bend (kafiye düzeni: xaxa bbbx
ccxa ...);
- "Tahassür" (Ali Seza imzasıyla), Servet-i Fünun,
nr.404, 26 Teşrinisani 1314 (8 Aralık 1898),
s.211, 2 bend (kafiye düzeni: abab cdcd);
- "Memiş'in Niyeti" Türkçe Şiirler sahibi Mehmed Emin
Beyefendi'ye (Ali Seza imzasıyla), Servet-i Fünun,

nr. 408, 24 Kanunievvel 1314 (5 Ocak 1899), s. 282,
2 bend (kafiye düzeni: xaxa xbx...).

Altışar Mısralı Bendlerden Oluşan Şiirleri:

- "İstirham", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 16-18,
6 bend (kafiye düzeni: abbacc deedff ...);
- "Victor Hugo'dan Tercümedir", Tasvir-i Vicdan, 1301
(1884), s. 26, 2 bend (kafiye düzeni: abbacc deedff
...);
- "Gül", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 27-30, 9 bend
(kafiye düzeni: abbacc dedeff ... kafiyeler bend
bend farklı);
- "Rica", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 35-37, 6 bend
(kafiye düzeni: ababcc dedecC ..., son bend dört
mısra: kkcC);
- "Vicdan", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s. 47-51,
10 bend (kafiye düzeni: abbacc deedff ...);
- "Ra'yet-i Celil-i Osmanî", Tasvir-i Hissiyat, 1303
(1886), s. 5-8, 10 bend (kafiye düzeni: ababcc
dedeff ...);
- "Şiven -Makber-i Cananda-", Tasvir-i Hissiyat, 1303
(1886), s. 9-13, 14 bend (kafiye düzeni: ababcc
dedeff ...);
- "Zemzeme-i Tahassür", Tasvir-i Hissiyat, 1303 (1886),
s. 14-17, 10 bend (kafiye düzeni: ababcc dedeff
...);
- "Kavs-i Kuzah", Gülşen, nr. 26, 2 Teşrinievvel 1302 (14
Ekim 1886), s. 102-103, 10 bend (kafiye düzeni:
ababcc dedeff ...);

"Bir Ye's Gecesi", Sebat, nr.7, 15 Haziran 1302 (27 Haziran 1886), s.51-52, 11 bend (kafiye düzeni: ababcc dedeff ...);

"Selim-i Evvel", Hizmet, nr.61, 29 Mayıs 1303 (10 Haziran 1887), s.3, 5 bend (kafiye düzeni: ababcc dedeff ...).

Sekizer Mısralı Bendlerden Oluşan Şiirleri:

"Bir Teevvüh-i Şebabe", Tasvir-i Vicdan, 1301 (1884), s.31-34, 6 bend (kafiye düzeni: abababcc dededeff ...);

"Asım Beyefendi'ye", Nokta, nr.5, 2 Ağustos 1302 (12 Ağustos 1886), s.2, 2 bend (kafiye düzeni: xaxaxaxa xbxbxbx);

"Hep Sen", Muhit, nr.6, 1305 (1888), s.87-88, 3 bend (kafiye düzeni: aaxaccdd ffxfccdd ...) Kafiye düzeni bakımından döneminin ilk ve tek örneği.²⁴¹

Dokuzar Mısralı Bendlerden Oluşan Bir Şiiri:

"Sensin", Muhit, nr.4, 1305 (1888), s.54-55, 3 bend (kafiye düzeni: ababcbcb efefgfgfd ...) Kafiye düzeni bakımından döneminin ilk ve tek örneği.²⁴²

²⁴¹ Servet-i Fünun' a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişmeleri, s. 339

²⁴² a. g. e., s. 341

Manzum ve Mensur Karışık Bir Şiiri:

- "Her Yerde", Muhit, nr.7, 1305 (1888), s.101-102, 4 bend (1.bend abcabc şeklinde kafiyeleli 6 mısra, 3. ve 6. mısralar kısa; 2. bend dede şeklinde kafiyeleli 4 mısra, 2. ve 4. mısralar kısa; 3. bend xfx şeklinde kafiyeleli 4 mısra; 4. bend mensur). Bendlerindeki farklı kafiye düzeni ve son bendinin mensur olmasıyla döneminin ilk ve tek örneği.²⁴³

Kafiyeleşimi Düzenli Olmayan Şiirleri:

- "Teşhis" (Jean Racine' den), Muktebes, nr.28, 9 Temmuz 1314 (21 Temmuz 1898), s.217, 12 mısra;
- "Sarı Gül" (Ali Seza imzasıyla), Servet-i Fünun, nr.402, 12 Teşrinisani 1314 (24 Kasım 1898), s.185, 9 mısra;
- "Hatıra" (Françoise Coppée), Utarid, nr.8, 6 Mart 1335 (1921), s.122, 14 mısra (3., 6., 10. ve 14. mısralar kısa ve birbiriyle kafiyeleli).

²⁴³ a. g. e., s. 358

6. Abdülhalim Memduh' un Şiirlerinde Vezin

Abdülhalim Memduh, şiirde aruz veznini kırmak gerektiği düşüncesini taşımakla beraber, iki manzum tiyatro eseri dışında bütün şiirlerini aruz vezniyle yazmıştır. Aruzun birçok kalıbını kullanmıştır. En çok tercih ettiği kalıplar

"Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün",

"Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün",

"Mef' ûlü mefâîlün feûlün",

"Fâilâtün mefâîlün feûlün",

"Fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıplarındır. Şiirlerinin yarısından çoğu bu kalıplarla yazılmıştır. Büyük bir kısmı gazel olan, divan edebiyatı nazım şekilleriyle yazdığı şiirlerinde

"Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" ve

"Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün" kalıplarını kullanmıştır.

"Fâilâtün mefâîlün feûlün" ve

"Fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıplarını kullandığı şiirlerinin neredeyse tamamı batıdan gelen veya yeni ve serbet nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerdir.

III. TİYATRO ESERLERİ

1. Dönemi

Tiyatro, Abdülhalim Memduh'un şiirden sonra ilgi duyduğu bir başka alandır. Ancak onun bu alanda eser yayımlama teşebbüslerinin genellikle yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Zira bu dönemin siyasi şartları en fazla tiyatro faaliyetlerini etkilemiştir.

Tiyatro Türk insanının hayatına Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra yabancı tiyatro topluluklarının İstanbul'a yaptıkları turnelerle girer ve büyük ilgi görür. Bu ilgi 1840-1860 yılları arasında özellikle İtalyan ve Fransız tiyatro topluluklarının sürüklediği çok hareketli bir tiyatro hayatını ortaya çıkarır. Öyle ki bu dönemde en basit farslardan en tanınmış operalara kadar dramatik türün hemen her çeşidi sergilenir.²⁴⁴

Tiyatro türünün gördüğü rağbet 1860'tan itibaren Türk yazarlarını da harekete geçirir. Şinasi'nin 1859'da yazıp 1860'da yayınladığı "Şâir Evlenmesi"nden sonra 1860-1880 yılları arasında Türk tiyatro edebiyatı çok hızlı bir gelişme gösterir. Namık Kemal, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat, Ali Bey, Ali Haydar Bey, Ebuzziya Tevfik,

²⁴⁴ Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I (1860-1923), 4. Baskı, Tarihsiz, s. 8

Manastırlı Rıfat, Hasan Bedrettin, Recâizâde Ekrem ve Abdülhak Hâmid bu dönemin en verimli yazarlarıdır.²⁴⁵

II. Abdülhamit devrinde ciddi sahne eserlerinin oynanmasına izin verilmemesi yüzünden, 1880' den sonra piyes yazmağa karşı rağbet azalır. Piyeslerin yazılış amacı da değişerek oynanmaktan ziyade okunmak için yazma benimsenir.²⁴⁶ Memduh' un tiyatro alanında eser verme teşebbüsleri işte böyle bir döneme rastlar.

2. Eserleri

Abdülhalim Memduh' un piyes yazma konusundaki çabalarıyla ilgili ilk işaret "Tasvir-i Vicdan" adlı şiir kitabında görülmektedir. Bu kitabın ilk şiiri olarak "Vicdan nam gayr-ı matbu tiyatrodan bir perde" başlığıyla 32 beyitlik bir manzume yer alır.²⁴⁷ Ancak Memduh' un daha sonraları kitap ya da tefrika halinde bu adla yayımlanmış bir eseri yoktur.

Tasvir-i Vicdan' daki parça eserin konusu hakkında fazla bir bilgi vermemekle beraber, ümitsiz bir aşka dâir ifadeler dikkati çekmektedir. Yine bu küçük parçadan anlaşıldığına göre eser, aruz vezniyle yazılmış ve mesnevi tarzında kafiyeleşmiştir. Eser muhtemelen, her zaman kendisine örnek almakla övündüğü Abdülhak Hamid' in manzum

²⁴⁵ a. g. e. , s. 35

²⁴⁶ a. g. e. , s. 36

²⁴⁷ Tasvir-i Vicdan, s. 5-8

piyesleri "Eşber" ile "Tezer yâhut Abdurrahman-ı Sâlis" in yayımlanışından sonra kaleme alınmıştır. Memduh' un gerek konu itibariyle gerekse vezin ve kafiye düzeniyle bu piyesleri taklide çalıştığı anlaşılmaktadır.

Memduh' un yayımladığı ilk piyesi, Nokta dergisinde tefrika halinde çıkan "Nâlân" dır. Ancak derginin 2. sayısından sonra kapanmasıyla bu tefrika yarım kalmıştır. Piyenin adının hemen altında "Mukaffa, iki perdeden ibaret bir fâcia-yı tarihiyedir." ifadesi yer almaktadır. Eserin kısa önsözünde Memduh, Nâlân' ın tanzim tarzının mucidinin kendisi değil müceddit-i şiir Abdülhak Hâmid Bey olduğunu söyler. Nâlân' ı yazarken kendisine "Nesteren" i örnek almıştır. Ancak Nâlân' la bu eseri taklit ettiği zannında bulunmadığını, sadece taklit etme arzusunda bulunduğunu belirtir. Yayınlanabilen iki tefrikanın incelenmesiyle dahi bu piyesin gerçekten de gerek konu itibariyle gerekse tanzim tarzıyla "Nesteren" in taklidi olduğu görülmektedir. Memduh' a göre bu yolda birşeyler yazan Abdülhak Hâmid istisna olmak üzere Ali Ferruh Bey' den başka kimse yoktur. Onun "Huşeng" adlı eseri "Eşber" i bir dereceye kadar taklide çalışmış kabul edilebilir.²⁴⁸

Konusu Afgan sarayında geçen "Nâlân" ın kadrosu beş kişiden oluşmuştur. Bunlar Pertev (Afgan meliki), Neyyir (Pertev' in biraderzâdesi, varis-i saltanat), Yasemin (Pertev' in zevcesi), Nâlân (Yasemin' in dadısı) ve Leylâ (Neyyir' in maşukası)' dır. Eserin adından konunun,

²⁴⁸ "Nokta" nın Tefrikası Aded: 1, Nâlân", Nokta, nr. 1, 26 Temmuz 1302 / 7 Ağustos 1886, s. 2

Yasemin'in dadısı Nâlân ekseninde geliştiği anlaşılmaktadır.

Piyesin iki sayı sürebilen tefrikasında birinci perdenin birinci meclisi yer almaktadır. Sarayda geçen bu mecliste Yasemin ve Nâlân'ın karşılıklı konuşmaları vardır. Buradan Afgan meliki Pertev'in yaşının ileri olduğu anlaşılmaktadır. Yasemin onun ölümü ve yerine Neyyir'in geçmesi halinde saraydaki itibarının düşeceği endişesini taşımaktadır. Nâlân ile konuşmalarında bu endişeyle bazı entrikalar peşinde olduğu izlenimini vermektedir. Ancak bu ilk mecliste Nâlân'ın piyesin ilerleyen safhalarında nasıl bir etkisi olacağına dâir ip uçları verecek ifadeler yoktur.

Piyesin en dikkat çekici yönü tanzim tarzıdır. Memduh, açıkça da belirttiği üzere bu eseri yazarken kendisine Abdülhak Hâmid'in "Nesteren"ini örnek almış ve piyesini Hâmid'in ifadesiyle "nesr-i mukaffa" ile tanzim etmiştir.

Memduh'un kitap halinde yayınladığı ilk tiyatro eseri "Bedriye"dir. Eserin önsözünde bir tiyatronun mutlaka keder vermesine veya güldürmesine taraftar olanlara "Bedriye"nin soğuk geleceğini söyler. Daha önce Nokta'da yarım kalan "Nâlân" tefrikasının önsözünü hatırlatarak, orada ifade ettiği üzere her iki eserinde de takip ettiği yolun mucidinin Abdülhak Hâmid olduğunu belirtir. Daha sonra Hâmid'in "Nesteren"le sözü vezin sınırlamalarından kurtardığını belirterek genel olarak şiir konusuna girer.²⁴⁹ Eserin hayli geniş olan önsözünde Memduh, tiyatrodan çok

²⁴⁹ Bedriye, s. 3-4

şiiirle ilgili görüşlerine yer verir. "Şiiirleri" bölümünde ele aldığımız bu görüşler özellikle şiiirin vezin ve kafiye tarafına yöneliktir. Memduh'un bu tavrı manzum tiyatroya, tiyatrodan ziyade şiiir gözüyle baktığı izlenimini vermektedir.

Metin And bu eseri "Manzum Dramlar" başlığı altında değerlendirmiştir. And "Manzum dram diye bir tür yoktur. Ancak, bu dönemin yazarlarından tragedya yazmak isteyenler tragedyanın gerektirdiği kuruluşu, çatışmayı, izlenim ve etkiyi gerçekleştirememişlerdir. Bu çabanın sonucu ortaya çıkan eksik ya da taslak tagedyalara, tragedya yerine manzum dramlar demeyi yeğledik." der. Bu yolu ilk açan "Sergüzeşt-i Perviz" adlı eseriyle Ali Haydar Bey'dir. Mustafa Hilmi'nin "Bahtiyar yahut Son Gürlüğü", Memduh'un "Bedriye'si, Tepedenli H. Kâmil'in "Maşuka yahut Muhafaza-i Aşk"ı, İbnürreşad Ali Ferruh'un "Huşeng'i bu türün dikkati çeken ilk örneklerindendir. Metin And, Abdülhak Hâmid'in bütün manzum tiyatrolarını da manzum dram olarak değerlendirir.²⁵⁰

Üç perdelik "Bedriye'nin kadrosu üç kişiden oluşmaktadır. Bunlar esere adını veren evin kızı Bedriye, köle Münir ve Bedriye'nin babası Fazıl Bey'dir. Bedriye ile Fazıl Bey'in emrinde çalışan köle Münir arasındaki aşk ve Fazıl Bey'in bu aşka karşı çıkması üzerine kurulmuştur.

İlk perdede Bedriye ile Münir birbirlerine olan aşklarını ifade ederler. Ancak kavuşmaları konusunda

²⁵⁰ Metin And, Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908, Ankara, 1972, s. 341-348

Bedriye ümitsizdir, kurtuluşu ölümdedir. Münir buna karşı çıkarak Bedriye'ye tahammül tavsiye eder. İkinci perdede Bedriye babası Fazıl Bey'e, Münir'e olan aşkını söyler. Fazıl Bey bu aşka şiddetle karşı çıkar. Münir'i hainlikle suçlar ve huzurundan kovar. Üçüncü perdede Münir ve Bedriye'nin ümitsiz konuşmaları vardır. Sonunda çareyi canlarına kıymakta bulurlar. Önce Münir hançeri kendine saplayarak ölür. Aynı hançeri Bedriye göğsüne saplar ve ölür.

Memduh'un dikkati çeken bir başka tiyatro eseri, Refik Nevzat'la birlikte yazdığı "Abdülhamit ve Genç Türk Bir Haremağası" adlı eseridir.²⁵¹ Elimizde eserin İzmir'de 1911 yılında yayımlanan ikinci baskısı vardır. Bu ikinci baskının başında "26 Kanunisanı sene 1901'de Paris'te tab olundu Vakaya ve hadisat-ı zamana göre muaharen tashih ve ilave olunarak tab olunmuştur." ifadesi yer almaktadır. Eserin Paris'te basıldığı belirtilen ilk baskısını bulamadık. Tashih ve ilavelerde Memduh'un katkısının olup olmadığına dâir bir bilgi yoktur. Ancak Memduh'un ölümünden altı yıl sonra yayımlandığı düşünülürse, onun katkısının olma ihtimali zayıf görünmektedir. Bu eserle ilgili 1993 yılında yapılmış bir çalışma vardır. Mezuniyet tezi olarak Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yapılmış olan bu çalışmada, eserin lâtîn harflerine çevrilmiş metni verilmiştir. Çalışmanın başında

²⁵¹ Abdülhalim Memduh ve Refik Nevzat, Abdülhamit ve Genç Türk Bir Haremağası, İzmir, 1327/1911

eser ve yazarları hakkında da bilgi verilerek, eserle ilgili kısa bir tahlil yapılmıştır.²⁵²

Beş perdelik bu eserin kadrosu yedi kişiden oluşmuştur. Bunlar Sultan Abdülhamit, Faik Bey, Memduh Paşa, İzzet Paşa, Ebulhüda (sarayın hocası), mabeynci ve haremağasıdır. Eserde adıyla geçen kişiler, gerçek kişilerdir. Eserin konusu da dönemin gerçeklerine dayanmaktadır. Her iki yazarla eser arasında sıkı bir ilişki vardır. Memduh, Abdülhamit tarafından iki defa sürgüne gönderilmiş, tekrar sürgün edilmekten korkarak yurt dışına kaçmış bir kişidir. Refik Nevzat ise, eserde İzmir'de kazandığı Barelli davasıyla ve öldürülmesiyle bahsi geçen Avukat Tefvik Nevzat'ın kardeşidir. Böyle olunca da eserde hedef alınan Abdülhamit subjektif bir tavırla, oldukça ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştiriler genellikle Abdülhamit'in konuşturulması suretiyle, onun şahsında çizilen kötü niyetli, haksızlıklar yapan, zalim bir kişilik şeklinde verilmiştir.

Eserin ilk dört perdesi daha ziyade Abdülhamit'in saraya gelen çeşitli haberleri ve jurnalleri değerlendirmesi, bunlara karşı gösterdiği tepkilerin verilmesi şeklindedir. Esere adını veren beşinci perdede ise ilk dört perdenin aksine büyük bir çatışma ve hareketlilik görülür. Bu perdede haremde Abdülhamit, maiyeti ile birlikte Haremağası'nı beklemektedir. Ancak

²⁵² Aysel Ayyıldız, "Abdülhamit ve Genç Türk Bir Haremağası" Piyesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İzmir, 1993

Haremağası yalnız gelerek kapıyı kilitler. Maiyetinin ona karşı isyan ettiğini belirterek hürriyet ve adalet üzerine sözler söyler. Önce bunun şaka olduğunu düşünen ve tepki gösteren Abdülhamit, durumun ciddiyetini anlayınca Haremağası'nın dediklerini yapmak zorunda kalır. Padişahlıktan çekileceğine dair bir mektup yazarak imzalar. Haremağası mektubu bahçede toplanan halka gösterir ve "yaşasın hürriyet, yaşasın millet" diye bağırır. Dışarıdan da aynı sesler yükselir.

Bu eser tiyatro tekniği ve sanatı bakımından oldukça zayıftır. Abdülhamit'e duyulan tepkiyi göstermeye yönelik, tamamiyle siyasi nitelikli bir eserdir.

3. Türk Tiyatrosu Hakkında Bazı Değerlendirmeleri

"Anthologie de L'Amour Turc" adlı eserinde Memduh'un Türk tiyatrosu ile ilgili dikkate değer değerlendirmeleri vardır. Namık Kemal'le ilgili bölümde dipnot halinde adeta tiyatro tarihimizin bir özeti yer almaktadır.²⁵³

Abdülhalim Memduh bu uzun dipnotta Türk tiyatrosunu temsilen Karagöz'ü öne sürmeyi bir hakaret olarak görür. Zira Türkler yüzyıllarca zaman birliği fikrinden yoksun, uluorta bir yerde, büyük bir barakada oynanan piyesler halinde orta oyununa sahip olmuşlardır. Memduh'a göre Türklerin dram sanatının Avrupa milletlerinden hayli geç

²⁵³ Anthologie de L'Amour Turc, s.163-165

oluşması, çarşafın kadınların sahneye çıkmasına mani olmasından dolayıdır. Bununla beraber Namık Kemal'den önce de birçok komedi ve dram eserleri yazılmış ve neşredilmiştir. Memduh tiyatro fikrinin bize hicrî 13. yüzyıl ortalarına doğru Türk diplomatları tarafından getirildiğini söyler. Mesela Shakespeare'in Macbeth ve Othello gibi bazı şaheserleri tercüme edilmiştir.²⁵⁴ Memduh hicrî 1250(1834) veya biraz sonrasında tarihçi Hayrullah Efendi'nin bir piyes yazdığını, ancak bunun yayınlanmadığını, bu eserin müellifin oğlu Abdülhak Hamid Bey'in Londra'daki kütüphanesinde olduğunu da belirtir.

Memduh değerlendirmelerinin devamında II. Abdülhamit'in aksine Sultan Abdülmecit'in büyük tiyatro hayranlığından, onun sağladığı kolaylıklarla 1265(1849) yılında Naum tiyatrosunun kuruluşundan bahseder. Abdülmecit'in devlet erkanına Naum'un tiyatrosuna gitmeyi emretmesini, tiyatrodaki devlet erkaniyla, Avrupalı dostları Bellini, Donizetti, Verdi ve Lamartine'le yan yana oturmasını, Sultan'ın dram sanatını teşvike olan kararlılığı ve tiyatromuzun gelişmesi açısından önemli bulur. Ancak Memduh'a göre tiyatrodaki asıl büyük yankı Namık Kemal'in ortaya çıkışıyla yaşanmıştır. Eseri "Vatan yahut Silistre"nin ilk temsili sırasında Türk halkı o ana kadar hiç yapmadığı bir davranışta bulunur. Bir edebiyatçıyı anlar ve alkışlar. Salonda "Yaşasın Kemal Bey" diye bağırılır. Telaşa kapılan Abdülaziz, şairi sürgüne gönderir.

²⁵⁴ Othello, Çev. Hasan Bedreddin-Mehmet Rifat, Temaşa, c. 2, cüz. 3, s. 121-174, İstanbul, 1293/1876 (Fransızca adaptasyonundan çevrilmiştir.); Othello, Çev. Mihran Boyacıyan, Dersaadet, 1328/1884 (İngilizce aslından çevrilmiştir). Anthologie de L'Amour Turc'ün yayımlandığı 1905 yılından önce yapılmış bir Macbeth çevrisi tespit edemedik.

Memduh, Namık Kemal'in eserinin diğer yazarları da böyle tiyatro eserleri yazmağa yönelttiğini söyler. Böylece Bedri ve Rıfat Beyler "Temaşa" adlı bir dizi tiyatro eserlerinde, belli başlı tarihi olayları ele alırlar. Sami Bey, Osmanlı milletlerinin entegrasyonu amacıyla "Yeni Kütüphane"yi hazırlar ki bu dizide yer alan "Besa", "Seydi Yahya" ve "Gave" adlı piyesleri kayda değer eserlerdir. Namık Kemal de "Vatan yahut Silistre"den başka, nazım-nesir karışımı olan "Zavallı Çocuk", "Âkif Bey", "Gülnehal" gibi eserleri kaleme alır. Ekrem ve Âli Beyler de Türk edebiyatının hatırı sayılır bir eksiğini giderirler. Memduh, Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'nin komedilerini Türk tiyatrosuna uyarlamalarını, her Fransız kahramana denk bir Türk tipi yerleştirmesini dâhiyane olarak değerlendirir. Ahmet Mithat Efendi ise mütefekkir Cevdet Paşa örneğinde olduğu gibi siyasi hatalarını edebî hizmetleriyle telafi etmiş, Türklerle değişik Osmanlı milletlerinin kaynaşmasını amaç edinen tiyatro eserleri yazmış ve nihayet edebiyatçıların ve şâirlerin büyük takdirinin ifadesi olarak Abdülhak Hâmid ilk manzum trajediyi tamamlamıştır. Ancak sansür bu büyük sanatkârın eserlerinin hiçbirinin sahneye konulmasına müsaade etmemektedir.

Memduh, sahne çalışmalarına da değinerek, dinî bağnazlık ile komedi sanatçısının konumu ve mesleğinin Türkler arasında aşağılanması dolaylı büyük güçlükler yaşandığını belirtir. Böyle bir durumun Molière devrinde Fransa'da da yaşandığını söyler. Dolayısıyla Ermeni aktörlerin ve aktristlerin yardımı olmadan Türk piyesleri oynanamaz.

Memduh dipnotunun sonunda Sultan Abdülhamit zamanında Türkiye'de tiyatro sanatının adeta tamamen ortadan kaldırıldığını ve dram sanatının Mısır'a taşındığını söyler. Avrupa'ya sığınmış en parlak Türk edebiyatçılarından olarak nitelediği Ali Kemal'in Kahire'de bir Ermeni tiyatrosu'nda Vatan yahut Silistre piyesindeki İslam Bey rolünü kabul ettiğinden bahseder. Tiyatro aşkıyla yanan bu şâirin girişimi Türk gençleri arasında, Osmanlı tiyatrosunun babası sayılan Büyük Kemal'in izinden gitme isteğini uyandırmıştır. Memduh'a göre İstanbul'daki gelecek dönem, kuşkusuz büyük bir tiyatro rönesansı olarak tezahür edecektir.

VI. TARİH-İ EDEBİYAT-I OSMANİYE

1. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'ye Kadar Edebiyat Tarihçiliği

Bizde edebiyat tarihi alanındaki ilk önemli çalışmalar 19.yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır. Ancak daha ziyade bir antoloji karakteri taşıyan, bugünkü anlamda olmasa bile bir nevi edebiyat tarihi olarak kabul edilebilecek "şuara tezkireleri"nin tarihi 15.yüzyıla dayanır. Edebiyat tarihi alanında Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'nin yerini belirleyebilmek için, ona gelinceye kadarki çalışmalardan bahsetmek faydalı olacaktır.

Eldeki bilgilere göre ilk şuara tezkiresi Nevai'nin 897/1491-92 yılında yazdığı "Mecalisü'n-Nefâis" adlı eseridir. Bu tarihten 19.yüzyıla kadar çok sayıda tezkire yazılır. Tezkirelerin önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmakla beraber, çeşitli kaynaklarda adı geçen birçok tezkire kayıptır. Meselâ Abdülhalim Memduh Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'sinde "Kaşıkçı-zâde Tezkire-i Şuarası"ndan bahseder ki bu eser kayıptır.²⁵⁵

Şuara tezkireleri günümüzdeki edebiyat tarihi anlayışından oldukça farklı bir yapıya sahiptirler. "Tezkireler, devrin şâirlerinin zaman içinde unutulup gitmelerini önlemek, hatırlanmalarına vesile olmak amacıyla

²⁵⁵ Agâh Sırrı Levent, Türk Edebiyatı Tarihi, 1. Cilt, Ankara, 1984, s. 252-253

yazılmış eserlerdir. İçlerinde en az yüzelli şâir bulunur ve bu yönleriyle şekil olarak günümüzdeki yazarlar veya şâirler sözlüğü gibi eserlere benzerler. Konularını şâirlerin hayatları, kişilikleri, edebî faaliyetleri ve eserleri oluşturmaktadır. Bu yolda hem bilgi verilmekte, hem yorum ve değerlendirmede bulunulmakta, hem de eserlerden örnekler sunulmaktadır. Tezkireciler bunu yaparken üslubun sanatlı ve ahenkli olmasına da büyük dikkat gösterirler. "²⁵⁶

19. yüzyıla geldiğimizde, geleneksel tezkirecilik anlayışının yavaş yavaş terkedilmeye başlandığını görürüz. Bu konudaki ilk dikkat çekici çalışma Şinasi'nin girişimidir. Şinasi Tasvir-i Efkâr'da çıkan bir yazısında, son şâirler tezkiresi olan "Fatin Tezkiresi"ni bazı düzeltme ve eklemelerle yeniden yayımlayacağını belirtir.²⁵⁷ Burada ileri sürdüğü fikirler eski tezkirecilik anlayışından oldukça farklıdır. Eseri her şeyden önce zihniyet ve mahiyet bakımından ıslaha muhtaç görür. Objektiflik, tezkireyi bir hal tercümesi olmaktan öte çeşitli edebî vâkıa ve meseleler üzerinde görüş ve bilgi getiren bir eser haline koyma isteği, öncelikle üzerinde durduğu hususlardır. Şinasi'nin tamamlayamadığı bu çalışmasından günümüze birkaç forma (52 sayfa) ulaşabilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ Harun Tolasa, 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi C.1, İzmir, 1983, s. VII

²⁵⁷ "Tezkiretü'ş-Şuarâ", Tasvir-i Efkâr, nr.135, 27 Rebiülahir 1280 / 12 Ekim 1863

²⁵⁸ Ömer Faruk Akün, "Şinasi'nin bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkiresi Baskısı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XI, İstanbul, 1961, s. 67-98

Tanzimat döneminde bu konuda bir başka dikkate değer çalışma Ziya Paşa'nın "Harabat Mukaddimesi"dir.²⁵⁹ Harabat Mukaddimesi manzum bir eserdir. Bir edebiyat tarihi değildir. Ancak buradaki edebiyatımızın tarihi ile ilgili değerlendirmeler ve bakış tarzı, Batılı anlamdaki edebiyat tarihi anlayışının ilk işaretleri olarak görülmektedir.

Tanzimat döneminde yazılmış, edebiyat tarihi olmayan fakat eski tezkirecilik anlayışından farklı başka çalışmalar da vardır. Bunlardan bir tanesi Memduh'un eserinden önce yayımlanmış olan Ebuzziya Tevfik'in "Nümune-i Edebiyatı Osmaniye"²⁶⁰ adlı çalışmasıdır. Eserde sadece nesir yazarları ele alınmıştır. Bir diğer çalışma, Memduh'un eseriyle aynı yıl yayımlanmış olan, Recâizâde Ekrem'in "Kudemadan Birkaç Şâir" adlı eseridir.²⁶¹ Ekrem bu çalışmasında Talim-i Edebiyat'ta kendilerinden örnekler aldığı dokuz şâire yer verir. Eserde şâirlerin hayatı ve eserlerine dâir biyografik bilgiler, tezkirelerden daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Memduh'un eserinden hemen sonra yayımlanan üç çalışma daha vardır. Bunlar Muallim Naci'nin "Osmanlı Şâirleri"²⁶² ve "Esâmi"²⁶³ adlı eserleri ile Fâik Reşad'ın "Eslaf" adlı eseridir.²⁶⁴ Muallim Naci'nin "Osmanlı Şâirleri"nde on üç şâirin biyografisi ve şiirlerinden örnekler yer almaktadır. Yazarın "Esami" adlı

²⁵⁹ Ziya Paşa, Harabat, C.1, İstanbul, 1291/1874, 25+285 s.

²⁶⁰ Ebuzziya Tevfik, Nümune-i Edebiyat (2,3,4,5 ve 6. baskılarında Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye başlığı ile), İstanbul, 1296/1879, 512 s.

²⁶¹ Recizâde Mahmud Ekrem, Kudemadan Birkaç Şâir, İstanbul, 1305/1888, 60 s.

²⁶² Muallim Naci, Osmanlı Şâirleri 1. Defter, İstanbul, 1307/1890, 110 s.

²⁶³ Muallim Naci, Esami, İstanbul, 1308/1890, 431 s.

²⁶⁴ Fâik Reşad, Eslaf C.1, İstanbul, 1311/1893, 238 s. ; C.2, İstanbul, 1312/1894, 158 s.

eseri ise zeyl ile birlikte 850 ismi kapsamaktadır. Fâik Reşad' ın iki ciltlik "Eslaf" adlı eserinde 83 yazar ve şâir yer alır. Agah Sırrı Levent bu eserleri "Türlü Biyografyalar" başlığı altında değerlendirir.²⁶⁵

2. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye

a. Eserin Mahiyeti

Abdülhalim Memduh' un en önemli çalışması şüphesiz "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" adlı eseridir. Daha önce bahsettiğimiz üzere bu eserin yayımlandığı 1888 tarihine kadar ve hemen sonrasında edebiyat tarihi alanında yapılmış bazı denemeler vardır. Ancak bu çalışmalarda Batılı anlamda kapsamlı bir edebiyat tarihi yazma niyeti görülmez. Halbuki Memduh hem eserinin muhtevasında görebileceğimiz çabasıyla, hem de eserinin adıyla bu niyeti ortaya koyar.

Memduh' un eseri, böyle bir ihtiyacın görülmesi bakımından da önemlidir. Eserin yayımlandığı 1888 yılından 1910 yılına kadar böyle bir çalışmaya rastlanmaz. 1910 yılından itibaren ise edebiyat tarihi alanında art arda birçok çalışma yapılır. Abdülhalim Memduh' un böyle bir boşluğu ve ihtiyacı çok önceden görmüş olması dikkate değer bir husustur. Daha kitap yayımlanmadan Umran' da çıkan bir

²⁶⁵ Agah Sırrı Levent, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 449

tanıtım yazısından, Memduh'un yaptığı çalışmadan çevresini haberdar ettiğini anlıyoruz. Bu yazıda şöyle denmektedir:²⁶⁶

"Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye

Müsteiddan-ı şübban-ı vatandan Abdülhalim Memduh Bey biraderimiz tarafından tarih-i edebiyatımız bir tarz-ı behin ile tahrir buyurularak tab olmakta bulunmuştur ki gayretli refikimiz bu eser ile dahi kudret-i kalemiyesindeki büyüklüğü âlem nazarında bir kat daha isbat eyleyecektir. İntişarından sonra hakkında ariz u amik tafsilat verilme ve muhakemata girişilmek ehass-ı âmalimizdir."

Eserin yayımlanmasından sonra Hizmet'in 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888) tarihli nüshasında Ali Kemal'in, kitabı tanıtan bir yazısı çıkar. Burada eser övülmekle beraber aynı zamanda bazı açılardan da eleştirilir. Yazıdan, eserin yayımlanmasından sonra bazı tartışmalara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ali Kemal yazısında bu tartışmalardan alaycı bir ifade ile şöyle bahseder:²⁶⁷

"Âlem-i edebiyatımızda oldukça büyük bir kıl ü kâl husule getiren Memduh Bey'in tarih-i edebiyatıdır. Kimi "Âferin şu gence ki evrak-ı battal gibi bir küşe-i nisyâna atılarak hiçbir kimsenin nigâh-ı rağbetine çarpmayan edebiyatımızın muhtasarca olsun bir tarihini yazmış, mazimizin muzlim bir parçasına birkaç avuç dürr-i lem'en atmış(...)" diyor. Kimi de "Böyle tarih-i edebiyat mı olur? Ya edebiyatın tarihi mi olur; eslafta görülmüş müdür? Bize göre meydana birkaç yüz kaside ile

²⁶⁶ Umran, nr. 10, 23 Kanunısani 1305 / 4 Şubat 1890, s.118-119

²⁶⁷ Ali Kemal "Yeni Kitaplar: Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye", Hizmet, nr. 209, 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888)

beş altı bin gazeli muhtevi bir tezkiretü'ş-şuarâ konur. Muasirin de ahlafları da tatlı tatlı okurlar. Nitekim bir zaman şâir-i ateş-zebân Ali Ruhi Beyefendi kuvveden fiile çıkarmak istediler. Fakat âh. Bu erbâb-ı teceddüt. Bu Frenk mukallitleri bizi o nimetten mahrum bıraktılar" diye söyleniyor."

Aslında bu dönemde böylesine bir çalışmayı yapabilecek Recâizâde Ekrem, Muallim Nâci gibi üstatlar vardır. Ancak bu üstatlar edebiyatımızı bir bütün halinde ele alıp değerlendirmek yerine yukarıda bahsettiğimiz üzere daha sınırlı çalışmaları tercih etmişlerdir. Dolayısıyla bir edebiyat tarihi yazmak işini de genç bir edebiyatçı olan Abdülhalim Memduh üzerine almıştır. Ali Kemal yazısında bu durumu dile getirerek, edebiyatımızın terakkisi yolunda üstatların lakaydlığından, vazifelerini yapmamalarından şikayetçi olur. Böyle olunca da aslında kendileri yardıma muhtaç olan gençler işi ele almak durumunda kalmaktadırlar: ²⁶⁸

"Esas hakikate gelince: Edebiyatımız pek hastadır. Bir âşık-ı terakki olduğu halde hasta, bir hasta-i meyustur. Terakkinin yüzünü görmüş, iltifatına nâil olmuş, visalini kazanacağı bir demde hâmilerinin lâkaydlıkları hasebiyle büsbütün elinden kaçırılmış.. İşte şimdi biçare böyle zillet-i hicran içinde mensiyen sürüklenip gitmededir. Bunun imdâdına şitâb etmek henüz muhtac-ı muavenet olan gençlerimizden ziyade üstatlarımızın vazifesi ise de, nedendir, vâesefâ bu yolda hiç sarf-ı himmet edenimiz yok. Binâberin böyle

²⁶⁸ Ali Kemal, aynı makale

bir demde, böyle bir zevâta rağmen kalemi ele alarak bu hususta bezl-i cehd bir gayûr genç.. "

Yazar, Memduh' u bu gençler arasında ayrı bir yere koyar: ²⁶⁹

"Bir Memduh Bey var ki cidden şayeste-i tebriktir. Memduh o zümre-i faâlidendir ki istikbalde büyük bir sâhâ-i terakki kat' edecekleri az zaman zarfında meydana koydukları pek çok âsârdan anlaşılır. "

Ali Kemal, gençlerin bu yoldaki çalışmalarında hatalar, eksiklikler olmasını tabii karşılar. Önemli olan onların iyi niyetleri ve çabalarıdır: ²⁷⁰

"Ammâ bu âsârın çoğu hatalıymış, mükemmel değilmiş, ne beis var? Faaliyet, hüsn-i niyet o hatîanın hepsini örtmekte, o gençlik ateşini her nazar-ı müdekkikâneye pür-lem'a göstermeğe kâfidir. (...) Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olduğumuz bir eserdir. Noksan olmakla beraber çok müfiddir. "

Ali Kemal, bütün bu övgülerden sonra eseri eleştirmeyi de ihmal etmez. "Çok yerlerinden inat ve ifrad anlaşılıyor" sözleriyle Memduh' un esere aldığı kişileri seçimindeki taraflı tavrını doğru bulmaz. Eserde Bâki'ye yer verilmemesini ise çok büyük bir eksiklik olarak görür. Bu konudaki düşüncesini "Bâki'yi unutmak insanın yüreğini yakacak acılardandır" sözleriyle ifade eder. ²⁷¹

²⁶⁹ Ali Kemal, aynı makale

²⁷⁰ Ali Kemal, aynı makale

²⁷¹ Ali Kemal, aynı makale

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye' nin başında bir önsöz yer alır. Memduh burada edebiyatla ilgili bazı düşüncelerini ve eseri yazış amacını belirtir.

Abdülhalim Memduh'a göre söz öyle bir yaratılış ihsanıdır ki insanlık onunla kuvvet bulur. Ancak "vicdana nüfuz eden hangi söz vardır ki edebiyat denilen sema-yı musaffâda bir kevkeb-i revnakdâr olmaktan başka birşey olmasın." Dolayısıyla insan lisanının parlak sayfası edebiyattır. Nutuktaki ruhanî kuvvet edebiyattan başka nerede görülebilir.²⁷²

Memduh sözü nazm ve nesir olarak ikiye ayırır. Ona göre nazm " libas-ı âhenk ile tezeyyün eder, edâ-yı letafetle hıraman olur", nesir ise "reng-i ulviyetle televvün eder, âheng-i tabiatle nümayan olur." Sözün bu iki güzelliğine Doğuda İmrü'l-Kays ile Hafız-ı Şirazî ve Hâmid'i, Batıda Dante, Shakespeare, Hugo, Virgilius ve Homeros' u örnek gösterir.²⁷³

Edebî eserleri bir kavmin varlığının delili olarak gören yazar, Osmanlı edebiyatının mazisinin nisyan dumanları arasında kaybolmuş bulunduğunu, bu sebeple böyle bir eser yazmak fikrine düştüğünü söyler. Memduh önsözünde devamla, amacının "şuara ve üdebânın değil, edebiyatın terceme-i hali"ni yazmak olduğunu, dolayısıyla eserinde

²⁷² Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, s. 3

²⁷³ a. g. e. , s. 4-5

bahsedilen şâirlerin ve ediplerin sergüzeştlerinin yazılmağa lüzum görülmediğini belirtir.²⁷⁴

Memduh eserine sadece bir yenilik getiren edebiyatçıları aldığını, birçok peyrevleri bıraktığını söyler. Zira onun amacı "silsile-i cereyanı beyan etmek değil, o cereyanın inkılabatını ityan eylemektir." Bu düşünce yazarın edebiyat tarihi anlayışını göstermesi bakımından önemlidir.²⁷⁵

Memduh önsözünün sonunda bu eserde söylenenlerden malumatı olmayan yoktur sanırım, der. Ancak ona göre "her malum mazbut olmalıdır".²⁷⁶

Abdülhalim Memduh eserini üç bölüm halinde kaleme almıştır. Birinci bölüm "Bazı Mütâlaat" başlığını taşır ve burada dilimizin ve edebiyatımızın mazisine dâir bazı düşüncelerini belirtir. İkinci bölümde Sinan Paşa ve Fuzuli'den Şeyh Galip ve Âsım Efendi'ye kadar geçen dönemi ele alır. "Devr-i Teceddüt" adını verdiği üçüncü bölümde ise Âkif Paşa'dan Hâmid'e kadar yenilikçi kabul ettiği isimleri değerlendirir.

²⁷⁴ a. g. e. , s. 5-6

²⁷⁵ a. g. e. , s. 7

²⁷⁶ a. g. e. , s. 8

b. Eserin Muhtevası

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye' nin "Bazı Mütâlaat" başlığını taşıyan birinci bölümünde yazarın dil ve edebiyatımızın geçmişine ve mevcut durumuna dâir düşünceleri yer alır.

Abdülhalim Memduh Türkçe' nin Osmanlı Devleti' nin zuhurundan pek çok evvel kullanıldığını, ancak Osmanlı dönemine kadar bazı ufak tefek tasavvufî eserden başka edebî eser elde edilemediğini söylediği bu bölümde öncelikle dilimizin geçmişi üzerinde durur. Memduh' a göre Türkçenin esası eski Oğuz Han Türkçesiyle Tatarcadan mürekkeptir. Daha sonra bu terkibe diğer dillerden kelimelerin katılmasıyla gelişe gelişe bugünkü hale gelmiştir. Yazar bu durumu dilimizin gelişmesi açısından olumlu olarak değerlendirir.²⁷⁷

Memduh dildeki ve edebiyattaki yabancı etkileri birbirinden ayırarak, dilimize başka dillerin etkisini olumlu bir gelişme olarak görürken, edebiyatımızda Arap ve Acem usulünün Türkçeye tatbikini yanlış bulur. Ertuğrul Gazi' nin yazdığı bir şiiri örnek vererek saflığı, güzelliği ile takdir eder ve bu güzelliği o sırada henüz Arap ve Acem şiiri usulünün Osmanlı' da revac bulamamasına bağlar.²⁷⁸

Yazara göre özellikle mübalağalı acem tarzının tatbiki edebiyatımızın saflığına zarar vermiş, bu tarzın asırlarca

²⁷⁷ a. g. e. , s. 9-10

²⁷⁸ a. g. e. , s. 12-13

takip edilmesi şiir ve inşamızdaki mevcut hayal ve fikir garabetine sebep olmuştur: ²⁷⁹

"Usul-i Arab u Acemin kim tarafından Türkçeye tatbik edildiği herhalde malum olamamıştır.

Hele tarz-ı Acemin lisan-ı osmaniye tatbiki bir takım mübalagat-ı duradurun safvet-i edebiyemizi ihlal etmesine sebep olmuştur.

İşte bunca asırlardan beri hal-i hazırda güç hal ile ifrağ edilebilen edebiyat-ı osmaniye'nin o kadar müzebzeb bir hale gelmesine sebep bu iktibastır.

Şiir ve inşamızdaki garabet-i hayal ve fikrin bu derece taammümüne sebep-i aslî işte bu meylan-ı nabecadır.

Şu kadar denilebilir ki altı yüz bu kadar senede, tarz-ı tabiiyi muhafaza edenler ender olmak üzere, ne kadar erbab-ı kalem varsa bir inhimak-ı ciddî ile bu tariki takip etmişlerdir."

Abdülhalim Memduh şiir ve nesirdeki durumu böylece belirledikten sonra Osmanlı şiirinin Fuzuli, nesrinin ise Sinan Paşa ile başladığını söyler. "Nesirde Sinan Paşa, nazımda Fuzuli'den evvel gelenler şive-i Acemi taklit etmeselerdi usul-i edebiyat-ı osmaniye bugün kendine mahsus ve mücerred bir surette tekrarr etmiş olacaktı." diyerek, eleştirdiği mevcut durumun sorumluluğunu Fuzuli ve Sinan Paşa öncesine yükler. Memduh bu birinci bölümün devamında, "Şiirleri" bölümünde geniş olarak ele aldığımız şiirle ilgili görüşlerini belirtir.

²⁷⁹ a. g. e. , s. 12-13

Abdülhalim Memduh asıl konusu olan edebiyat tarihini iki bölüm halinde ele alır. Her iki bölümün başında ele aldığı kişileri, onların önemli bulduğu eserlerini ve varsa önemli gördüğü özelliklerini ayrı başlıklar altında ifade eder.

Edebiyat tarihimizin birinci dönemi olarak gördüğü ilk bölümde ele aldığı kişiler ve konular bölümün başında şöyle belirtilmiştir: ²⁸⁰

"Sinan Paşa - Tazarrû-nâme²⁸¹ - Edebiyat-ı hazıra ile olan münasebeti - San'at-ı edebiye - Fuzuli - Şive-i Acemâne - Leyla ve Mecnun - Şikayetnâmesi - Sinan Paşa ile Fuzuli - Bazı âsâr-ı Fuzuli - Nef'i - Şehâmet-i Edebiyesi - Kasâid - Hayalâtı - Gazelleri - Fahriyeleri - Koçi Bey - Nedim - Ekrem Bey'in Nedim hakkındaki ifadâtı - Nazmı - Nesri - Nâbi - Âsârı - Ragıp Paşa - Şiir ve Hikmet - Bazı gazelleri - Galib Dede - Hüsn ü Aşk - Eş'ar-ı sairesi - Koca Sekbanbaşı - Lâyihası - Âsım Efendi -Kamusu."

Başta belirtilen bu konular bölüm içinde ayrı başlıklar halinde gösterilmemiş, birbirini takip eden paragraflar halinde ele alınmıştır. Ancak biz inceleme kolaylığı bakımından ele aldığı kişileri ayrı başlıklar halinde vermek istiyoruz.

²⁸⁰ a. g. e., s. 23

²⁸¹ Bu eserin adı "Zarâat-nâme" olarak verilmiş, Sinan Paşa ile ilgili bölümde de aynı şekilde tekrar edilmiştir.

Sinan Paşa: ²⁸²

Bu bölümde ilk olarak Sinan Paşa ele alınır. Memduh, Osmanlı nesrinin kurucusu olarak gördüğü Sinan Paşa için "Türklerde bugün bile asar u müellifatı iştîşad olunabilecek mütekaddimin-i üdebanın en birincisidir" der. Ona göre Sinan Paşa "metanet-i fikr, san'at-ı ifade, meyl-i hikmet gibi müessir-i edebiyenin cümlesini bi-hakkın haizdir".

Memduh, Sinan Paşa'yı yazdıklarında mübalağaya fazla yer vermemesiyle takdir eder. O, bir milletin edebiyatının "lisan hüviyeti" demek olduğunu anlamış ve eserlerini ona göre vermiştir. Sonuç olarak Osmanlı edebiyatında "müceddid-i evvel Sinan Paşa'dır". Ancak Osmanlı edebiyatı bu kadar metin fikirli bir kurucuya sahipken halefleri onu takip edememiş ve bugünkü akıbete sebep olmuşlardır.

Memduh, Sinan Paşa'nın hayatı ile ilgili olarak, 891 (1486) yılında vefat ettiğini ve Fatih'in vezirlerinden olduğunu söylemekle yetinir. Sinan Paşa ile ilgili değerlendirmelerinin sonunda "Tazarrû-nâme" mukaddimesinden bir parçayı örnek olarak verir.

Fuzuli: ²⁸³

Abdülhalim Memduh, Sinan Paşa'dan sonra Fuzuli'yi ele alır. Önce hayatıyla ilgili olarak Fuzuli'nin asıl isminin

²⁸² a. g. e., s. 23-24

²⁸³ a. g. e., s. 26-27

Ahmed olup, Süleyman adında bir zatın sulbünden 971 (1563) senesinde doğduğunu belirtir.²⁸⁴

Memduh' a göre Osmanlı edebiyatının şiir kısmını Fuzuli' nin kurduğu söylenebilir. "Efkar-ı şâiranesi" nin bugün bile taklidi mümkün değildir. Ancak Fuzuli ifade olarak ve bir dereceye kadar fikren Acem taklitçiliğine yönelmiştir. İfade olarak Acem taklitçiliğine tenezzül edişi İran bölgesine yakınlığına bağlansa da mübalağalarının çoğu ileri derecededir. Yazar, bütün bu olumsuz yönlerine rağmen Fuzuli' yi yine de Osmanlı şiirinin kurucusu olarak görür. Fuzuli' nin şiirleri Acem kıyafetinde bir Türk güzeline benzer. Aslen Türk olduğu halde Türklük içinde bir Acemlik gösterir ve hatta fazla olmamakla beraber bazı sözlerinde milliyet kokusu da hissedilir.

Memduh, Fuzuli' nin "Şikayet-nâme" sinden övgüyle bahsederek "şiir kadar nesirde de yazabilirmiş" der. Bütün bu değerlendirmelerinin sonunda "Şikayet-nâme" den bir parça ile bir na' t-ı şerif mukaddimesini örnek olarak verir.

Koçi Bey:²⁸⁵

Memduh kısaca ele aldığı Koçi Bey' le ilgili olarak onun vaktinin çoğunu siyasete ayırdığından dolayı edebiyat ile meşgul olamadığını söyler. Bununla beraber yeni bir

²⁸⁴ Burada hem asıl isminin hem de doğum tarihinin yanlış olarak verildiğini görmekteyiz. Fuzuli' nin asıl ismi Mehmet olup, doğum tarihinin de 1490-1495 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir.

²⁸⁵ a. g. e., s. 37-38

ifade tarzı getirdiğinin inkar edilemeyeceğini belirtir ve Ebuzziya Tevfik'in Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye'deki değerlendirmelerine yer verir. Ebuzziya Tevfik burada Koçi Bey için, "kendinden bir asır sonra gelmiş olan Nedim'in âsârındaki gibi parlak fikirler ve latif ibareler görünmez; fakat sahib-i eser siyasiyata sarf-ı zihn ettiği mertebede mesela edebiyatta muciz-beyan olmağa ikdam etse imiş ihtimal ki kendisinden iki asır sonra Âkif Paşa sayesinde meydana gelmiş olan şimdiki tarz-ı edebimiz daha o zaman zuhur eyleyebilirmiş" der. Koçi Bey'le ilgili değerlendirmelerin sonunda "Layiha"sından bir parça örnek olarak verilir.

Nef' i: 286

Abdülhalim Memduh şiirde Fuzuli'den sonra Nef'i'yi büyük bir şâir olarak görür. Arada yer alan Nâbi'yi ise pek önemsemez.

Esasen Nef'i şiirinde eskiyi taklitten başka bir şey yapmamıştır. Ancak o " Ziyet-i hayal, şiddet-i ifade, âhenk-i selaset gibi levazım-ı edebiyenin kâffesini" toplamış bir şâirdir. Bütün bu özellikleriyle şiirini öyle bir işlemiştir ki hem muasırllarına hem de kendinden sonra gelenlere örnek olmuştur. Namık Kemal dahi eski tarz üzere yazdığı şiirlerinde - ki bunu Tahrib-i Harabat'ta itiraf eder - Nef'i'yi taklit eder.

Nef' i vezin ve kafiyei fikrine hizmetkâr eden şâirlerdendir. O hiçbir zaman vezin ve lafza fikrini feda etmemiş, edebiyatın her türlü zarureti içinde ahengi muhafaza etmiştir.

Memduh bütün bu değerlendirmelerinin sonunda "Müşarünileyhin hicivde de emsali yok imiş!" diyerek Nef' i' nin hiciv yönünden de kısaca bahseder. Ancak onun bu yönünü pek tasvip etmez. Hayatıyla ilgili olarak, Hacı Bayram Paşa' yı hicv etmesi üzerine 1044(1635)' de boğdurulduğunu, Ziya Paşa' nın Harabat Mukaddimesi' nde Vanlı diye işaret etmişse de hakikatte Erzurumlu olduğunu söyler. En son olarak da bir kasidesinden örnek parça verir.

Nâbi: ²⁸⁷

Abdülhalim Memduh' un birkaç satırla bahsettiği Nâbi' yi pek önemsemediği görülür. Fuzuli ile Nef' i arasında gelen Nâbi' nin Fuzuli mukallidi olmakla beraber iki yüz sene sonra hasıl olacak teceddüt-i edebiyi daha ol vakt keşfetmiş gibi müceddidane şiir yazan o koca Bağdatlı' ya hiçbir suretle rekabet edemediğini söyler. Şiirlerinin,

"Bî-mevc ü şûriş olmaz asayiş cihanın;

Derya taaffün eyler, oldukça âramîde!"

yolunda şeyler olduğunu, 1124(1712)' de vefat ettiğini belirterek Nâbi' yle ilgili sözlerini bitirir.

**T.C. TÜRKİYE KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DOKÜMANASYON MERKEZİ**

Nedim²⁸⁸

Memduh, Nedim için "âsârı letafetçe bugün değil hatta bir asır sonra bile müsteşhidâttan ma'dud olabilir derecededir" der. Ancak onunla ilgili değerlendirmeleri kendi yapmayıp, Recâizâde Ekrem'in Nihal mecmuasında yayımlanan Nedim hakkındaki yazısını aynen aktarır. Bu yazısında Ekrem, Nedim'in Acem edebiyatına hakimiyetinin Fuzuli'den de Nef'i'den de aşağı kalmadığı halde Osmanlı lisanına bağlı kalmaya özen göstermesinden övgüyle söz eder. Ekrem'e göre şiirlerinin güzelliğinde kendi meziyetinin yanı sıra yaşadığı devrin de tesiri vardır. Ancak Nedim'in şiirlerinde önemli bir eksiklik vardır ki bu da vatan sevgisidir. Bununla beraber şiirinin nezaket ve letafetine söyleyecek söz yoktur.

Yukarıda kısaca özetlediğimiz, diğerlerine nazaran nisbeten uzun olan bu alıntı değerlendirmeden sonra Memduh, Nedim'in bir gazelini örnek olarak verir.

Ragıp Paşa:²⁸⁹

Abdülhalim Memduh, ele aldığı kişiler arasında Ragıp Paşa'ya ayrı bir önem verir. O, kendisine kadar hiçbir Osmanlı şâirinde örneği görülmeyen şiir-i hakımânenin mucididir. "Nef'i'nin şehamet-i edebîsiyle, Nedim'in nezaket-i efkârını, mahsusatından olan edâ-yı hakımâne ile mezc etmiş bir şâirdir. Salâbet-i ifade, metanet-i meram,

²⁸⁸ a. g. e., s. 43-49

²⁸⁹ a. g. e., s. 50-56

nezaket-i fikir, hakikat-i mefhum gibi melekât-ı edebiye Ragıp Paşa'nın zatında cem' olmuş şeylerdendir."

Nedim, Nef'i, Fuzuli vesaire gibi şâirler Ragıp Paşa'nın edebî melekelerine kısmen sahiptirler. Ragıp Paşa ise "âheng-i kelim ile Nef'î'ye, rikkat-i meal ile Fuzuli'ye, nezaket-i fikr ile Nedim'e muadil olabilir."

Memduh, Ragıp Paşa'nın hakimâne şiirlerini tamamen olmasa bile esas itibariyle İbn-i Sina hikmetleri gibi önemli ve faydalı bulur. Onun sofist yönünü Ziya Paşa ile karşılaştırıp Ziya Paşa'yı yererken onu över.

Yazar, Ragıp Paşa'nın döneminde Osmanlı edebiyatını gayet terakki etmiş görür. Bu terakki Ragıp Paşa'yla birlikte Şeyh Galip, Fıtnat Hanım gibi üç dört kişiyle sınırlı olsa da biraz zaman sonra Âkif Paşa'nın zuhuruyla hal-i hazır edebiyatı doğuracak bir istidada haizdir. Bakıldığında Ragıp Paşa'nın ve bahsedilen kişilerin eserlerinde köhne ibareler kalmadığı görülür. Bugünkü edebiyat lisanı o lisandan farklı değildir. Demek ki bugünkü edebî yenilik adı geçen bu şahıslar tarafından hazırlanmıştır.

Abdülhalim Memduh, değerlendirmelerinin sonunda diğerlerine nisbetle biraz daha uzun olarak Ragıp Paşa'nın hayatından bahseder. Defterhane ketebesinden Şevki Efendi'nin mahdumu olan Ragıp Paşa, Mektubî-i Sadaret hulefaliğinde, Mesned-i Riyaset kitabesinde bulunduktan sonra vezir olarak Mısır valiliğine tayin olunur. Orada beş sene kaldıktan sonra sadrazamlık makamına getirilir. Bu

görevi altı buçuk sene sürer. Sultan Mustafa'ya damat olmuş, birçok konferanslarda Devlet-i Aliye murahhaslığı ile hizmet etmiştir. İtalyanca ve Fransızca'ya aşina olduğu zannolunan Ragıp Paşa 1176(1762)'da vefat eder.

Koca Sekbanbaşı: ²⁹⁰

İkinci bölümün başındaki sıralamada Ragıp Paşa'dan sonra Galip Dede yer almasına karşılık metin içinde Koca Sekbanbaşı'nın öne alındığı görülür. Memduh öncelikle Âkif Paşa'ya tevcih olunan edebî yenilik şerefine Koca Sekbanbaşı'ya da âit olması gerektiği düşüncesini belirtir. Hatta şartlar itibariyle Koca Sekbanbaşı'nın yeniliğini daha takdire şayan bulur. Zira Âkif Paşa II. Mahmut'un tecdüt devrinde yetişmiştir. Halbuki Koca Sekbanbaşı'nda yenilik fikri böyle bir imkandan mahrum olarak gelişmiştir.

Koca Sekbanbaşı'nın en önemli eseri "Layiha"sıdır. Burada kuvvetli fikirler akıcı bir ifade ile kaynaşır. Ebuzziya Tefik'in "Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye"sinden Koca Sekbanbaşı'yla ilgili kısa bir alıntı yapan Memduh, değerlendirmesinin sonunda vefat tarihini 1223(1808) olarak belirttikten sonra "Layiha"sından bir parçaya yer verir.

²⁹⁰ a. g. e. , s. 56-58

Galip Dede: ²⁹¹

Abdülhalim Memduh, Şeyh Galip'in eserlerini "Hüsn ü Aşk" ve diğerleri olmak üzere ikiye ayırır. Onun "Hüsn ü Aşk" dışındaki şiirleri değerlendirilirse Nâbi'den daha aşağı bir şâir olduğu görülür. Ancak "Hüsn ü Aşk", zamanına kadar görülmemiş yeni bir fikir ve latif bir ifadeye sahiptir. Bu hakikati Şeyh Galip'in,

"Tarz-ı selefe tekaddüm ettim

Bir başka lugat tekellüm ettim"

ifadesiyle kendisinin bile itiraf ettiğini söyler.

Memduh, Şeyh Galip'in bir büyük divanı dolduran diğer şiirlerini çok kötü bulur. "Hüsn ü Aşk" gibi nadir bir eseri vücudu getiren fikirden o şiirlerin nasıl çıktığına hayret eder. Üstelik daha da garip olanı "Hüsn ü Aşk"ı 21 yaşında yazması, diğer eserlerini daha sonra yazmış olmasıdır. Memduh'un bu ifadesine karşılık başka kaynaklarda şâirin Hüsn ü Aşk"ı 26 yaşında yazdığı bilgisi vardır. Yazar, Şeyh Galip "Hüsn ü Aşk"taki çizgisini devam ettirebilseydi bugünkü yeni edebiyat tarzını 30 yaşında meydana getirebilirmiş, der. Ancak bunun gerçekleşmemesinin sebebini herşeyden önce zamanın şartlarına bağlar. Zira onun zamanındaki şâirler eski tarzın hiçbir tarafını terk edememişlerdir. Memduh değerlendirmelerinin sonunda vefat tarihinin 1213(1799) olduğunu belirttikten sonra "Hüsn ü Aşk"tan bir parça verir.

²⁹¹ a. g. e. , s. 61-64

Âsım Efendi: ²⁹²

Abdülhalim Memduh, Âsım Efendi'nin "Kamus-ı Kebir" tercümesi ile büyük bir iş başardığını söyler. O, tek başına koca bir kamusu tercüme ederek Osmanlı edebiyatı ve lisanına büyük bir hizmet etmiştir. Yazara göre böyle çalışmaların halihazırda yapılamaması önemli bir eksikliktir.

Âsım Efendi'nin eserlerinde ifadesinin sadece aydınlara değil, halka da faydalı olacak şekilde olmasını önemli bir yenilik olarak görür. Değerlendirmesinin sonunda onun Antep'li olup 1235(1820)'te İstanbul'da vefat ettiğini söyler.

Abdülhalim Memduh'un "Devr-i Teceddüt" olarak isimlendirdiği ikinci bölümde ele alınan kişiler ve konular ise bölümün başında şöyle sıralanmaktadır: ²⁹³

Âkif Paşa - Fıkr-i Edebîsi - Tabsıra - Parçası - Şarkısı - Pertev Paşa - Gazelleri - Ninni - Reşit Paşa - Şinasi - Kemal - Ziya Paşa - Ekrem Bey - Hâmid Bey - Peyrevanı - Hâtıme.

Âkif Paşa: ²⁹⁴

²⁹² a. g. e. , s. 68-69

²⁹³ a. g. e. , s. 70

²⁹⁴ a. g. e. , s. 70-72

Abdülhalim Memduh, Osmanlı edebiyatının teceddüt devrini Âkif Paşa ile başlatır. Aslında Âkif Paşa fikriyle muhakeme edilecek olsa, ona ders-i hikmet okutacak, fikir öğretebilecek -kendinden evvel ve kendinden sonra- pek çok kişi yetişmiştir. Ancak Âkif Paşa'nın ifademize kazandırdığı kolaylık hiçbir kimse tarafından inkar edilemez. "Söylenildiği gibi yazı yazmak, hiss olunduğu gibi ihsas edilmek, lisanımızda Âkif Paşa'nın zuhuruyla zuhur etmiş şeylerdendir. "

Âkif Paşa'nın başarısında zamanın da önemli rolü vardır. Zira zaman II. Mahmut devri, yani Osmanlı Devleti'nin de yenilik devridir. O, lisanın, bir milletin ilerlemesinde nasıl faydalar sağlayacağını görmüştür.

"Yansın âhım ile kül olsun güller gibi Türk ağzına yakışacak bir sadelikle idare-i fikr ü kalem" ederek lisanımıza büyük bir hizmette bulunmuştur.

Memduh, Âkif Paşa'nın "Tabsıra"sını lisanımızın teceddütünün bir delili olarak görür. Ancak artık bu eserin lisanı da dünde kalmıştır. Zira bugün o lisanı nesirde Kemal, nazımda Hâmid, düzenlenmesi ve yenilenmesi itibariyle de Ekrem çok ileri götürmüşlerdir. Bununla beraber işin temeli büyük ölçüde Âkif Paşa'ya ve kısmen de Şinasi'ye âittir.

Memduh değerlendirmelerinin sonunda II. Mahmut zamanında mükerreren Hariciye Nezareti'nde bulunduğunu, bir kere yurt dışına gönderildiğini, 55(1839)'te vefat ettiğini söyler.²⁹⁵ Memduh, Âkif Paşa'nın Pertev Paşa ile bir

²⁹⁵ Bu tarih yanlış verilmiştir. Doğrusu 1845'tir.

münakaşasını anlatan "Tabsıra"sından ve Şeyh Müştak Bey'e olan "Cevapname"sinden birer parça ile bir şarkısını örnek olarak verir.

Pertev Paşa: ²⁹⁶

Abdülhalim Memduh, Pertev Paşa'yı Âkif Paşa'nın bir takipçisi olarak görür. Pertev Paşa gerek ifadesiyle ve gerek Osmanlı edebiyatına hizmetleriyle Âkif Paşa'nın yenilikçi çizgisini izler. Victor Hugo'dan tercüme ettiği "Tıfl-ı Nâim" manzumesiyle, Jean Jacques Rousseau'nun birkaç mektup tercümesi latif bir müceddidâne üslupla yazılmıştır. Ancak Paşa'nın birkaç gazelini ve bilhassa "muhabbet" redifli gazelini ayrı tutmak gerekir. Bu gazeli çirkinden de öte müstekrehtir.

Paşa "Tıfl-ı Nâim" tercümesini garp usulünde tanzim eder. Pertev Paşa'dan Hâmid'e kadar gelen edipler arasında bu tercüme yolunda bir şey yazılmaz. Ne zaman ki Hâmid garp usulünü gösterir ondan sonra bu usûl yayılır. Hatta Kemal Bey bile ancak Hâmid Bey'den sonra "Vâveylâ" gibi şeyler yazmağa başlar.

Yazar bu değerlendirmeden sonra "Tıfl-ı Nâim" tercümesine yer verir. Sonra diğer tercümesine geçer. Pertev Paşa'nın Rousseau'dan tercüme ettiği mektuplar, onun ne kadar rindâne bir fikre sahip olduğuna da işarettir. Zira Rousseau'yu takdir etmek için Rousseau'dan pek aşağı bir menzilde olmamak gerekir.

²⁹⁶ a. g. e. , s. 78-84

Memduh, Paşa ile ilgili sözlerinin sonunda onun "İtlakü'l-efkâr fi ıkdü'l-ebkâr"²⁹⁷ adıyla Avrupalıların "monogami" usulü hakkındaki bir eserinden söz eder. Rousseau'nun mektuplarından bir parçasını örnek olarak vermek ister. Ancak bu parça sansüre uğradığı için kitapta yer alamamıştır.

Reşit Paşa:²⁹⁸

Abdülhalim Memduh, Reşit Paşa'nın edebî değil siyasi melekeleriyle dikkati çektiğini, bununla beraber onun Osmanlı edebiyatına da büyük hizmetler ettiğini söyler.

Reşit Paşa öncelikle resmî lisanı evvelki kayıtlarından kurtarır. Ancak onun Osmanlı edebiyatına hizmetleri kalemiyle olmaktan ziyade fiilendir. Dergiciliğin mucidi Reşit Paşa'dır. "Mecmua-yı Fünun" onun sayesinde neşr olunur. Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye'yi tesis eden odur. Mecmua-yı Ulum'da Tevfik Paşa, Sakız Ohannes Efendi gibi zatlara yazı yazdıran odur. Takvim-i Vekayi'yi, Salname-i Resmi'yi neşreden; Matbaa-yı Âmire'yi kuran hep Reşit Paşa'dır.

Yazar, Reşit Paşa'nın 1215(1800)'te doğup, 1274 (1857)'te vefat ettiğini söyledikten sonra bir nutkunu örnek olarak verir.

²⁹⁷ İtlakü'l-efkâr fi ıkdü'l-ebkâr, İstanbul, 1304/1886

²⁹⁸ a. g. e., s. 84-86

Abdülhalim Memduh, Şinasi'ye geçmeden önce dönemle ilgili kısa bir değerlendirme yapar. Reşit Paşa'nın vefat ettiği dönemde Osmanlı matbuatının terakki yolunda birinci adımını atmak niyetinde bulunduğunu söyler. Bu sırada meydanda Reşit Paşa zamanından kalma iki gazetenin yanında bazı eserler görünmeğe başlamıştır. Fakat edebiyatta her nevi mevcut değildir. Mesela romanın namı işitilmemiştir. Tiyatro yoktur. Hikaye namına ise Aşık Garip vesaire hezeyanları mevcuttur. Ancak bu dönemin fazla sürmediğini belirtir: "Biraz sonra Cevdet Paşa ile Fuad Paşa'nın Kavaid-i Osmaniye risalesi zuhur etti, ve bir lisanın kâide ile öğrenilmek lazım geleceği daha o zaman anlaşıldı. Yine bu zamanda Fatin Efendi, Kenan Bey, Ayetullah Bey, Sami Paşa gibi bazı zevat yetişti ki bunların pişvası Sami Paşa merhumdur." ²⁹⁹

Bunlar arasında Sami Paşa için "Fuat Paşa'ya yazdığı tarihten başka takdir edilecek eseri yoktur" der ve Osmanlı edebiyatının, Osmanlı lisanının bir dereceye kadar eski kayıtlardan kurtulduğu bir zamanda şiddetle eski usulü takip etmesini eleştirir. Ancak Sezai Bey gibi bir edibi yetiştirmiş olmasından dolayı takdir eder. ³⁰⁰

Memduh'a göre, umumî efkârın tereddüt karanlığında ezildiği böyle bir zamanda Şinasi bir meş'ale gibi edebiyat âleminde yerini alır.

²⁹⁹ a. g. e., s. 92

³⁰⁰ a. g. e., s. 93

Şinasi:³⁰¹

Abdülhalim Memduh, Şinasi'yi Osmanlı edebiyatının yol göstericisi olarak değerlendirir. Osmanlı edebiyatı gerçek terakkiye onun zamanında ulaşır. Şinasi Osmanlı edebiyatında gerçek terakkinin Batı tarzını getirmekle mümkün olduğunu görür ve Batı edebiyatı ile ilgili bilgi ve birikimlerini kendine has özellikleri ve istidadı sayesinde uygulayarak o önde, peşinde Kemal Bey bu yolu açarlar. Memduh, yalnız bu sözleriyle Şinasi'nin yegâne müceddit olduğunun zannedilmemesi gerektiğini söyler. "Zira ondan evvel Âkif ve bâhusus Pertev Paşalar ondan sonra veya onunla beraber Kemal Bey, en büyük mücedditlerdendir." Bu sözleriyle Şinasi'yi yegane müceddit olarak gösterenlere katılmadığını belirtir. Zaten onun hizmetlerinin de doğrudan doğruya ifadeye âit olduğu, edebiyatın hakiki mücedditlerinin Kemal ve Hâmid Beyler olduğu düşüncesindedir.

Şinasi'nin edebî hizmetlerinin Tasvir-i Efkar'la başladığını, burada yayımlanan makalelerin mevcut edebiyata zemin hazırladığını söyler. Onun buradaki makalelerini Âkif Paşa'dan daha müceddidâne görür. Şiirlerinde sade üslubu seçmiştir. Gazellerini beğenmez, fakat diğer şiirlerini ve bilhassa tercümelerini çok güzel bulur.

Yazara göre Şinasi'nin bir büyük hizmeti de Kamus-ı Osmani'leridir. Ancak bu eserden faydalanılamamasından üzüntü duyar. Şinasi'nin tamamlayamadığı bu eser duyduğuna göre on cilt kadar yazılmış olup, bu ciltlerin bir

³⁰¹ a. g. e., s. 93-96

kısmı Peşte Millî Kütüphanesi'nde, bir kısmı Viyana Kütüphanesi'ndedir.

Memduh son olarak, bizde tenkidin Tasvir-i Efkar'da başladığını, tenkid fikrini ve usulünü Şinasi ve Kemal'in getirdiğini belirtir.

Memduh, değerlendirmelerinin sonunda Şinasi'nin Encümen-i Daniş'e âzâ edildiğini ve birkaç memuriyette bulunduktan sonra 88(1871) senesinde vefat ettiğini, babasının topçu zabitanından bir zat olup Sivastopol muharebesinde şehit düştüğünü söyler. Paris'te iken validesine yazdığı bir mektubu ve Lamartine'den bir tercümesini örnek olarak verir.

Kemal Bey:³⁰²

Memduh, Kemal Bey hakkındaki hissiyatını tarif etmenin çok zor olduğunu söyler. O, öncelikle Osmanlı lisanın ciddî bir müceddididir. Memduh onun edebî icraatlarını tahlile kendisinde kudret göremediği için, eserlerini sıralamakla yetineceğini belirtir. Eserlerini tiyatrolar, hikâyeler ve tarihe müteallik olarak sıraladıktan sonra gayr-ı matbu birçok eseri olduğunu ifade eder. Hayatıyla ilgili olarak takriben kırksekiz yaşlarında olup Mustafa Bey namında bir zatın sulbünden Tekfur dağında dünyaya geldiğini söyler. Halen Sakız mutasarrıfı olduğunu belirttikten sonra "Vatan" ve "Cezmi"den örnek parçalara yer verir.

³⁰² a. g. e., s. 100-101

Ekrem Bey: ³⁰³

Abdülhalim Memduh, Ekrem Bey'in kendinde bütün edebî meziyetleri toplayan bir edip ve şâir olduğunu, ancak onun edebiyatın kurallarına yönelik çalışmalarının edebî mahsullerinden çok daha önemli olduğunu söyler. "Şinasi Efendi ve Pertev ve Âkif Paşalar tarafından icad ve Kemal ve Hamid Beyler tarafından tensik edilen edebiyat-ı osmaniye Ekrem Bey tarafından -hal-i hazırına muvafık olarak- kâide tahtına irca edilmiştir" der. Ekrem Bey'in matbu eserlerini sıraladıktan sonra "Yâd Et" adlı şiirini örnek olarak verir.

Hâmid: ³⁰⁴

Abdülhalim Memduh, Hâmid'in şiirin bütün kısım ve kurallarına hakkıyla vakıf bir şâir olduğunu, Kemal Bey'in edebiyatın nesir kısmında hasıl ettiği tesiri, onun nazım kısmında ziyadesiyle ifa ettiğini söyler. Hâmid'in eserleri yeni şiir için büyük bir örnektir. Onun şiirleri Fransız şâir "Sully Prudhomme"un şiirlerine benzer. İfadeleri neşeli olmaktan ziyade hikmetli ve incedir. Şiirin sevilmesi için ne gibi vicdanî kurallara riayet etmek lazımsa, Hâmid'in eserleri de o kurallara tâbi olarak söylenilmiş güzelliklerdir. Batı edebiyatını Osmanlı edebiyatı ile karşılaştırırsak Hâmid'in eserlerinden başka bir kıyaslanabilir eser bulamayız.

³⁰³ a. g. e., s. 116-117

³⁰⁴ a. g. e., s. 120-121

Memduh, bu değerlendirmeden sonra onun başlıca eserlerini sıralar ve manzum örneğinin sansüre uğradığını belirterek mensur bir parçasını örnek olarak verir.

Abdülhalim Memduh'un eserinde ayrı ayrı ele aldığı kişiler Hâmid'le sona erer. Ancak eserinin sonunda istikbalini parlak gördüğü genç edebiyatçılardan da birer ikişer cümleyle bahseder. Bunlar Sâmi Paşazade Sezâi, Nabizâde Nazım, Ali Ferruh, Ali Kemal, Halit Ziya, Menemenlizade Tahir, Mustafa Reşit ve Mehmet Celal'dir. Sami Paşazâde Sezâi neşredilen makaleleriyle edebî istikbalindeki ulviyeti müjdeler. Mustafa Reşit nesrindeki vuzuh ve akıcılıkla makbul bir melekeye sahiptir. Aynı melekeye Mehmet Celal nazmen sahiptir. Memduh, Nabizade Nazım'ın bir şiirinin başından aldığı parçayı, onun diğer eserlerinin güzelliğine bir örnek olarak gösterir. Ali Ferruh'un manzumesinin onun hislerindeki inceliklerle yaratılışındaki cesaretin karışımına bir delil olduğunu söyler. Ali Kemal'in uzun bir şiirini verdikten sonra onun bu manzumesi gibi güzelliklerle edebî kuvvetini isbat etmiş gençlerden olduğunu belirtir. Tahir Bey'in şiirleri ise Ekrem Bey'in şiirlerini andırır. Halit Ziya mensur şiir yazmakta parlak bir kuvvete maliktir. Edebî tettebbu bahsinde ise gençler arasında ona bir muadil az bulunur.³⁰⁵

Memduh en son olarak edebî istiballerini parlak gördüğü bazı gençleri ismen zikreder. Bunlar Cenap Bey,

³⁰⁵ a. g. e., s. 125-134

İzmirli Nevzat Bey, Ali Suat Bey, Kâmil Bey ve Varnalı Naci Bey' dir.³⁰⁶

c. Eserin Edebiyat Tarihçiliği Bakımından
Değerlendirilmesi³⁰⁷

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, edebiyat tarihi alanında atılmış çok önemli bir adımdır. O, herşeyden önce edebiyat tarihi adını taşıyan ilk eserdir. Ancak getirdiği yeniliklerin yanı sıra tabii olarak ilk olmanın getirdiği birçok eksiklikleri ve yanlışlıkları da vardır.

Bir edebiyat tarihinin en başta gelen özelliği muhakkak ki tasniftir. Bu tasnif dönemler itibariyle, akımlar itibariyle, türler itibariyle, hitap ettiği sosyal sınıflar itibariyle çeşitli şekillerde olabilir. Esere bu açıdan yaklaştığımızda bazı çabalar yanında birçok eksiklikleri görülür.

³⁰⁶ a. g. e., s. 134

³⁰⁷ İçinde bu eserin de ele alındığı daha önce yapılmış bir çalışma vardır. Bkz. Nurullah Çetin, "Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988. Çalışmada yer alan Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye ile ilgili değerlendirmeler ayrı bir makale halinde de yayımlanmıştır. Bkz. Nurullah Çetin, "Türkçede İlk Edebiyat Tarihi", Ankara Üniversitesi, Türkoloji Dergisi, c. IX, Ankara, 1992, s. 143-152. Değerlendirmelerimizde adı geçen çalışma ve makaleden faydalandık.

Abdülhalim Memduh' un üç bölüm halinde kaleme aldığı eserinin birinci bölümü "Bazı Mütâlaat" başlığını taşır ve burada dilimizin ve edebiyatımızın mazisine dâir bazı düşüncelerini ifade eder. Edebiyat tarihimiz ise ikinci ve üçüncü bölümlerde iki ayrı dönem halinde incelenir. Bunlar ayrı bir başlık halinde belirtilmemekle birlikte metin içindeki ifadelerinden "Tarz-ı Kadim" olarak isimlendirdiği Sinan Paşa ve Fuzuli' den Âsım Efendi' ye kadar olan dönem ve "Devr-i Teceddüt" olarak ayrı bir başlık halinde isimlendirdiği Âkif Paşa' dan Hâmid' e kadar olan dönemdir.

Memduh' un edebiyatı dönemlere ayırarak değerlendirme anlayışı edebiyat tarihçiliği açısından önemli bir adımdır. Bilindiği üzere şuara tezkirelerinde edebiyatı dönemlere ayırarak değerlendirmeyi bırakın, büyük bir kısmında kronolojik sıra dahi görülmez. Tezkirelerde şâirler genellikle adlarına veya mahlaslarına göre alfabetik olarak sıralanırlar. Edebiyatı dönemlere ayırarak değerlendirme düşüncesi Memduh' tan önce Ziya Paşa' nın "Harabat" mukaddimesinde vardır. Ziya Paşa burada şâirleri "kudema" (eskiler), "evasıt" (ortadakiler), ve "evahir" (sonrakiler) olarak üç döneme ayırır. Ancak müstakil bir edebiyat tarihi çalışmasında bu düşünce ilk olarak "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" de görülür.

Edebiyatı dönemlere ayırarak değerlendirme anlayışı, bizdeki edebiyat tarihçiliğinde bir aşamadır. Memduh' un eseri bu açıdan daha sonraki çalışmalara önemli örnek olur. Fakat Memduh' un edebiyat tarihimizi Sinan Paşa ve Fuzuli' den başlatarak daha öncesini adeta yok sayması dikkat çekici bir durumdur. Eserde niçin böyle bir

sınırlandırma yaptığına dâir çok açık bilgiler yoktur. Bu durumu "Edebiyat-ı osmaniyemizin keyfiyat-ı hakikiye-i maziyesi nisyan dumanları arasında kaybolmuş bulunmasından, bu aczpârenin daire-i ittılai da müellifinin kudret-i edebiyesi kadar mahduttur."³⁰⁸ ifadesinden hareketle, bilgilerinin sınırlı olduğu ve eski kaynaklara ulaşmakta zorluk çektiği şeklinde değerlendirebiliriz. Ancak bu konuda bilinçli hareket ettiğini düşündürecek ifadeleri vardır. Daha eserinin başında "Türkçe, yani Türk lisanı zuhur-ı Devlet-i Osmaniye' den pek çok vakit evvel müsta' mel idi; fakat âsâr-ı edebiye bazı ufak tefek müellefat-ı sufiyeden ibaret olup başlıca bir eser-i edebî elde edilememiştir" der.³⁰⁹ Yani Memduh Osmanlı Devleti' nin öncesi dönemi, edebî açıdan yok farzeder. Osmanlı Devleti zamanında ise Sinan Paşa ve Fuzuli' ye kadar olan dönemi Acem taklidi olarak değerlendirir ve edebiyatımız dışında tutar. Bütün bunlar Memduh' un bilinçli bir tavır içinde olduğunu düşündürmektedir.

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye' de pek sistemli ve kapsamlı olmasa da edebî türler bakımından bir ayırım çabası görülür. Memduh, edebiyatı genel bir bakışla nazım ve nesir olmak üzere ikiye ayırır. Ele aldığı şahısları da buna göre şâir veya nâsir olarak ya da her iki yönüyle değerlendirir. Ancak bu edebiyatçıları, şâir veya nâsir olmalarına göre ayrı bölümler halinde değil, tür ayrımı olmadan kronolojik bir sıra içinde söz konusu eder. Bu çerçevede ilk sırada ele aldığı Sinan Paşa' yı Osmanlı nesrinin kurucusu, ikinci sırada ele aldığı Fuzuli' yi ise

³⁰⁸ a. g. e. , s. 6

³⁰⁹ a. g. e. , s. 9

Osmanlı şiirinin kurucusu olarak değerlendirir. "Devr-i Teceddüt" adını verdiği Âkif Paşa'dan itibaren başlattığı dönem içerisinde, Batıdan gelen yeni türlere dâir bazı değinmeler vardır. Ancak bu konuda fazla ayrıntıya girmez. Şinasi'yi ele aldığı bölümde "tenkit" türünden bahisle "Edebiyat üzerine bast-ı i'tiraz etmek usulü bizde ilk evvel Tasvir-i Efkâr gazetesinde görülmüştür" der.³¹⁰ Tenkit fikrini ilk defa ortaya koyanların Şinasi ile Namık Kemal olduğunu söyler.

Memduh'un roman, hikâye ve tiyatro türleri üzerine dönemini eleştirir mahiyette bazı ifadeleri vardır. Reşit Paşa'nın vefatını müteakip dönemle ilgili yaptığı değerlendirmede "Meydanda Reşit Paşa zamanından kalma iki gazete ile bazı âsâr görünmeğe başladı, fakat matbuat-ı edebiye ve sâirenin her nev'i - şimdide olduğu gibi - yine mevcut değildi! Mesela roman namı işitilmemişti!! (...) Tiyatro yoktu. Hikâye namına Aşık Garip ve sâire hezeyanları mevcut idi" der.³¹¹ Bu sözleri ile Memduh'un, eserini yazdığı tarihlerde adı geçen türlerdeki çalışmaların yetersizliğinden yakındığı anlaşılmaktadır. Özellikle tiyatro türünde bu dönemde verilen eserlerin yok denecek kadar az olduğu görülür. Fakat aynı şey roman ve hikâye türleri için söylenemez. Ahmet Mithat Efendi, roman ve hikâye türündeki eserlerini en yoğun şekilde bu tarihlerde verir. Ancak Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de Ahmet Mithat Efendi'nin adından dahi bahis yoktur. Herhangi bir ifade veya îmâ olmamakla beraber buradan Memduh'un,

³¹⁰ a. g. e., s. 96

³¹¹ a. g. e., s. 92

Ahmet Mithat Efendi'nin tarzını pek tasvip etmediği düşünülebilir.

Abdülhalim Memduh'un Batıdan gelen edebî türler üzerindeki bu hassasiyetine karşılık, eserinde kendisinin aynı doğrultuda hareket etmediğini görürüz. Bilhassa çok önem verdiği Namık Kemal, Recâizâde Ekrem ve Abdülhak Hâmid'in eserlerini edebî türler yönünden değerlendirmez. Eserlerini sıralarken sadece Namık Kemal'in eserlerini "tiyatroları, hikâyeleri" şeklinde ayırarak verir. Diğerlerinde bu ayırımı dahi yapmaz. Haklarında onlara verdiği büyük önemi belirten çok genel ifadeler kullanarak, onları değerlendirmeye kudreti olmadığını söyler. Ancak bu durum muhakkak ki Memduh'un eseri için büyük bir eksikliktir.

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de halk edebiyatından hiç söz edilmemesi bir başka dikkati çeken husustur. Osmanlı Devleti öncesi dönemi "bazı ufak tefek sufi müellefattan ibaret olup başlıca bir edebî eser elde edilemediği" şeklinde genel olarak değerlendirir. Osmanlı Devleti öncesi veya sonrası dönemle ilgili ise, halk edebiyatına dâir en ufak bir ifade yoktur.

Abdülhalim Memduh, eserinde edebiyat tarihi içinde farklı özellikleriyle yer edinmiş isimleri ele almağa dikkat eder. Bunu daha eserinin önsözünde belirttiği "silsile-i cereyanı beyan etmek değil, o cereyanın inkılabatını ityan eylemek" amacıyla açıklar. Memduh, eserinde büyük ölçüde bu amacına uygun şekilde bir seçim yapar. Bununla beraber bazı önemli isimleri atlamış olması

da dikkati çeken bir husustur. Mesela Bâki, Nev' i, Şeyhülislam Yahya, Nâili gibi isimlerden hiç bahsetmez. Nâbi' den ise birkaç cümle ile bahsederek, onu değersiz bulur.

Memduh' un, eserinin kapsamını kendi devrine, yani çağdaş edebiyata kadar getirmesi ilgi çekicidir. Devrin iki büyük üstadı Hâmid ve Ekrem' i önemle ele alır. Ayrıca kısa kısa istikbalini parlak gördüğü genç edebiyatçılardan, onların eserlerinden ve edebî kabiliyetlerinden bahseder. Bunlar Sâmi Paşazâde Sezâi, Nabizâde Nazım, Ali Ferruh, Ali Kemal, Halit Ziya, Menemenlizâde Tahir, Mustafa Reşit ve Mehmet Celal' dir. Yine edebî istiballerini parlak gördüğü bazı gençleri de ismen zikreder. Bunlar ise Cenap Şehabeddin Bey, İzmirli Tefvik Nevzat Bey, Ali Suat Bey, Kâmil Bey ve Varnalı Naci Bey' dir.

Memduh' un eserinde bir başka önemli husus, tarihi eserleri de edebiyat tarihi çerçevesinde değerlendirmesidir. Koçi Bey' in eserlerini edebiyat tarihi çerçevesi içinde ele alır. Koçi Bey' le ilgili olarak, onun edebiyatla meşgul olmadığını, bununla beraber eserlerinde yeni bir ifade tarzı getirdiğini belirtir. Ebuzziya Tefvik' in "(...)sahib-i eser siyasiyata sarf-ı zihn ettiği mertebede mesela edebiyatta muciz-beyan olmağa ikdam etse imiş ihtimale ki kendisinden iki asır sonra Âkif Paşa sayesinde meydana gelmiş olan şimdiki tarz-ı edebimiz daha o zaman zuhur eyleyebilirmiş" şeklindeki sözlerini aktarır. Aynı şekilde ele aldığı bir başka tarihi eser sahibi de Koca Sekbanbaşı' dır. Âkif Paşa' ya tevcih olunan edebî yenilik şerefının Koca Sekbanbaşı' ya da âit olması

gerektiği düşüncesini belirtir. Hatta şartlar itibariyle Koca Sekbanbaşı'nın yeniliğini daha takdire şayan bulur. Zira Âkif Paşa II. Mahmut'un teceddüt devrinde yetişmiştir. Halbuki Koca Sekbanbaşı'nda yenilik fikri böyle bir imkandan mahrum olarak gelişmiştir. Onun en önemli eseri "Layiha"sında kuvvetli fikirlerin akıcı bir ifade ile kaynaştığını söyler.

Eserde bir yerde isim, iki yerde de tarih yanlışlığı vardır. Fuzuli'nin asıl ismi olarak Ahmet verilmiştir ki doğrusu Mehmet'tir. Yine Fuzuli'nin doğum tarihi yazarın verdiği 971(1563) değil, 1490-1495 arası bir tarihtir. Âkif Paşa'nın vefat tarihi de eserde verilen 1255(1839) değil, 1845'tir.

Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye objektif olmaktan ziyade, yazarın edebiyata bakış açısını yansıtan subjektif bir eserdir. Eserinde kullandığı şahsî ifade şekli ile Memduh'un objektiflik gibi bir çabasının olmadığı da görülür. Abdülhalim Memduh, ara nesilin özelliklerini taşıyan, dönemin edebiyat çevresiyle iç içe olan bir yazardır. Dolayısıyla bu eserdeki bakış tarzını, tamamen olmasa bile birçok bakımdan dönemin bakış tarzı olarak da değerlendirmek mümkündür.

Sonuç olarak Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye birçok eksikliklerine karşılık, edebiyat tarihçiliğinin önünü açan önemli bir eserdir. 1910 yılından itibaren peşpeşe birçok edebiyat tarihi yayımlanmıştır. Bu eserlerden Şehabeddin

Süleyman'ın "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye"³¹² adlı eseri özellikle tasnif bakımından Memduh'un eseriyle benzerlik gösterir. Şehabeddin Süleyman eserinde Memduh'la benzer bir değerlendirme yaparak edebiyatımızı temel itibarıyla iki döneme ayırır. Birinci dönemde Âşık Paşa'dan Mütercim Âsım'a kadar 46 divan şâirini, ikinci dönemde Âkif Paşa'dan Ekrem'e kadar yeni edebiyatın başlıca şâirlerini ele aldıktan sonra Naci, İsmail Safa ve Nabizâde Nazım'ı "Fetret-i Edebiye", Servet-i Fünun şâirlerini de "Edebiyat-ı Cedide" başlığı altında değerlendirir. Bu eserden sonra yayımlanan edebiyat tarihleri ise gerek kapsamaları, gerekse tasnifleri bakımından Memduh'un eserinden önemli farklılıklar göstermektedir. Fâik Reşat "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye"³¹³ adlı eserinde farklı bir tasnif yapar. Üç cilt olarak düşündüğü eserinin birinci cildinde Âşık Paşa'dan Şeyhülislam Yahya'ya kadar olan dönemi ele alır. Eserinin ikinci cildini Nef'i'den Şinasi'ye kadar "Evasıt Kısmı", üçüncü cildini "Âsâr-ı müntahabe" olarak planlar. Ancak vefatından dolayı eserini tamamlayamaz. Mehmet Hayreddin "Tarih-i Edebiyat Dersleri"³¹⁴ adlı eserinde dilimizdeki gelişmeleri esas alan bir tasnif yapar. Yazar dilimizi üç döneme ayırır. Bu dönemleri Ertuğrul Gazi'den Şinasi'ye, Şinasi'den Muallim Naci'ye ve Devr-i Hâzır şeklinde belirler. Ancak görüldüğü üzere bu eserlerde hep edebiyatımızı bir bütün halinde ele alıp değerlendirme ve tasnif çabası vardır. Bu bakış tarzı Memduh'un eseriyle başlamış, daha sonraki bütün edebiyat tarihlerinde etkisini

³¹² Şehabeddin Süleyman, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, İstanbul, 1328/1910

³¹³ Fâik Reşat, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, İstanbul, rumi 1327/1911

³¹⁴ Mehmet Hayreddin, Tarih-i Edebiyat Dersleri, Konya, 1330/1912

göstermiş ve böylece edebiyat tarihçiliğinin ufkunu açmıştır.

V. ANTOLOGIE DE L' AMOUR TURC

1. Eserin Muhtevası

Anthologie de L' Amour Turc (Türk Aşk [Edebiyatı] Antolojisi)³¹⁵, Abdülhalim Memduh' un Avrupa' da bulunduğu dönemde, Paris' te Edmond Fazy ile birlikte yayımladığı bir eserdir. Edmond Fazy hakkında ulaşabildiğimiz Fransızca kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamadık. Ancak 1898 yılında Paris' te yayımladığı bir başka eseri "Les Turcs d' Aujourd' hui"³¹⁶, onun Türk edebiyatına ve kültürüne ilgisini göstermesi bakımından dikkati çekmektedir.

Müştereken hazırlanmış olmakla beraber, bu eserdeki bilgi ve değerlendirmelerin çok büyük ölçüde Abdülhalim Memduh' a âit olduğu kanaatindeyiz. Edmond Fazy' nin katkısı daha ziyade teknik ve baskı aşamasında olmalıdır. Kaldı ki Memduh' un bu konuda ilk Türk edebiyatı tarihini yazmak gibi çok önemli bir tecrübesi vardır. Dolayısıyla biz buradaki fikirleri, Avrupa bilgi ve tecrübesini de almış bir Abdülhalim Memduh' un fikirleri olarak değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz.

Yazar, bu eseriyle bir başka ilki gerçekleştirmiştir. Anthologie de L' Amour Turc, Fransızca yayımlanmış ilk Türk edebiyatı antolojisidir.³¹⁷ Düzenleniş biçimi ve

³¹⁵ Anthologie de L' Amour Turc, Paris, 1905, 282 s.

³¹⁶ Edmond Fazy, Les Turcs d' Aujourd' hui, Paris, 1898

³¹⁷ Necat Birinci, Tercüman Türk Edebiyatı Antolojisi, İstanbul, 1985, s. 12

muhtevasıyla oldukça başarılı bir çalışmadır. Eser, başında yer alan kısa bir önsözden sonra iki bölüm halinde devam etmektedir. Bu bölümler "Asya Mektebi"(Ecole Asiatique) ve "Avrupa Mektebi"(Ecole Européenne) adlarını taşımaktadır. Eser boyunca birçok yerde dipnot halinde açıklamalar yapılmış, ilave bilgiler verilmiştir. Ayrıca antolojiye alınan örneklerin kaynakları, eserin sonunda ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Abdülhalim Memduh'un Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'den bu esere gelinceye kadar hayli mesafe almış olduğu görülür. Eser bir edebiyat tarihi olmamakla beraber, antolojide şiirleri yer alan şâirler hakkında bilgi ve değerlendirmeler vardır. Bu bilgi ve değerlendirmeler, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'dekilerden çok daha olgun düzeydedir. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'deki muğlak ve daha ziyade şahsî fikirlerin yerini bu eserde daha açık fikirler ve çeşitli kaynaklara dayandırılarak objektif olmaya çalışılan bir bakış tarzı alır. Eserin sonuna bir bibliyografya yer almaktadır. Burada antolojiye alınan örneklerin kaynakları belirtilmiştir.

Eserin önsözünde Türk şiirine, genel anlamda Türk edebiyatına yönelik kısa bir değerlendirme vardır. Daha önce "Devr-i Kadim" ve "Devr-i Teceddüt" olarak iki bölüm halinde isimlendirdiği Türk edebiyatını, bu defa "Asya Mektebi"(Ecole Asiatique) ve "Avrupa Mektebi"(Ecole Européenne) şeklinde isimlendirir. Buradan yazarın tasnif konusundaki fikrinin değişmediğini, sadece isimlendirmesinin değiştiğini görürüz.³¹⁸

³¹⁸ Anthologie de L'Amour Turc, s. 7

Abdülhalim Memduh, bu iki mektep arasında gerçekten Türk ve millî olma vasfını taşıyanın Avrupa mektebi olduğunu söyler. Asya mektebinin mensupları olan eski şâirler, doğu şiirinin klasik biçimlerini taklit edebilmek ülküsündeydiler. Eserleri de çoğu zaman Fars klişelerine dayalı malum bir eserin farklı bir biçimde yeniden işlenmesinden öteye geçememiştir. Avrupa mektebine mensup günümüz şâirleri ise, orijinalliği, mutlak içtenliği, doğaya dönüşü, gerçekçiliği ve izlenimciliği Fransa'dan öğrenmişlerdir. Onlar gördüklerini veya hayal ettiklerini tasvir etmişlerdir. Yalnızca hissettiklerini ifade ederek, vaktiyle en büyük Osmanlı dehalarının eserlerini kötü bir şekle sokan ölçü kalıplarından ve belagat uygulamalarından uzak durmuşlardır.³¹⁹

Memduh, Asya mektebine mensup şâirlerin ahlakî anlayışını da eleştirir. Asyalı şâirler terennümlerinin belki de en mükemmel kısımlarını delikanlılara ithaf etmişlerdir. Halbuki Avrupalı şâirler eserlerini tamamen genç kızlara ithaf etmeyi kendilerine şiar edinmişlerdir. Artık bundan böyle her yeni şâir yeni bir ahlak ve töre reformcusu olmuştur.³²⁰ Memduh'un Asya mektebine mensup şâirlere getirdiği bu ağır eleştiri, objektif olmayan toptancı bir değerlendirmedir.

Eserin önsözünde her iki ekolün ileri gelenlerinin, yenilikçilerin ele alınacağı, taklitçilere değinilmeyeceği belirtilir. Bu yaklaşım, Memduh'un daha önce Tarih-i

³¹⁹ a. g. e. , s. 7-8

³²⁰ a. g. e. , s. 8

Edebiyat-ı Osmaniye' deki yaklaşımla aynıdır. Eserde, bu çerçevede şiirlerinden örnekler alınan ve hakkında bilgi verilen şâirler şöyle sıralanmaktadır:

Asya mektebi: Fuzuli, I. Selim, Bâki, Nef' i, Nedim, Nâbi, Ragıp Paşa, Fazıl Bey, Kazım Paşa, Ziya Paşa, Ârif Hikmet Bey.

Avrupa mektebi: Abdülhak Hâmid Bey, Kemâl Bey, Ekrem Bey, Hâlit Ziya Bey, Tevfik Fikret Bey, Cenap Şehabeddin Bey, Süleyman Nazif Bey, Fâik Ali Bey, Mehmet Rauf Bey, Hasan Fehmi Bey.

Asya Mektebi

Fuzuli: ³²¹

Abdülhalim Memduh Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye' de olduğu gibi bu eserinde de Fuzuli' ye büyük önem verir. Fuzuli' nin Asya mektebinin en büyük lirik şâiri olduğunu belirtir. Kendisini takip eden dört asır boyunca bütün şâirler onun gibi şiir söylemeye, onu taklit etmeye çalışmışlardır. O ise bütün sonraki asır şâirlerinin fevkinde kalmıştır. Onun yolunda yürüyenler ve hasımları sonuçta başarısız kalmışlardır. Ona yaklaşamadıkları gibi, onun zihniyetini ve üslubunu takınıp kasılmaya çalışmışlardır. Sadece bu mütevazi ve yüce Mezopotomyalı

³²¹ a. g. e., s. 15-17, 273

sakin bir kuvvetin tezahürünü, ölümsüz bir tazeliği aksettirir.

Memduh, Türklerin iki büyük şâiri olarak gördüğü Fuzuli ile Abdülhak Hâmid' i birbirine benzetir. Muhakkak ki Hâmid' in eserlerinde gerek şiir dili, gerekse şiir biçimi değişmiştir. Ancak bu iki büyük deha ilham konusundaki samimiyetleri ile birbirlerine benzerler.

Memduh, şâiri Tefvik Fikret' in "Fuzuli" adlı şiirinden de alıntılar yaparak şöyle tasvir eder: "Hüzünlü bir vecd ile dolu bakışlar, Mezopotamya' nın kızgın güneşini yansıtan gözler, aşkın inilti halinde döküldüğü solgun ve titreyen dudaklar... Aşk! İşte sonuç olarak Fuzuli' nin dini olan tek kavram "

Memduh, ünü ve etkisi bakımından Fuzuli' yi Batıda Virgilius' e benzetir. Nasıl Batının Virgilius tarzı eserleri olduysa, Doğunun da Fuzuli tarzı eserleri olmuştur. Martin Hartmann' ın "Türkistan' da Kitap Sanayii"³²² adlı eserine dayanarak verdiği bilgiye göre, Fuzuli' nin ünü Türkler arasında o kadar yaygındır ki, divanı İstanbul' da olduğu kadar Kazan ve Taşkent' te de defalarca basılmıştır.

Memduh, aslında sünnî itikadına göre yetişen Fuzuli' nin, Hille müftüsü olan hocasının kızına aşık olup, onunla evlenince şiiliğe geçtiğini söyler. Fuzuli' nin divanında Hz. Ömer' e hiç yer verilmezken, şahadetleri şiiliğin doğmasına yol açan Hz. Ali ve Hüseyin' in

³²² Martin Hartmann, L' Industrie du Livre au Turkestan, Berlin, 1904

kahramanlıklarını öven uzun şiirler bulunur. Ancak yazara göre Bağdat'ta sünîliğe her zaman biraz şiiliğin karıştığını dikkate almak gerekir. Memduh, şâirin onaltı ayrı şiirinden parçalar halinde örnekler verir. Eserin sonundaki bibliyografyada, Fuzuli'nin şiirlerinden örnekleri şâirin divanının Kahire baskısından aldığını, ancak Tahir Efendi tarafından yapılan bu baskının hatalarla dolu olduğunu belirtir.

I. Selim³²³

Abdülhalim Memduh, Robert Greene'in dramatik eseri "The Tragical Reign of Selimus" (Selim'in Trajik Hükümdarlığı) adlı ilginç eserine kahraman olan I. Selim'in iyi bir şâir olduğunu söyler. O, şiirlerinde hem ateşli bir ihtiras, hem de sevgilinin kaprislerine karşı duygulu bir boyun eğme sergiler. Asya mektebinin temsilcileri içinden sadece kendisi âdetler, gelenekler ve kurallarla alay etmiştir. Fikir ve davranış bağımsızlığını şiddetli bir biçimde ortaya koymuştur. Şiirlerinin çoğu aşkı, Yunan şâirlerinin bazı dizelerinde işlenen aşka benzer antik bir aşkı terennüm eder.

Memduh, I. Selim'in Farsa ve Fars geleneklerine düşman olmakla beraber eserlerini Türkçeden daha iyi bir biçimde Farsçayla yazdığını, şiiliğin de divanını hayli etkilediğini belirtir. Zira onun çağında Farsça hâlâ doğunun latincesi gibi telakki edilmektedir. Yazar, "Aşk Mısraları" (Vers d'Amour) başlığı altında şâirin dört ayrı

³²³ Anthologie de L'Amour Turc, s. 32-33, 273

şiiirinden parçaları örnek olarak verir. Eserin sonundaki bibliyografyada, şâirin hayatıyla ilgili bilgilerde Namık Kemal'in "Terâcim-i Ahvâl-i Sultan Selim" (Vie de Sélim Ier) adlı eserinden faydalandığını belirtir.

Bâki: ³²⁴

Abdülhalim Memduh, kronolojik sıralamaya göre ve hak ettiği saygınlık açısından Asya mektebinin ikinci önemli temsilcisi olarak Bâki'nin geldiğini söyler. Özellikle kullandığı dilin saflığı hayranlık uyandırır. Daha sonraki şâirler büyük ölçüde onun üslubunu taklit etmişlerdir. Bununla beraber Memduh onu lirizm açısından Fuzuli'den hayli geride bulur.

Memduh, Bâki'nin birçok mısraının atasözü haline geldiğini belirttikten sonra şâirin divanından dört tane gazelini şiirlerine örnek olarak verir. Yazarın böylesine önemle bahsettiği Bâki'ye Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de yer vermemiş olması dikkat çekicidir.

Nef' i: ³²⁵

Memduh, Nef' i'yi üslup bakımından çok büyük bir şâir olarak görür. Öyle ki hiçbir edebiyatta Nef' i'ninkine benzer bir üslupla karşılaşılmaz. Eserlerini Farsçayla Türkçeye nazaran daha fazla bir belagatla yazmıştır.

³²⁴ Anthologie de L'Amour Turc, s. 37-38

³²⁵ a. g. e., s. 45-46

Nitelikleri olduğu kadar kusurları da olan Nef' i, Memduh' a göre bir dehadır. Hiciv şâiri olarak birinci sırada yer alır. Memduh' un onun kusuru olarak gördüğü yönü, kendi edebiyat anlayışı bakımından pek tasvip etmediği hiciv yönüdür.

Memduh, Nef' i' nin utanç verici haksız bir katil olarak değerlendirdiği boğdurularak öldürülme olayına değinerek, onun katline asıl sebebin Bayram Paşa hakkında yazdığı taşlama değil, zalim bir hükümdar olan IV. Murat' ın kıskançlığı olduğunu söyler. Kendisi de şâir olan padişah, Nef' i' nin bir methiyesini kendine göre yeniden nazma dökünce, onun gölgesinde kaldığını fark eder. Bundan büyük bir kıskançlık duyan padişah hasmını kurban için bir bahane arar ve Bayram Paşa' yı hicvetme talimatını bizzat kendisi verir.

Memduh, Nef' i' nin divanındaki yedi ayrı gazelinden parçaları, şiirlerine örnek olarak verir.

Nedim: ³²⁶

Memduh, klasik Türk şâirleri arasında en fazla aşka yatkın ve halka en yakın belagatı olan şâirin Nedim olduğunu söyler. "Ne yazık ki mütercimin aczi, bütün şâirlerin en yerlisi ve mahallisi hükmündeki bu Asyalının kullandığı sembolleri, dâhiyane söz oyunlarını, ifade inceliklerini, ister istemez Fransız okuyucusundan mahrum etmiştir." sözleriyle onun şiirlerinin güzelliğini

³²⁶ a. g. e., s. 53

çevirmekte âciz kaldığını ifade eder. Nedim, Sultan III. Ahmet'in mutlu hükümdarlık döneminde onun gözdesi olmuştur. Ölümü de efendisiyle aynı zamanda, III. Ahmet'in öldürüldüğü isyanda kovalanırken bir damın çatısından düşmesi suretiyle olmuştur. Memduh bu bilgilerden sonra şâirin divanından "Hammâmiye"(Idylle) ile dört gazelini, bir şarkısını ve bir gazelinden bir bölümü şiirlerine örnek olarak verir.

Nâbi: ³²⁷

Memduh, hicrî 1125 yılına doğru Halep'te doğan Nâbi'nin eski Türk şâirleri arasında en tanınmışlardan biri olduğunu söyler. Şiirleri, darbimesel haline gelmiş binlerce deyim özlü ve sözle doludur. Kültürlü her Türk insanı, Nâbi'ye âit olan birkaç vecizeyi ezbere bilir. Günlük konuşmada şöyle denir: "Edebiyatta Nâbi kadar güçlü!" Yazar kendi ifade ettiği bütün bu özelliklerine rağmen yine de Nâbi'yi ikinci derecede bir şâir olarak görür. Bu antolojide ona yer veriş sebebinin, ününün yaygınlığından dolayı olduğunu belirtir ve şâirin divanından ondokuz ayrı beytini, "Seçme Beyitler"(Distiques choisis) başlığı altında örnek olarak verir.

³²⁷ a. g. e., s. 65

Ragıp Paşa: ³²⁸

Lirik bir şâir olmadığını söylediği Ragıp Paşa için Memduh "Osmanlı edebiyatında Fuzuli veya Abdülhak Hâmid'in ortaya koyduğu şiir akımı dışında farklı bir şiir cereyanı aransaydı, ahlakî şiir diye ayrı bir başlık koymamız gerekirdi ve Ragıp Paşa da bu yeni anlayışın en önde gelen temsilcilerinden biri olarak telakki edilirdi." der. Yazara göre Ragıp Paşa bilgelik yönü ağır basan bir şâirdir. O, Asya ahlakının en mükemmel vecizelerini Türk şiirine sokmaya çalışmıştır. Üslubunda sıkça hatalar görülür, fakat şiiri güç, şatafat, gözüpeklik ve ateşlilik taşır. Memduh onun divanından başka birçok ilmi esere de imza attığını söyler. Ayrıca İstanbul'un en güzel ve en büyük kütüphanelerinden biri, kuruluşunu onun cömertliğine borçludur.

Memduh, hicrî 1100 senesine doğru İstanbul'da doğan Ragıp Paşa'nın Sultan III. Mustafa'ya damat olduktan sonra sırasıyla Mısır valisi ve veziriazam olduğunu, 1180 yılında İstanbul'da vefat ettiğini söyler. Vefat tarihi Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de doğru şekilde 1176(1763) olarak belirtilmiştir. Burada şâirin doğum tarihi de, aslında 1110(1699) olan ölüm tarihi de yanlış verilmiştir. Memduh, Ragıp Paşa'nın divanındaki yedi ayrı gazelinden parçaları şiirlerine örnek olarak verir.

Enderunlu Fazıl Bey:³²⁹

Memduh, Fazıl Bey'in hayatından oldukça ayrıntılı bir şekilde bahseder. Filistin'de Safd'da doğan Fazıl Bey, Filistin ve Mısır emirlerinden Tahir Ömer'in torunudur. Tahir Ömer hicrî 1180(1766) yılında isyan ettiğinden, yakalanarak kellesi uçurulmuştur. Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın tavassutuyla hayatı bağışlanan genç Fazıl Bey İstanbul'a gönderilir ve Enderun'a memur olarak kabul edilir. Yazar, Fazıl Bey'in çeşitli memuriyet görevlerini oldukça ayrıntılı biçimde aktardıktan sonra, 1225 senesinde vefat ettiğini belirtir.

Memduh, Doğulu bir şâir olan Fazıl Bey'in divanındaki şiirlerini fazla özen göstermeden yazmış olduğu kanaatindedir. Fazıl Bey'in asıl ününü iki büyük şiirine borçlu görür. Bunlar "Zenannâme"(Livre des Femmes) ve "Hûbannâme"(Livre des Beaux)dir. Dönemin Türkleri için bunlar yeni tarzda birer eserdir. Yazar, turistlere, gezginlere ve şarkiyatçılara, şen şakrak Fazıl Bey'in anlattıklarına pek inanmamalarını tavsiye eder. Aksi takdirde sukût-ı hayale uğrayabilirler.

Memduh eserinde Fazıl Bey'e oldukça fazla yer ayırarak, "Zenannâme"sinden ondört tane şiir almıştır. Bu ondört şiirin adları sırasıyla şöyledir:

Derbeyan-ı Zenn-i Diyar-ı Acem (Les Persanes),

Mısırlı kadınlar³³⁰ (Les Egyptiennes),

³²⁹ a. g. e., s. 81-82, 273-274

³³⁰ Bu şiirin "Zenannâme"deki karşılığının hangi şiir olduğunu tespit edemedik.

Derbeyan-ı Nisvân-ı Habeş (Les Abyssines),
 Derbeyan-ı Nisvân-ı Yemen (Les Femmes de l' Yemen),
 Derbeyan-ı Zenn-i Hicaz (Les Femmes du Hidjaz),
 Derbeyan-ı Zenn-i Halep (Les Femmes de Halep),
 Derbeyan-ı Zenân-ı Anadolu (Les Femmes d' Anatolie),
 Derbeyan-ı Zenn-i İslambol (Les Femmes de
 Constantinople),
 Derbeyan-ı Zenn-i Yahudi (Les Juives),
 Derbeyan-ı Zenn-i Çingane (Les Tziganes),
 Derbeyan-ı Zenn-i Arnavut (Les Albanaises),
 Derbeyan-ı Zenn-i Boşnak (Les Bosniaques),
 Derbeyan-ı Zenn-i Gürcü (Les Géorgiennes),
 Derbeyan-ı Zenn-i Çerkes (Les Circassiennes).

Yazar bibliyografyada Enderunlu Fazıl Bey' den örnekleri, şâirin hicrî 1286(1869) baskı tarihli "Zenan-nâme" adlı kitabından aldığını belirtir. Ayrıca bu eserin daha önce Fransızca' ya J. A. Decourdemanche tarafından yapılmış bir çevirisi hakkında eleştiriler getirir. Memduh' a göre 1879 yılında yayımlanmış olan bu çeviri, baştan sona çeviri yanlışlıkları ve yanlış değerlendirmelerle doludur. Memduh' un eserinde "Zenan-nâme" den fazla örneğe yer vermesinin sebebi, eleştirdiği bu çeviri olabilir.

Kâzım Paşa: ³³¹

Memduh, tasavvuf âşığı Kâzım Paşa' nın herşeyden önce mükemmel bir hiciv şâiri olduğunu söyler. Şâir Eşref

³³¹ Anthologie de L' Amour Turc, s. 117-118, 274-275

Efendi' nin ortaya çıkmasından önce Türkiye' de hiçkimse daha gülünç, keskin ve ağır taşlamalar ifade etmemiştir. Diğer eserleri arasında özellikle Peygamber' in katledilen torunlarına ve Hz. Muhammed hanedanından gelen üyelerin her birine yazdığı methiyeler beğenilir. Memduh onun şiilik taraftarı ve doğru yoldan sapmış birisi olarak itham edildiğinden bahseder.

Memduh, "I. Hâmid Kırım' ı düşmana armağan etti; fakat II. Hâmid ise bu hediyeği Burgaz' a kadar genişletti" ibâresinin bulunduğu meşhur taşlamayı bazılarının Kemal Bey' e, bazılarının Hikmet Bey' e mâl ettiğini söyler. Halbuki yazara göre bu taşlama esasen Kâzım Paşa' ya âittir.

Asil bir Arnavut âilesinin çocuğu olan Kâzım Paşa, İstanbul' da doğar. Doğum tarihini belirtmediği Kâzım Paşa için Memduh "bu genç Osmanlı hicrî 1310(1892) yılında öldü" diyerek, Paşa' nın genç yaşta öldüğünü îmâ eder.

Memduh, şâirin bir gazelini şiirlerine örnek olarak verir. Bibliyografyada Kâzım Paşa' dan örneği, onun "Mekâlid-i Aşk" adlı eserinden aldığını belirtir. Ancak Memduh' un ifadesiyle artık bu eser kitapçılar tarafından satılmamaktadır. Eserin nüshalarının bir kısmı şii taraftarlarınca satın alındıktan sonra, II. Abdülhamit' in sansür heyeti eserin kalan nüshalarına el koymuştur. Zira eserde Muaviye ve I. Yezid' le ilgili hoş olmayan ifadeler vardır.

Ziya Paşa: ³³²

Ziya Paşa'nın edebî başarısını Memduh herşeyden önce "Zafernâme" adlı eserine dayandırır. Zafername'nin Hüsnü Paşa'nın güya teşvikiyle kaleme alınmış destansı nitelikte, taşlama türünde bir şiir olduğunu söyler. Burada Sadrazam Ali Paşa'nın yüce icraatlarını terennüm eder gibi görünen Ziya Paşa esasen onunla alay eder, onu maskara durumuna düşürür. Eserde Jön-Türklüğün fikirlerinin telkini de yapılır. Memduh, onun siyasi kimliğinin edebî kimliğinden daha ağır bastığını, Jön-Türklerin ilklerinden olduğunu söyler.

Memduh, Ziya Paşa'nın eserlerinin çoğunun tamamen Türklere mahsus, mahallî ve tercüme edilemez nitelikte olduğunu, dolayısıyla sadece onun şarkılarından örnekler vereceğini belirtir. Hayatıyla ilgili olarak sadece hicri 1295(1878) yılında Adana'da sürgündeyken vefat ettiğini söylemekle yetinir. Şâirin altı şarkısını şiirlerine örnek olarak verir. Memduh bibliyografyada Ziya Paşa'dan örnekleri şâirin "Eş'âr-ı Ziya"(Les Poésies de Zia) adlı kitabından aldığını, artık Türk şâirlerinin kitaplarına "Divan" başlığı vermediğini belirtir.

³³² a. g. e. , s. 123-124, 275

Ârif Hikmet Bey.³³³

Memduh, Asya mektebinin son temsilcisi olarak gördüğü Ârif Hikmet Bey'in klasisizmin bir mutaassıbı olduğunu söyler. Onun geleneksel kuralların çiğnenmesine hiç tahammülü yoktur. Bütün şarkiyat ilimlerinde büyük bir uzman ve filozof olan bu şahsiyet, süslü bir üsluba sahip olmakla beraber, sade Türkçenin de büyük bir şâiri olmuştur.

Memduh, asil bir Arnavut âilesinden gelen Ârif Hikmet Bey'in daha on yaşındayken Sultan Abdülmecit tarafından miralay olarak tayin edildiğini, hicrî 1320(1902) yılında öldüğü zaman da sivil hayatında miralaylığa denk bir mevkide olduğunu belirtir. Çok münzevi bir hayat süren, çok içki içen şâirin, şiirlerinin bir kitap olarak toplanmayışı, hatta bir çoğunun neşredilmemiş olmasını üzüntüyle karşılar. Şâirin bir gazelini şiirlerine örnek olarak verir. Eserin sonundaki bibliyografyada yazar, Ârif Hikmet Bey'le ilgili örnekte Mustafa Reşit Bey'in "Müntehabât-ı Cedîde"(Morceaux Choisis des Poètes Turcs) adlı eserinden faydalandığını belirtir. Eseri eski klasiklere ve Avrupa mektebinin seçkin şâirlerine yer vermesiyle değerli görmekle beraber, biraz özensizce bulur. Memduh'un bahsettiği Mustafa Reşit Bey'in 1302(1884) tarihinde İstanbul'da basılmış olan bu eseri, kısım-ı evvel ve kısım-ı sâni şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Kısım-ı evvel'de nesir, kısım-ı sâni'de nazım örnekleri yer almaktadır.

³³³ a. g. e., s. 135, 275

Avrupa Mektebi

Bu bölüme Memduh, Namık Kemal'in Abdülhak Hâmid'e yazdığı bir mektuptan bir pasaja yer vererek başlar. Burada Namık Kemal "Edebiyatımızı yenileştiren kişi ben hiç değilim. Eğer böyle bir kişi varsa, bu sen veya Şinasi'dir." demektedir. Hemen altında dipnot halinde Şinasi'den bahisle, onun Türk nesrinin "Malharbe"i durumunda olduğunu belirtir. Şinasi'den eserine hiçbir şey almadığını, çünkü onun şiirlerinin didaktik, atasözleriyle dolu, bilgece olup, aşk konusuyla ilgili olmadığını söyler.³³⁴

Abdülhak Hâmid:³³⁵

Memduh, meşhur tarihçi Hayrullah Efendi'nin oğlu olarak 1270(1853) senesinde İstanbul'da doğduğunu belirttiği Abdülhak Hâmid'in, Londra büyükelçiliğinde müşavir olarak görevlendirilmesine kadar geçen hayatını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Onun için "Osmanlı şiirinde Avrupa mektebini başlatan ne mutlu ki o olmuştur." der. O, E. J. W. Gibb'in "Histoaire de la Poésie Ottomane"³³⁶ (Osmanlı Şiiri Tarihi)'deki ifadesiyle "En süratli ve en olgun edebî inkılâbın eser sahibi bir Türk şâiridir".

³³⁴ a. g. e., s. 136

³³⁵ a. g. e., s. 141-142, 275

³³⁶ E. J. W. Gibb, Histoire de la Poésie Ottomane, Londres, Luzac, 1900

Memduh'a göre Hâmid, tek başına hemen hemen adaşı durumundaki zâtın hükümdarlığı sırasında meydana gelen, yurttaşların fikrî duraklamasını tamir etmeye ve bu pısrıklığa tepki göstermeye muvaffak olmuştur. Yarım asırdan beri Türkiye'nin aydınlığını Kemal ile birlikte temsil etmiştir. Manevi kardeşi olan Kemal, kendisini her zaman büyük bir hürmetle bu akımın lideri olarak kabul etmiştir. Kısa şiirlerinden bir çoğu ve sayısız trajedi parçaları İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Türkiye'de onun adına eser yayımlamak yasaktır. Memduh, Hâmid'in ününün Osmanlı İmparatorluğu hudutlarında durmadan yayıldığını, bununla beraber eserlerinin üçte ikisinin, hem de en önemlilerinin yayımlanmadığını belirtir.

Memduh, ince yapılı, uzun boylu, oval bir çeneye sahip, sivri sakallı, her zaman bir gözünde tek gözlük camıyla, biraz ihmal edilmiş bir zerafette, ince ve asil bir Doğulu tipi arzeden Hâmid'in, İstanbul efendilerinin en yakışıklılarından olduğunu söyler. Tefik Fikret'in Rubab-ı Şikeste'sinde Hâmid Bey'in şahsiyetini çok güzel bir dille canlandırdığını ifade eder. Memduh son olarak "Gelecek kuşaklar, hiçbir zaman Abdülhak Hâmid, Sultan Abdülhamid devrinde yaşamıştır demiyecek. Yeni nesiller Sultan Abdülhamid'in, Abdülhak Hâmid'le muasır hükümdarlık yaptığından bahsedecektir" der. Yazar, Hâmid'in "Belde" adlı şiir kitabından "Thérèza"³³⁷; "Bunlar O'dur" adlı şiir

³³⁷ "Thérèza" Hâmid'in Paris'te tanıdığı bir genç kızdır. Bu şiir "Abdülhak Hâmid Tarhan, Bütün Şiirleri 1"de "Perlaşez (Père-Lachaise)" ismiyle yer almaktadır. Bkz. Abdülhak Hâmid Tarhan, Bütün Şiirleri 1, Haz. İnci Enginün, İstanbul, 1979, s. 108-111

kitabından "Meçhul Kadın"(L' Inconnue)³³⁸, "Avdet-i Mâzi"(Le Retour du Passé) ve "Hacer-i Müteharrik"(La Pierre Ténébreuse) adlı şiirleri örnek olarak verir. Yazarın verdiği bir diğer örnek ise şâirin "Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's-Sâlis"(Soliloque d'Abdurrahman III, Roi des Maures) adlı manzum piyesinden bir parçadır. Yalnız bu parça piyesten değil, şâirin "Sahra" adlı şiir kitabından alınmıştır. Bu parça önce "Ferâgat-kâr" adıyla ayrı bir şiir olarak "Sahra"da yayımlanmış, sonra bazı değişikliklerle piyeste yer almıştır. Yazar bibliyografyada, şiiri piyesten değil "Sahra"dan aldığını belirtir. Memduh dipnot halinde "Tezer yahut Melik Abdurrahmanü's-Sâlis" piyesinin konusu hakkında da kısaca bilgi verir. Eserin konusunun François Coppée'nin "La Tête de la Sultane"(Sultan Hanımın Başı) adlı şiirinde İstanbul dekoru içinde işlendiğini, ancak Hâmid'in eserinin bu şiirden daha önce yayımlandığını belirtir. Eser hakkında "Shakespeare"vâri bir dram değerlendirmesini yaparak, trajik olayların seyircilerin gözleri önünde olup bittiğini söyler.

Namık Kemal:³³⁹

Memduh, Türklerin entellektüel ve ahlakî yönünün Kemal'in devriyle başladığını söyler. Ondan önce vicdan, vatan, hak, ödev gibi kavramlar Türkiye'de sadece çok küçük

³³⁸ Bu şiir "Abdülhak Hâmid Tarhan, Bütün Şiirleri 1"de "Biriçkendi" ismiyle yer almakta ve alta dipnot düşülerek imlâsının tespit edilemediği belirtilmektedir. Bkz. a.g.e., s. 150

³³⁹ Anthologie de L'Amour Turc, s.163-168

bir entelektüel çevre tarafından bilinip anlaşıldı. Türkler arasında, beşeriyetin bütün asil duygularını ve fikirlerini yayma şerefi Namık Kemal'e âit olmuştur. Kendinden öncekilerin hiçbiri onun kadar coşku, ifade gücü ve ilim gösterememiştir.

Memduh, Türkiye'de ilk kez bir tiyatro eserini sahneleyen de Namık Kemal olduğunu belirtir.³⁴⁰ Yüksek politikaya ilişkin makaleleriyle halka haklarını ilk öğreten, Türk şiirinde ilk kez dürüst ve saf aşkı terennüm eden hep odur. Kısacası fikrî faaliyetlerin her dalında Türklerin büyük bir öncüsü olmuştur.

Memduh, Kemal Bey'in hep başkentten uzak tutulmak istendiğini, dolayısıyla hayatının hep sürgünlerde geçtiğini belirtir. Eserlerinin çoğunu da cezaevlerinde kaleme almıştır. Birçok gazete kurmuştur. Bu gazeteler Türk gençliği için hürriyet kanunları ve insanlık hakkında tabiri caizse altın bir kitap olmuştur. Abdülaziz devrinde Jön-Türkler hareketinin yayın organı olan "Hürriyet"i de Kemal Bey tesis etmiştir. Önce Londra'da sonra Paris'te yayınlanan bu gazeteye Jön-Türk partisinin bânisi olan Mustafa Fâzıl Paşa maddî katkıda bulunmuştur. Bu noktada Memduh, o günkü Jön-Türk hareketiyle mevcut Jön-Türk diye adlandırılan hareketi birbirine karıştırmamak gerektiğini, asıl Jön-Türk hareketinin o tarihte olduğunu belirtir.³⁴¹

³⁴⁰ Bu noktada dipnot halinde Memduh'un Türk tiyatrosu hakkında oldukça geniş değerlendirmesi vardır. Bu değerlendirme "Tiyatroları" bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

³⁴¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi "Siyasi Fikirleri" bölümünde yer almaktadır.

Memduh, onun hayatıyla ilgili olarak, Namık Kemal adıyla tanınan Kemal Bey'in hicrî 1258(1842)'de Rodos'ta doğduğunu ve 1306(1888) yılına doğru Sakız adasında öldüğünü belirtir. O, her türlü siyasi aristokrasinin ve imtiyazlı sınıfın sert muhalifi olmakla beraber, Türkiye'nin en asil âilelerinden birinden gelmektedir. Babası Mustafa Âsım Bey önemli bir gökbilimcidir. Dedesi Şemseddin Bey, III. Selim'in en samimi baş mabeyncisi olmuş. Dedesinin babası Topal Osman Paşa ise, İran şahı Nâdir'i yenmiş bir kumandandır. Memduh, son olarak onun dış görünüşünden bahisle, orta boylu, biraz şişman, sarışın ve ıslık saçan iri mavi gözleri olan Kemal Bey'in hayli hoşagiden bir dış görünüşü olduğunu söyler.

Memduh, şâirin eserlerinden örneklere geçtiğinde, önce "Celaleddin Harzemşah" adlı tradejisinden geniş bir parça aktarır ve dipnot halinde eserle ilgili bilgiler verir. Eserin konusuna kısaca değindikten sonra "Celaleddin Harzemşah"ın Şark edebiyatlarında aşk lirikizmi, ulvî duygular, coşku ve belagat yönünden eşsiz bir eser olduğunu belirtir. Memduh'a göre bu eser Victor Hugo'nun "Cromwell" adlı eserinin bir çeşit mükemmel bir taklididir. Cromwell'in önsözü Fransa'da nasıl bir tesir uyandırdıysa, bu eserin önsözü de Türkiye'de öyle bir tesir meydana getirmiştir. Celaleddin Harzemşah, Türk sultanlarının idârî sistemine karşı eleştirilerle dolu bir eserdir. Eserde Halife'nin, Hz. Muhammed'in soyundan gelen herkese karşı, sünnîler ve şiîler arasında uzlaşmanın gereğine yönelik, halkın egemenliği ve hürriyeti ilkesi mucibince görevlerine atıflarda bulunmaktadır. Ayrıca kötü hükümdarların da tahttan indirilmesi hususuna dikkat çekilmektedir.

Namık Kemal'den ikinci bir örnek olarak, yazarın "Cezmi" adlı romanından "Le Poète"(Şâir) başlığı ile bir parçaya yer verilir. Namık Kemal'den verilen bir başka örnek de, onun Midilli'den Ebuzziya Tevfik'e gönderdiği bir mektuptan "Midilli'de Bir Zeytin Ağacı Üzerinde"(Sur Un Oliver, A Mételin) başlığı ile küçük bir parçadır. Namık Kemal'in şiirlerine örnek olarak ise üç şarkısına yer verilir. Şarkılardan bir tanesi şâirin "Âkif Bey" adlı piyesinden alınmıştır. İlgili dipnotta, bu şarkının İstanbul'da çok meşhur olduğu ve Boğaziçi'ndeki meyhanelerde hergün söylendiği belirtilir.

Ekrem: ³⁴²

Memduh, Ekrem'i Osmanlı tenkit sanatının öncüsü olarak niteler. O, Türkiye'de edebiyatın kurallarını ilk kez tesbit eden kişidir. Aynı zamanda şâir olan Ekrem, yarım asırdan bu yana sürüp gelen bütün Türk edebiyatı hareketinde en büyük hisseye sahiptir. Ekrem'i sadece şiirleriyle değerlendirmek, onun şahsiyetini tam olarak aksettirmez. Başkalarına âit eserleri tahlil ederken, meslektaşlarının portrelerini çizerken, bu büyük tenkitçi-şâir bütünüyle görülür. O aynı zamanda Hâmid ve Kemal Beyler'in dehalarındaki sırları Türklere izah eden bir öncüdür. Memduh'a göre Ekrem'in en büyük eseri, tam manasıyla edebiyata gönlünü vermiş Türk gençliğidir.

³⁴² a. g. e. , s. 187-188, 276

Memduh, hicrî 1263(1847)'e doğru İstanbul'da doğan Ekrem Bey'in gerek nazım, gerek nesir olarak sayısız esere sahip olduğunu söyler. "Atala" ile "Mes Prisons"u Türkçe'ye tercüme etmiştir. Dersaadet'te hükûmet kendisine tahammül etmiş, fakat Mülkiye mektebindeki edebiyat kürsüsünü elinden alıp, onu otuz yıl boyunca üst düzey bir devlet memuru olarak çalıştırmıştır. Yani Memduh, Ekrem'e verilen "Bâlâ" rütbesinin ve devletin çeşitli kademelerindeki görevlerin, onu Mülkiye hocalığından uzaklaştırmak amacından kaynaklandığını düşünmektedir. Ekrem'in fizikî görüntüsünü ise şöyle ifade eder: Orta boylu, çok sarışın ve gök mavisi gözleri olan Ekrem Bey, İstanbul şâirlerinin en zarif ve en şık giyinenidir. Konuştuğu zaman karşısındakiyle her zaman bir mesafe bırakır. Bakışındaki heybet, gurur ve kibirle karışıktır. Güldüğünü görenler pek azdır. Yazar, Ekrem'in "Yâd Et"(Souviens-toi) adlı şiirini örnek olarak verir. Bibliyografyada bu şiirin hicrî 1306'da Murat Bey'in "Mizan" gazetesinde yayımlandığını belirtir.³⁴³

Halit Ziya:³⁴⁴

Memduh, Halit Ziya'yı "Türkiye'de bir "Goncourt"cu, natüralist ve usta bir yazı emekçisi" şeklinde niteler. Ancak "Goncourt"cu nitelemesinin yanına şunu da eklemek gerekir ki, kendisini okuyanlar çoğu zaman Alphonse Daudet'yi de akıllarına getirirler. Memduh'a göre "Aşk-ı Memnu", "Bir Yazın Tarihi", "Solgun Demet" gibi eserlerin

³⁴³ Bu tarih hicrî 1304 olması gerekir. Şiir Mizan'da nr. 22, 17 Mart 1887'de yayımlanmıştır.

³⁴⁴ Anthologie de L'Amour Turc, s.195-196, 276

sahibi olan bu şahıs, Abdülhak Hâmid'den sonra gelip de başarılı olmuş yazarların gerçek üstadıdır. Rağbet gören bir yazar olmuş, dili yeni kelimelerle zenginleştirmiştir. Belli başlı eserleri nesir halindedir. Fakat bazen düşüncelerini sade, yumuşak, renkli ve imajlarla dolu mısralarla ifade etmiştir. Türkiye'de Avrupa mektebine, onun kadar daha hiç kimse katkıda bulunamamıştır.

Memduh, hicrî 1282(1865) yılına doğru İzmir'de dünyaya gelen Halit Ziya Bey'in asil ve köklü bir âileye mensup olduğunu, ilk tahsilini doğduğu şehirde Mekitaristler Mektebi'nde (Ermeni Alim Keşişler Mektebi) yaptığını belirtir. İzmir'deki ve İstanbul'daki birçok gazete ve dergiyle teşrik-i mesâi yaptıktan sonra başkente yerleşir. Beyaz tenli, kumral, siyah gözlü ve gür bıyıklı olan Halit Ziya Bey, her zaman yardımsever ve nazik olmakla beraber, büyük muhabbetine önemli bir ihtiyatlılık eklemiştir. Memduh, yazarın "Bir Şi'r-i Hayal" adlı hikaye kitabından "Düğün Evinde"(Nuit de Noces) adlı hikayesini örnek olarak verir. Bibliyografyada bu hikayenin hicrî 1312(1894) tarihinde İstanbul'da "İkdam" gazetesinde yayımlandığını belirtir.

Tevfik Fikret:³⁴⁵

Memduh, Osmanlı'daki bazı olumsuzluklara rağmen son otuz yıl içinde çok önemli gelişmeler olduğu kanaatindedir. Bu dönemde kültürlü azınlık kesiminde, dil konusunda gerçek bir yenilenme, düşünme tarzında süratli ve şaşırtıcı bir

³⁴⁵ a. g. e. , s. 221-222, 276

gelişme vuku bulur. Memduh'a göre işte bu müthiş gelişmeye hiç kimse derin ve mütevazî şâir Tefvik Fikret Bey kadar etkili bir katkıda bulunmamıştır. Bu büyük, sessiz, zamanın belaları sebebiyle biraz sinsî, fakat emin adımlarla ilerleyen bu sağlam inkılabın işbirlikçileri arasında, belki Fikret'ten üstün âlimler ve fikir erbabı vardır. Ancak bütün bu güçleri yöneten, yeni Türkiye'nin bu temsilcilerini her hafta resimli Servet-i Fünun dergisinde toplayan Fikret olmuştur.

Memduh, Türkler'in zevkine göre, okunması hoş bir şâir, çok yetenekli bir yazı işleri müdürü olan Tefvik Fikret'in aynı zamanda iyi yetişmiş bir fikir adamı ve İstanbul'un en iyi edebiyat tenkitçilerinden biri olduğunu belirtir. Köklü ve soylu bir âileye mensup olan Tefvik Fikret Bey hicrî 1285(1868) yılında doğar. Tahsilini İstanbul'da kendi kütüphanesinde yapar. Yazara göre Fikret, esasen bütün genç şâirler gibi üstünlüğünü kendisine yeni birşey vermeyen Hamidiye okullarına değil, kişisel tahsil ve tefekkürüne borçludur. Memduh, onun fizikî portresini de vererek "Orta boylu, biraz şişman, esmer ve tatlı bakışlı olan Tefvik Fikret'in çok sevimli bir dış görünüşü vardır" der. Şâirin "Çirkin"(La Laide), "Yaşadıkça"(L'Amour de la Vie), "Belki, Hayır!"(Inconstance), "Seninle"(Avec Toi), "Bir Ân-ı Huzur"(Trêve) ve "Ey Kız"(A Son Amie) adlı şiirlerini örnek olarak verir. Bibliyografyada şâirden örnekleri "Rübâb-ı Şikeste"(Lyre Brisée) adlı kitabından aldığını belirtir.

Cenap Şehabeddin: ³⁴⁶

Memduh, 1287(1870) yılında İstanbul'da doğan Cenap Şehabeddin'in Paris Üniversitesi'nden tıp doktoru olarak mezun olduğunu belirtir. Ancak o tıp tahsilinin yanı sıra edebî tahsilini de Victor Hugo'nun, Baudelaire'in, Verlaine'in ülkesi olan Fransa'da yapar. Doğuştan şâir olan bu şahıs, Pierre Loti gibi hem deniz subayı hem hekimdir. Aynı zamanda Lamartine, Chateaubriand veya Gobineau gibi de diplomatlık yapmıştır.

Küçük dergilerde yazı hayatına başlayan Cenap Şehabeddin Bey, daha sonra, Servet-i Fünun haftalık dergisinin ileri gelen sorumlu yazı işleri müdürlerinden biri olur. Memduh'a göre ansiklopedik bir dergi olan Servet-i Fünun Fransa'daki Merkür dergisine denk bir dergidir ve Cenap burada modern edebiyatın ilkelerini ve Batı estetiği fikrini izah etmiştir.

Memduh, sarışın, orta boylu ve yeşil gözlü olan Cenap'ın, Plevne müdafaası sırasında şehit düşen bir miralayın oğlu olduğunu söyler. Sansürden dolayı eserlerinin kitap halinde yayımlanamadığını belirterek şâirin "Handeler"(Les Rires), "Pür-hüzn ü heves"(Douleur et Désir), "Ba' de' t-Telâki"(Après l' Etreinte) ve "Dehan-ı Yar" (Ta Bouche) adlı şiirlerini örnek olarak verir. Bibliyografyada Cenab Şehabeddin, Süleyman Nazif, Mehmed Rauf ve Hasan Fehmi Beyler'den örnekleri, "Servet-i Fünun" ve "Mektep" dergilerinden aldığını belirtir. "Mektep"

³⁴⁶ a. g. e. , s. 231, 276

dergisiyle ilgili olarak, bu derginin on yıl önce Sultan tarafından yayımlanmasının yasaklandığını söyler.

Süleyman Nazif: ³⁴⁷

İbrahim Cehdî adıyla da tanınan Süleyman Nazif hicrî 1290(1873) yılında Diyarbakır'da doğar. Memduh onun, kardeşi Fâik Ali gibi çağdaş, en iyi Türk şâirlerinden biri olduğunu söyler. O, süzölmüş ince duygulara parlak bir söz sanatı ve millî bir coşku ilave etmiştir. Üstelik Nazif, tıpkı Cenap Şehabeddin gibi, mükemmel bir nesir ustasıdır da. Yeniden yapılanmış Türkiye'nin müstakbel yazarlarına mükemmel örnekler bırakmıştır.

Memduh, Türkiye'deki İsviçre hükmünde gördüğü Bursa'da, Nazif'in vilayet mektupçusu olarak vazife yaptığını belirtir. Memduh'a göre bu görev onun için kamufle edilmiş bir sürgündür. Sansür, şiirlerinin bir kitap halinde yayınlanmasına izin vermemiştir. Memduh, son olarak uzun boylu ve esmer olan Nazif'in pek sevecen ve keskin bakışları olduğunu belirtir ve şâirin "Türk Kamış Kaleminin Gıcırtısıyla Alay Eden Genç Kıza" (A une Demoiselle qui s'amusaît du grincement du calame Turc) ve "İsmin" (Ton Nom) şeklinde tercüme edebileceğimiz iki şiirini örnek olarak verir.

³⁴⁷ a. g. e. , s. 241

Fâik Ali: ³⁴⁸

Memduh, Türk edebiyat adamlarının Fâik Ali'yi müstakbel ve ikinci bir Abdülhak Hâmid'e benzettiklerini söyler. Hicrî 1292(1875) yılında Diyarbakır'da doğan bu zat, İstanbul'da tahsil görür. Günümüz Osmanlı şâirleri içinde en önde gelenlerdendir. Meslektaşları onun orijinalliğini, mesut ifadesini ve sitem kabul etmez belagatini överler. Kısacası, istikbâlin ona âit olduğu kanaatine varılır.

Memduh, Jules Verne'i tercüme eden, gözüpek Ahmet İhsan tarafından kurulmuş haftalık resimli Servet-i Fünun dergisinde yazmaya başlayan Fâik Ali'nin, daha genç bir yaşta iken Türkiye'de büyük bir üne kavuştuğunu belirtir. Bu durumda onun artık İstanbul'da kalamayacağını ilave etmeye gerek yoktur. Bursa'ya kaymakam olarak atanır. Memduh, Fâik Ali'nin uzun boylu, esmer ve kara gözlü olduğunu belirttikten sonra "Hüsn-i Gâib"(Pour une Beauté absente) adlı şiirini örnek olarak verir.

Mehmet Rauf Bey: ³⁴⁹

Memduh, hicrî 1290(1873) yılında İstanbul'da doğan, Mekteb-i Bahriye'de okuyan Mehmet Rauf Bey'in hal-i hazırda Osmanlı donanmasında subay olduğunu belirtir. Kendisini tanıyanlar, onun vaktinden önce gelişmiş bir deha olduğu konusunda birleşirler. "Siyah İnciler"(Perles Noires)

³⁴⁸ a. g. e. , s. 249-250

³⁴⁹ a. g. e. , s. 255

[Mensur şiirler] adı altında kitap halinde yayımlanan zevk dolu şiirlerinden başka "Eylül"(Septembre) isimli büyük bir roman yazmıştır.

Memduh, Sultan II. Abdülhamid'in çıkardığı, devlet memurlarıyla ilgili şiir yasağından sonra, Rauf'un da sessizliğe büründüğünü söyler. Mağrur ve güçlü, pek ihtiyatlı olan Mehmet Rauf Bey orta boylu ve beyaz tenlidir. Gür saçlarının altında canlı ve asil bir bakışa sahiptir. Memduh onun "Siyah İnciler" adlı kitabından "Yemin-i Vefa" (Serment de Fidélité), "Âlâm-ı Vuslat" (La Douleur de Vivre) ve "Hayâlin" (Ton Image) adlı mensur şiirlerini örnek olarak verir.

Hasan Fehmi: ³⁵⁰

Memduh'un antolojisinde yer verdiği son isim Hasan Fehmi'dir. Zâimzade adıyla da bilinen Hasan Fehmi hicrî 1294 yılında İstanbul'da doğar. İlk tahsilini mühendislik mektebinde yapar. Yazı hayatına Mektep dergisinde başlar. Bazı tatsız olaylar yaşaması üzerine kendisine güzel bir memuriyet ünvanı verilerek Libya'da Tripoli'ye sürülür. Sansür, şiirlerini ve adından bahsedilmesini yasaklar. Bunun üzerine görev yerinden firar ederek Viyana'ya kaçır ve oraya yerleşir.

Memduh'a göre, çok hoş bir lirizm taşıyan Hasan Fehmi'nin şiirleri, Türkiye'de yeni bir cereyan olan Avrupa mektebinin en başarılı örneklerindendir. Cenap Şehabeddin

³⁵⁰ a. g. e. , s. 263

ile arasında çok sayıda benzerlik vardır. Cenap'ın eserleri gibi, Hasan Fehmi'ninkiler de sadece aşk temasını işler. Memduh, esmer, sık saçlı, siyah gözlü, beyaz tenli ve orta boylu olan Hasan Fehmi'nin, Türk gençliğinin en sevimli ve canayakın simalarından biri olduğunu belirtir. Hasan Fehmi hakkında Memduh'un verdiği bilgiler dışında fazla bir bilgimiz yoktur. Şâirin adı, ara-nesil üzerine yapılmış bir çalışmada "Zâimzâde Hasan Fehmi" olarak ara nesili meydana getiren şahıslar arasında sayılmıştır.³⁵¹ Memduh, şâirin "Loussa'nın Ayakları" (Les Pieds de Loussa) ve "Oku ve Okut" (Lis et fais lire) şeklinde tercüme edebileceğimiz iki şiirini örnek olarak verir.

2. Eserin "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" ile Karşılaştırılması ve Eserle İlgili Değerlendirmeler

Hep ilkler içinde yer almaya çalışan yazar, bu eseriyle bir başka ilki gerçekleştirmiş, Türk edebiyatından Fransızca'ya ilk antolojiyi yayımlamıştır. Eserin herşeyden önce Fransız okuyucusuna Türk edebiyatını tanıtmayı bakımından çok önemli bir yeri vardır.

Memduh'un bu eseri antoloji adını taşımakla birlikte, bazı yönlerden daha önceki eseri "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" ile benzerlikler gösterir. Her iki eserde de, şâirlerin ve yazarların hayatları, sanatları hakkında

³⁵¹ Mahmut Babacan, Ara Nesil'de Tenkit, Doktora Tezi, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enst., 1993

bilgiler ve eserlerinden örnekler vardır. Her iki eserde de de yazarın görüşleri, değerlendirmeleri vardır.

Yazarın bazı değerlendirmelerinin her iki eserinde de aynı olduğunu görürüz. Mesela her iki eserde de edebiyat tarihimizi tasnif anlayışı aynıdır. Sadece isimlendirme farklıdır. Bu tasnifi Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye' de "Devr-i Kadim - Devr-i Teceddüt" olarak yaparken, antolojide "Asya Mektebi - Avrupa Mektebi" (Ecole Asiatique - Ecole Européenne) şeklinde yapar. Bununla beraber antolojide yeni edebiyatı Avrupa mektebi olarak isimlendirmesi önemli bir farklılıktır. Her iki eserde de sadece ileri gelenleri aldığını, taklitçilere yer vermediğini ifade eder.

Bu iki eserin en önemli farklılığı, yazılış amaçlarıdır. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye' nin amacı edebiyat tarihimizi o ana kadar yazılmış olan tezkireler dışında farklı bir bakış açısıyla ele almak iken, antolojinin amacı ise Türk edebiyatını Fransızlar' a tanıtmaktır. Edebiyat tarihinde verilen örnekler çeşitli konulardadır. Antolojide ise aşk konusu etrafında örnekler seçilmiştir.

Daha önceki eseri edebiyat tarihinde görülen subjektif değerlendirmelerin yerini, bu eserinde objektif bir değerlendirme çabası alır. Eserde herşeyden önce Avrupa bilgi ve birikimini almış, belli bir fikrî olgunluğa ulaşmış bir Memduh' la karşılaşırız. Değerlendirmelerinde Batılı yazarların eserlerinden bilgiler aktarmış, bizim edebiyatçılarımızla Batılı edebiyatçılar arasında benzerlikler kurmuştur. Bu noktada Edmond Fazy de önemli katkılarda bulunmuş olmalıdır.

Memduh' un edebiyatçılarımızla Batılı edebiyatçılar arasında kurduğu benzerlikler, dikkate değer bir husustur. Bu çerçevede Fuzuli' yi Virgilius' a, Şinasi' yi Malharbe' e, Halit Ziya' yı Goncourt' a benzetir. Batının nasıl Virgilius tarzı eserleri olduysa, doğunun da Fuzuli tarzı eserleri olduğunu söyler. Şinasi' yi Türk nesrinin "Malharbe" i olarak görür. Halit Ziya' yı ise "Türkiye' de bir Goncourt' cu, natüralist ve usta bir yazı emekçisi" şeklinde niteler. Bununla beraber Halit Ziya' yı okuyanların çoğu zaman Alphonse Daudet' yi de akıllarına getirebileceğini söyler.

Memduh, kişiler arasında yaptığı benzetmelerden başka eserler arasında da benzetmeler yapar. Abdülhak Hâmid' in "Tezer yahut Melik Abdurrahmanü' s-Sâlis" adlı piyesini "Shakespeare" vâri bir dram olarak değerlendirir. Ayrıca eserin konusunun François Coppée' nin "La Tête de la Sultane" (Sultan Hanımın Başı) adlı şiirinde İstanbul dekoru içinde işlendiğini, ancak Hâmid' in eserinin bu şiirden daha önce yayımlandığını belirtir. Namık Kemal' in "Celaleddin Harzemşah" adlı tradejisinin ise Victor Hugo' nun "Cromwell" adlı eserinin bir çeşit mükemmel bir taklidi olduğunu söyler. "Cromwell' in önsözü Fransa' da nasıl bir tesir uyandırdıysa, bu eserin önsözü de Türkiye' de öyle bir tesir meydana getirmiştir" der.

Yazar, Servet-i Fünun dergisiyle Fransa' da yayımlanan "Merkür" dergisi arasında da benzerlik kurar. Cenap Şehabeddin' le ilgili bölümde, Servet-i Fünun dergisinin Fransa' daki Merkür dergisine denk bir dergi olduğunu ve Cenap Şehabeddin' in burada modern edebiyatın ilkelerini ve

Batı estetiği fikrini izah ettiğini söyler. Memduh ayrıca Cenap Şehabeddin hakkında "O tıp tahsilinin yanı sıra edebî tahsilini de Victor Hugo'nun, Baudelaire'in, Verlaine'in ülkesi olan Fransa'da yapmıştır" diyerek şâirin Avrupa'da aldığı eğitimle farklılığını ortaya koyar.

Memduh'un bu eserinde yer verdiği kadro ile Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'deki kadro oldukça farklıdır. Fuzuli, Nef'i, Nedim, Nâbi, Ragıp Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Recâizâde Ekrem, Abdülhak Hâmid isimleri her iki eserde de yer almaktadır. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'deki diğer isimler Sinan Paşa, Koçi Bey, Şeyh Galip, Koca Sekbanbaşı, Âsım Efendi, Âkif Paşa, Pertev Paşa ve Reşit Paşa antolojide yoktur. Antolojide yer alan I. Selim, Bâki, Fazıl Bey, Kâzım Paşa, Ârif Hikmet Bey, Halit Ziya, Tevfik Fikret, Cenap Şehabeddin, Süleyman Nazif, Fâik Ali, Mehmet Rauf ve Hasan Fehmi isimleri ise Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de yoktur. Zaten antolojideki isimlerden bazıları eserlerini daha çok Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'nin yayımlanmasından sonra vermiş genç edebiyatçılardır.

Memduh Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de Bâki'ye yer vermemişti. Bu defa şâiri ihmal etmez ve onu hak ettiği saygınlıkla Asya mektebinin Fuzuli'den sonra ikinci büyük temsilcisi olarak tanıtır. Daha önce Nef'i'nin eleştirdiği hiciv yönünü, antolojide de eleştirir. Bununla beraber şâire daha bir önemle yer verir. Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye'de değersiz bulduğu Nâbi hakkındaki kanaatinin, bu eserde de değişmediğini görürüz. Nâbi'nin şiirlerindeki özlü sözleriyle Türk şâirlerinin en tanınmışlarından biri olduğunu, hatta bir değerlendirme ölçüsü olarak "edebiyatta

Nâbi kadar güçlü" ifadesinin günlük konuşmada kullanıldığını söyler. Ancak yine de Memduh için Nâbi ikinci derecede şâirdir.

Bazı şâir ve yazarların doğum ölüm tarihleri ile Memduh'un antolojide verdiği tarihler arasında birkaç yıllık farklar vardır. Ziya Paşa'nın ölüm tarihi antolojide 1295(1878) olarak verilmiştir. Doğrusu 1880'dir. Aşağıdaki şâir ve yazarların antolojideki doğum tarihleri ile doğruları ise şöyledir: Namık Kemal 1258(1842), doğrusu 1840; Süleyman Nazif 1290(1873), doğrusu 1869, Mehmet Rauf 1290(1873), doğrusu 1875.

VI. SİYASİ FİKİRLERİNİN YER ALDIĞI ESERLERİ

Abdülhalim Memduh' un siyasi fikirleri iki adet siyasi risalesi ile Anthologie de L'Amour Turc' ün Namık Kemal ile ilgili bölümünde dipnot halinde yer almaktadır. Bunların dışında yazarın yurt dışına firar ettikten bir müddet sonra yayımlamaya başladığı "Le Libéral Ottoman" adlı gazetedeki yazıların büyük kısmı da muhtemelen Memduh' a âittir. Gazetenin ulaşabildiğimiz 3. sayısında yer alan yazılar, biri dışında imzasızdır. İmzalı tek yazının altında ise kim olduğunu bilemediğimiz "Jean Léger" ismi yer almaktadır. Buradaki fikirleri Memduh' un da fikirleri olarak görüyor ve önce bu gazetedeki siyasi yazılara değinmek istiyoruz.

Gazetedeki imzasız yazılardan bir tanesi "Bunca Kan!"³⁵² başlığını taşımaktadır. Burada yeni vefat etmiş olan İngiltere kraliçesi Victoria' nın vefatından önce "bunca kan!" sözleriyle ifade ettiği bir üzüntüsünden bahsedilmektedir. Kraliçe, Transval savaşında kendi vatandaşları kadar düşmanları için de o kadar kanın dökülmesinden dolayı büyük üzüntü duymuş ve ölüm döşeginde bunu dile getirmiştir. Doğuda ise döktüğü kanlar sayesinde iktidarını sürdüren bir sultan vardır ki bu da Abdülhamit' tir. Bu sultan iktidarını sürdürmek için, kendi tarafında yer almayan herkesi katletmektedir. Bu ne dehşet verici bir çelişkidir.

³⁵² "Assez de Sang!", Le Libéral Ottoman, nr. 3, 15 Şubat 1901, s. 2

Yazıda İngiltere halkının kraliçelerine olan sevgi ve saygıları, onun vefatından duydukları büyük üzüntü dile getirilir. Abdülhamit'in durumu ise bunun tam tersidir. Onun ölüm günü büyük bir arzuyla beklenmektedir. O öldüğü gün Türkiye'nin dört bir yanında tarihin benzerine tanık olmadığı kitlesel bir sevinç olacaktır. Tabii ki kader ona yatağında ölmeyi bahşederse!

Gazetede ki bir başka imzasız yazı ise "Benden Sonra Tufan"³⁵³ başlığını taşımaktadır. Yazı Fransız ihtilaline değinerek başlamaktadır. Fransa'da iki asır önce "benden sonra tufan" diyen alçak bir kral vardı. Ama tufan ortaya çıkmakta gecikmedi, ihtilal patladı. Kraliyet büyük bir darbe aldı ve bir daha belini doğrultamadı. Günümüzde de Avrupa'da aynı durumda olan bir ülke var. Şu farkla ki, bu ülkede cinayetler daha büyük, daha büyük sayıda ve daha zalimane şekilde işlenmektedir. Bu ülke Türkiye'dir. Sultan Abdülhamit zalimlikte bugüne kadar gelen bütün zalimlerin ötesine geçmiştir.

Yazıdaki ifadelere göre bu vehimli için devleti yönetmek, kendi etrafında "Nâzır" sıfatıyla donanmış uşaklara sahip olmaktır. Bu uşakların görevi de, efendilerinin her türlü ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Efendiyle uşakları birbirlerine değer biçerler. Alçaklık onların ortak yönleridir.

Halk korkudan titremekte, başkaldırmaya cesaret edememektedir. Cellatlar ise efendilerinin emirlerini

³⁵³ "Après Moi Le Déluge!", Le Libéral Ottoman, nr. 3, 15 Şubat 1901, s. 3

tartışmaya bile cesaret edememektedirler. Her ne kadar vicdanları bazen başkaldırıyorsa da, yüreklerinde azıcık adalet duygusu varsa da işbaşına çağrıldıklarında, bildikleri kılıncın altına düşme korkusuyla hemen gitmektedirler.

Ama su testisi su yolunda kırılır. Abdülhamit kendini kollasın. Tufan yakındır. Direnişçilerin divanına, Hakk'ın divanına çıkmaya hazır olsun. Cinayetlerinin hesabını vereceği gün yakındır. Baskı ve zulüm altındaki zavallı halk intikama susamıştır. Babalarının, kardeşlerinin, oğullarının intikamlarını almayı haklı bir görev bilmektedirler. Onun alçaklıkla sürgüne gönderdiği iyi Türk yurttaşlarının attıkları çığlıklar Avrupa'nın her yanında duyulmuş ve yankı bulmuştur. Çabaları ses getirmiştir. Onlar öylesine bir güçle ve yüreklilikle savaşacaklardır ki, alınları bir daha eğilmemek üzere dikleşecektir. Yazının sonunda Sultan Abdülhamit kasedilerek, o kişi iğrenç varlığı için korkmasın, denmektedir. Zira bu mücadeleçilerin yüreklerinde özgürlük ve adalet vardır. Eserlerini kirli bir kanla yıkamıyacaklardır. Onlar aksine eserlerinin onun tarafından da görülmesini isteyeceklerdir. Acaba mutlu bir halk görmekten dolayı yüreği titreyecek mi, gözlerinden özür dileyen bir damla yaş akacak mı!

Memduh, yurt dışında Paris, Londra ve Tunus arasında geçen hayatının son döneminde buradaki en önemli çalışması Anthologie de L'Amour Turc'den önce iki siyasi risale yayımlamıştır. "Mazlum Türklere" üst başlığı ile yayımlanan bu iki risale "Mev'ize" ve "Ne Bekliyoruz?" adlarını taşır.

Risalelere verilen 1,2 şeklindeki numaralardan, serinin devam ettirilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Eldeki bilgilere göre Avrupa'da ilk olarak Paris'e giden Abdülhalim Memduh burada Jön-Türklere katılarak bu tarihlerde yeni yayınlanmağa başlamış olan Şura-yı Ümmet'in yazar kadrosu içinde yer alır. Sami Paşazâde Sezâî, Paris hatıralarında "1901'de Abdülhalim Memduh'u Paris'te yeni çıkmağa başlamış Şûra-yı Ümmet'te mümtaz bir muharrir olarak buldum." demektedir.³⁵⁴ Ancak Şura-yı Ümmet'teki yazıların büyük kısmının imzasız olmasından dolayı Memduh'un buradaki yazılarını tesbit etmek mümkün olmamıştır. Şura-yı Ümmet'te Abdülhalim Memduh'un ismi açık olarak sadece yukarıda adı geçen iki risalesinin tanıtımında görülmektedir.

Her iki risalenin de ana konusu, Osmanlı Devleti'nin geriye gidiş sebebi olarak gördüğü yönetim sistemi ile Sultan Abdülhamit'tir. Anthologie de L'Amour Turc'deki dipnotta ise Jön-Türkler hareketinden bahseder.

1. Mazlum Türklere Mev'ize

"Mazlum Türklere Mevize" manzum bir eserdir.³⁵⁵ 261 beyitten oluşan bu risalesinde Memduh siyasi düşüncelerini

³⁵⁴ "Paris'te Yedi Sene II", Servet-i Fünun, nr.1504, 11 Haziran 1341/1925, s.52-55

³⁵⁵ Mazlum Türklere Mevize, Paris, 1902, 1+15 s.

manzum bir şekilde ifade eder. Şura-yı Ümmet' te bu eserin tanıtımı şöyle yer alır: ³⁵⁶

"Mazlum Türklere -Mevize-

Müellif rüfekamızdan Abdülhalim Memduh Bey, bazı kavaid-i mühimme-yi siyasiyeyi nazmen beyan eder.

Onbeş sahifelik bir risaledir. "

"Mev' ize"nin kısa önsözünde Memduh risalenin edebî bir eser olmadığını, daha kolay anlaşılmaq için halk tarafından alışılmış bir şekilde manzum yazdığını söyler. Risaleyi yazmaktaki amacı ise bazı mülahazalarını durumu kendisine benzeyen yaranı ve milletiyle paylaşmaktır. Eserde Abdülhamit'i ağır bir şekilde eleştirmekle beraber, daha ziyade Osmanlı'nın yönetim sistemine yönelik eleştiriler vardır.

Risalenin başında "Besmele" ile başlayan 12 beyitlik bir tevhid bölümü yer alır. Eserin devamında bu ilk bölüm dışında başka ayrı bir bölüm yoktur. Konu değişse de beyitler peş peşe devam eder.

Risale boyunca sık sık vurgulanan iki kavram dikkati çeker. Bunlar eserin ana eksenini oluşturan "hürriyet" ve "hak" kavramlarıdır. Memduh daha risalenin başında tevhid bölümünde Allah'a hamd ile beraber "hürriyet" kavramı üzerinde durur:

Hamd o hâkim-i ebedî hikmete
Hazret-i nezzâm-ı ezel-i sîrete
Kim beşere cevher-i hürriyyeti

³⁵⁶ Şura-yı Ümmet, nr. 1, 10 Nisan 1902, s. 4

Eyledi ihsan kerem ü ni' meti
 Hürriyeti nisbeti nev' -i beşer
 Zat-ı ulûhiyyeti tekrîm eder

 Kim bizi bî-kaydlığa rabt eder
 Ademi hürriyyet ile zabt eder

Hürriyeti Allah' ın insanlığa bağışladığı bir cevher olarak görmesi, insanın hürriyeti nisbetinde Allah' ı yücelttiği, Allah' ın insanı hürriyet ile idare ettiği düşünceleri ile hürriyetin insan için önemini dikkat çekici bir şekilde vurgular. Ancak hürriyeti istemek, ona sahip olmak için yeterli değildir. Onun korunması için gayret sarfetmek gerekir. Zira hürriyeti bir kere kaybedince bir daha geri almak zordur. Memduh bu durumu eserinin ilerleyen sayfalarında şöyle ifade eder:

"Memleket ister ise hürriyeti
 Hıfzına sarf etmeli her himmeti
 Zayi' ederse onu bir kere ger
 Almak için bir daha güçlük çeker"

"Hak" Allah' ın insanlığa bir başka önemli ihsandır. Ancak hakka sahip olmak da hürriyet gibi yine ona sahip olanların çabasına, korumasına bağlıdır:

Hakk-ı beşer hazret-i Hak' dan gelir
 Zâtı ile hak olaraktan gelir
 Hıfzı onun sahib-i hakka düşer
 Hıfz u ziyasında olur hayr u şer
 Hak veriyor âdeme hakkı diye
 Hıfzına sa' y etmeliyiz biz yine

Memduh' a göre millet âdeta zindan içinde hak ve hürriyeti elinden alınmış bir haldedir. Memduh bu durumu,

"Millete zulmette sükûnet nedir?

Ademe zindandaki râhat nedir?",
diyerek sorgular.

Tabii ki bu kavramlar çerçevesinde Memduh' un asıl hedefi halkın hak ve hürriyetlerini elinden alan kişi olarak gördüğü Sultan Abdülhamit' tir. Memduh padişahlık makamının bazı kesimlerce kutsal bir makam olarak gösterilmesini doğru bulmaz. Zira ona göre padişahın kutsallığı milletin hayrına çalışıp çalışmadığına bağlıdır. Padişah milletin hayrı yerine şerrine çalışıyorsa kutsal değil ancak alçak olur:

"Kudsiyeti padişah-ı ümmetin

Sa' y iledir hayrına o milletin

Hayr edene saltanatı hak olur

Şer eden akdes değil alçak olur"

Memduh' a göre Abdülhamit milletin hayrına değil şerrine çalışmaktadır. Memlekete verdiği zararı düşman bile veremez. Devleti böldürmekte, halka eziyet etmektedir. Halkı büsbütün öldürmemesi dahi bir hesap üzredir. Zira o takdirde onu besleyecek halk olmayacak ve aç kalacaktır. Canını, iktidarını korumayı zulüm üzerine kurmuştur.

Memduh eleştirilerinin padişahın şahsıyla ilgili olmadığını da belirlemek ihtiyacı duyar. Bütün bu eziyetlere ve sıkıntılara rağmen padişah için onun esas ölçüsü vatani korumasıdır:

"Söyleyelim ki bunu tekrar ile

Yok sözümüz şahs-ı hükümdar ile
 Şahs-ı hükümdar ile yoktur
 Nef-i vatandır ancak ona hudut
 Uymadığı gün vatanın nef' ine
 Halk-ı vatan bakmalıdır def' ine"

Memduh' un bu risalede en dikkate değer düşünceleri yönetim sistemine dâirdir. Dünyada çeşitli yönetim biçimleri olduğundan ve bunların her birinin bir zaman bir millete yarayabileceğinden bahseder:

"Tarz-ı hükûmetlerin enva' ı var
 Her biri bir millete bir dem yarar
 Sonra yine ayrı zamanlarda hep
 Her biri bir halka olur müstehab"

Memduh, hiçbir yönetim sistemini peşin olarak kötülemez. Bununla beraber verasete dayanan saltanat yönetimini en aşağıda, halk tarafından seçilen yöneticilere dayanan cumhuriyet yönetimini en yukarıda görür:

Bunların irsî olan ednasıdır
 Müntahabı hepsinin a' lasıdır

Cumhuriyet yönetiminde herkes devletin işlerine katkıda bulunur. Halk devleti yönetmeye talip olanları tedkik eder. Onların zekasına, tecrübesine aklına, meziyetine bakar ve arasından en iyisini seçer. Seçilen kişi gücünü halktan alır:

Devlet-i cumhuriyede her kişi
 Rü' yet eder devlete âit işi
 Saltanat-ı müntahabata serbeser
 Onların a' lasını tedkik eder

Seçdiğini sonra da bi' l-intihab
 Hizmet-i devletten eder hisseyab
 Anda zeka, tecrübe matlubdur
 Akl u meziyyet ona mashubdur
 Şahs-ı hükümdar o meziyyettedir
 Kuvveti halkıyla muhabbetedir

İşte bu noktada saltanatla, cumhuriyet yönetiminin en önemli farkı ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet yönetimi gücünü halktan alırken, saltanat yönetimi güçlü olmayı halkını ezmekte görür. Halkını güçlü kılarırsa, kendi gücünün eksileceğini sanır:

Halkını kavi ederse eğer
 Kuvveti nakıs kalacak zann eder

Tabii ki saltanat yönetiminin tek olumsuz yönü bu değildir. Veraset usûlü de bu sistemin bir başka olumsuzluğudur. Gerçi saltanatta veraset usûlünün getirilmesinin haklı bir sebebi vardır. Bir sultan vefat ettiğinde yerine geçecek kişinin belli olmaması tarihte zaman zaman büyük iç kargaşalıklara ve devletin zayıflamasına sebep olmuştur. İşte bu durumu önlemek için saltanata veraset usûlü getirilmiştir:

Padişah ettikte heman infisal
 Etmelidir bir diğeri ittisal
 Fasılalar fırtınalarla geçer
 Harb eder ol fasılada hayr u şer
 Men' için işte bu keşkeşleri
 Hep fukaraya yağın ateşleri
 Saltanata konu veraset yolu

Veraset usûlü bazı karışıklıkları önlediği doğrudur. Ancak bu usûlde gelen padişahın, o makam için yeterli olup olmadığına bakılması söz konusu değildir. Dolayısıyla ehil olanların yanı sıra cahili, idraksizi veya divanesi de bu makama gelebilmektedir. Böyle bir durumda memleket çok kötü durumlara düşebilmektedir.

Memduh, yönetim şekillerine dâir fikirlerini belirttikten sonra, sonuç olarak yönetim şekli ne olursa olsun esas olanın, iktidarın vatanın ve halkın faydasına çalışması, halkın da o iktidarı tasdik etmesi olduğunu söyler. İster cumhuriyet olsun ister saltanat olsun iktidar vatanın ve halkın menfaatine çalışmıyorsa, halkın o iktidarın emirlerine itaat etmemesi gerekir. Zaten halkın desteğine dayanmayan bir iktidar da eninde sonunda iktidarını kaybedecektir.

2. Ne Bekliyoruz?

"Ne Bekliyoruz?" onun bir başka siyasi risalesidir.³⁵⁷ Mensur olan bu eserin Şura-yı Ümmet'teki tanıtımı ise şöyledir:³⁵⁸

"Ne Bekliyoruz? - Bu ünvan ile muharrirlerimizden Abdülhalim Memduh Bey tarafından bazı vesaya-yı

³⁵⁷ Ne Bekliyoruz?, Londra, 1902, 32 s.

³⁵⁸ Tarihi bulunamamıştır.

siyasiyeyi havi bir risale neşr olunmuştur. İdarehanemizde satılır, Fi 1 frank. "

"Ne Bekliyoruz?" adından da anlaşılacağı üzere açıkça halkı Abdülhamit yönetimine karşı isyana davet eden bir risaledir. Birinci risaleden farklı olarak hedef tamamen Abdülhamit'tir. Eserde ona karşı çok ağır eleştiriler vardır.

Risalenin daha ilk cümlesi Abdülhamit'e karşı oldukça ağır bir hakaretle başlar. "Namert Abdülhamit bugünlerde son hıyanetlerini icraya başladı." der. Yıkıcı siyasetiyle vatanı eski bir vilayetimiz kadar küçülten, halkın dörtte üçünü kırdırtan Abdülhamit şimdi de mevcut kalan harap evleri yıktırmaktadır.

Memduh'a göre Türklerin lütuf ve merhametinden, kesesinden dilenerek yaşayan ve kendi kendini padişah sanan Abdülhamit, sade Türklerin değil, bütün insanlığın hayret ve nefretini kazanan gülünç bir varlıktır. Bir gün eniştesinin boğulmasına izin verir, ertesi gün cuma namazına gider. Dönüşünde bir cariyeyi öldürür, aynı gün bir türbe tamirine emir verir. Rus orduları İstanbul civarında bulunurken gaziliğini ilan eder. Aslında bu kadar şuursuz bir kişinin deliliklerini tasvir abestir. Zira milletimiz onun deliliklerini birçok acı tecrübelerle öğrenmiştir. Altı yüz seneden beri bir başka örneğine tesadüf edilmeyen, her türlü ahlaki meziyyetten nasipsiz olan bu adam, adeta düşmanlarımız tarafından namusumuza, canımıza, din ve devlete cellat seçilmiştir.

Milleti saran felaketler sadece Abdülhamit'in cinneti ile sınırlı değildir. Bir taraftan Abdülhamit'ten cesaret alan bir takım kişilerin ayrı ayrı birer Abdülhamit olarak milletin ırzı, namusu, dini üzerine musallat olmaları, diğer taraftan Rusya'nın Abdülhamit'in sultan olmasından istifadeyle memleketin her tarafını istilaya yönelmesi mülkü yakmış, milleti perişan etmiştir.

Memduh, Abdülhamit'in bütün olumsuzluklarına rağmen yirmi beş senedir iktidarda kalışını bir bakıma Rusya'ya bağlar. Rusya Abdülhamit'i iktidarda tutmak için büyük bir gayret sarfetmektedir. Zira İslamiyetin, Türklüğün ve Osmanlılığın amansız düşmanı Rusya bu sayede emellerine daha rahat ulaşacaktır. Abdülhamit ise altı asırdan beri dünyanın en önemli yerlerinde hep kendi kuvvetine dayanarak yaşayan bir büyük milleti, şimdi bir iki devlet arasındaki ihtilaftan faydalanarak birkaç boğuk nefes almağa tenezzül edecek bir zillet ve süfliyete düşürmüştür. Kendi memleketini satarak Avrupa diplomasisini satın almaya kalkışan bir delinin iktidarı uğruna, yirmi milyon halkın hukuku, vicdanı, imanı harici ve dahili düşmanlar tarafından çiğnenmektedir.

Memduh'a göre Abdülhamit'in hastalıklı dimağının yol açtığı bunca kötülüğü tek başına yapması mümkün değildir. Onun bu millet ve melekete, bu din ve şeriata ihanetine vasıta olan adamlar vardır. Bunların başında gelenlerden bir tanesi Abdülhamit'in parça parça kırdırdığı Osmanlı donanmasının tahribine vasıta olan Bahriye Nâzırı Hasan Paşa'dır. Onu basit çıkarları uğruna padişahın ihanetlerine ortak olmakla suçlar.

Memduh' un şiddetle eleştirdiği bir başka kişi, padişahın vatana ve dine ihanetine ses çıkarmayan Şeyhülislam' dır. Yazarın ismini vermeden bahsettiği şeyhülislam bu tarihte Mehmed Cemaleddin Efendi' dir. Camileri kiliseye dönüştüren, Kur'ân âyetlerinin manalarını tahrif eden, Peygamber' in hadislerini, kitapların tefsirini yasaklayan sonra da halifelik iddiasında bulunan bu zâta Şeyhülislam hiç bir şey söylememektedir. Hattâ Filistin' i, kocasının pantolonunu kapıdan eskici yahudiye satan mahalle karıları gibi Musevilere satmaya cüretine dahi ses çıkarmamaktadır. Halbuki Şeyhülislam' ın makamının verdiği güçle yapabileceği çok şey vardır. Şeyhülislam' ın susmaması, Abdülhamit' e ilahi hükümleri tebliğ etmesi gerekir. Ancak Şeyhülislam bırakın böyle bir tebliği tam tersine şeriatın ağzını eliyle kapatmaktadır. Memduh bu sebeple Şeyhülislam' a oldukça ağır ifadeyle şöyle seslenir:

"Şeyhülislam, sen de padişahın gibi ruhunu satıyorsun! Senin namazın müstehzâ, duâların kizb, kuûd ve rükûun temeshurdur! Sen bilcümle fezâil-i İslâmiyeyi - ki hep fezâil-i insaniyedir - hukuku, terakkiyi, zekâyı, namusu, irfanı şeriat ve din vesaitiyle yıktırmaktasın! Adl ve ihsan diyorsun, minber ve mihraba yalan söylüyorsun! "

Memduh' un kurtuluş yolunda çok şeyler beklediği Osmanlı orudusuna da seslenerek onları Abdülhamit' e isyana davet eder:

"Ey aldanmış, aldatılmış Osmanlı ordusu! Sahte bir padişah sizin kılıcınızı fâhiş etti! Orhanlar' a, Muratlar' a mukabil kan hiçkırıklarıyla boğulan bir

cüceye hizmet ediyorsunuz! Şeriat-ı Muhammediye kılıcını Rus neferlerinin dizleri üzerinde iki parça ettirip de suratınıza attıran bir cenin-i cebine hizmet ediyorsunuz. Allah'a, Peygamber'e, Ali'ye, Fâtih'e, Selim'e hıyanet ve bu korkak insaniyet ve diyanet düşmanına hizmet etmek için size ne mükafat edildi? Kosovalar'dan, Çaldıranlar'dan ve Plevneler'den sonra kâfirliği, namussuzluğu, dolandırıcılığı kılıcınızla, süngünüzle muhafaza etmek pek büyük ayıptır."

Memduh, Abdülhamit'in böylesine zalim oluşunu, vehm ve deliliğine bağlar. Zira akıllı bir padişah teb'asına bu kadar fenalık etmez. Memduh'a göre Abdülhamit bir bulanık seldir, gelmiştir ve geçmektedir. Dolayısıyla önemli olan bu büyük milletin bu durumun bilincinde birlik olup çalışmasıdır.

Memduh eserinin sonuna doğru millete seslenerek uyanmaları ve birlik olmaları çağrısında bulunur. Ona göre yirmi milyon el bir araya gelerek çalışırsa hem geçmiş zararlar kapatılacak hem de gelecek kazanılacaktır. Ancak bunun için öncelikle milletin uyanması gerekir. Memduh millete seslenerek: "Uyanalım millet, uyanalım! Ne maskara olalım, ne mazlum! Biz bu kadar mezalime, rezâile, fenalıklara karşı bu kadar uyusuk, bu kadar lâkayd bulunmazdık, hiç bulunmamıştık!" der. Artık padişahın ve çevresinin bunca ihanetinden, kötülüğünden sonra yapılacak tek şey vardır. O da milletin hiç bir yerden yardım beklemeden kendi başının çaresine bakmasıdır.

3. Anthologie de L'Amour Turc' deki Siyasi Fikirleri

Memduh'un bu iki risale dışında siyasi fikirlerinin yer aldığı bir başka eser ise "Antologie de L'amour Turc"dür. Burada Namık Kemal ile ilgili bölümde dipnot halinde Jön-Türk hareketi hakkında dikkat çekici değerlendirmeler vardır.³⁵⁹

Memduh, Mustafa Fazıl Paşa'dan bahisle, o çağdaki hakiki Jön-Türk hareketiyle bugün iddia edilen aynı adlı hareketi karıştırmamak gerekir, der. Memduh'a göre ilk ve son siyasi ve sosyal uyanış cereyanını kuran Mustafa Fazıl Paşa olmuştur. Mustafa Fazıl Paşa kardeşi İsmail Paşa, Sultan Abdülaziz ve Veziriazam Ali Paşa tarafından Mısır tahtından uzaklaştırılmıştır. Onların bu davranışı geleneksel tahta geçme teamülünü de değiştirmiştir. Kısa bir süre sonra Sultan çalınmış olan tacını kendisine iade eder. Fakat cesur reformcu reddeder. Tacından feragat etmeyi ve yerine başına tac olarak Türk halkını koymayı yeğler. Yasal hakimiyetin ona âit olmasını ister. Memduh'a göre Osmanlılar, Mustafa Fazıl Paşa'nın düşünceleri yerine, maalessif geçici bir şey olan Mithat Paşa anayasasını ikame ederler. Abdülhamit Türkiye'si'nde, öldükten sonra bile etkileri devam eden belli başlı Türk aydınları, hep Mustafa Fazıl Paşa'nın danışmanları, kâtipleri, ve dostları olmuşlardır.

Memduh, halihazırda Türklerin fikrî faaliyetlerine tercüman olacak bir Jön-Türklük hareketinin Avrupa'da

³⁵⁹ Anthologie de L'Amour Turc, s.166-167

kalmadığını belirterek, yurt dışında kendilerini Jön-Türk diye tanıtanları üç kategoriye ayırır. En kalabalık kesimi teşkil eden birinci gruptakiler aynı zamanda jurnalcı ve şantajcı olduklarından, inkılapçılık gayretlerini, ispiyonculuk faaliyetlerinden arta kalan zamanlarda yazdıkları cep harçlığına yönelik bayağı hicviyelerle veya şarka dönmeleri halinde de daha bol kazanç getiren işlere yerleşmekle sınırlandırırılar. Bir başka kesim Hâmid idaresinin mağdurları olan gayrimemnunlar olup, herhangi bir haksızlığa uğramamak için ülkeden kaçarak Quartier Latin (Latin mahallesi)'deki kahvehanelerde sürünenlerdir. Üçüncü grup ise şu andaki Sultan devrinde varlık gösteremeyip de, şimdikinın yerine geçecek sultanın gözüne girmeye çalışanlardır. İçleri rahat etsin diye, kısık bir sesle anayasadan yardım isteyerek, şahsiyetini ve niyetlerini kimsenin bilmediği taht varisini göklere çıkarırlar. (Yazarın ismini vermeden bahsettiği bu taht varisi Mehmed Reşad olmalıdır.) İçlerinden hiçbirisi Türkleri sosyal gelişme için, fikre ve cesarete dayalı faaliyet için teşvik etmez. Gazeteleri de Avrupalı okuyucuya, Türklük âleminde ilginç ve güzel olan konular hakkında hiçbir malumat vermez. Memduh'a göre eski zaman Jön-Türkleri'nin hakiki oğulları, kendi ülkelerinde, sessizce daha iyi bir gelecek hazırlamaya gayret edenlerdir. Atalarının faziletlerini bizzat yaşayan, çeşitli mahrumiyetlere ve engellemelere karşın, lakayt topluluğu Osmanlı yurdunun toplumsal ihtiyaçları yönünden aydınlatan Türklere Avrupa'da çok ender rastlanır.

Memduh'un Jön-Türklerle ilgili yaptığı bu değerlendirmeler hayli ilginçtir. Zira bahsettiği

Jöntürkler arasında kendisi de yer almıştır. Yurt dışına çıkar çıkmaz Jön-Türklere katılır. Onların gazetelerinde yazarlık yapar. Hatta 4 Şubat 1902 tarihinde Paris' te Prens Sabahattin Bey' in önderliğinde toplanan "Birinci Jön-Türk Kongresi" ne davet edilip katılanlar arasında Memduh' un da yer aldığını görürüz.

Yazar yukarıda yaptığı değerlendirmede, Jön-Türklerle ilgili bu üç grup arasında kendini nerede gördüğünü söylemiyor. Ancak eleştirileri arasında yer alan şantajcılık suçlamasından kendine de pay çıkarması gerekir. Zira yazar yurt dışına firar eder etmez hükûmet aleyhinde "Le Libéral Ottoman" adlı bir gazete neşretmeye başlamış, bunun üzerine sarayın Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla başlattığı takibatta, gazetenin yayımlanmasını bir pazarlık aracı olarak kullanmıştır. Verilmeyip biriken maaşlarının verilmesi ve maaşının arttırılarak Londra Büyükelçiliği' nde konsolos tayin edilmesi halinde gazetenin yayım ve dağıtımını durduracağını söylemiştir. Pek ilkeli olmayan bu davranışı, aslında o dönemde yurt dışındaki birçok firarinin yaptığı görürüz.

SONUÇ

Abdülhalim Memduh, Tanzimat'ın ikinci neslini Servet-i Fünun'a bağlayan "Ara-nesil"e mensup bir edebiyatçıdır. Memduh 1866 yılında İstanbul'da doğmuştur. Düzenli bir mektep tahsili görmeyen yazar, bir müddet Mekteb-i Lisan'a devam eder. Bu arada aynı zamanda Hariciye vekaleti Hukuk-ı Muhtelite kaleminde ikinci katip olarak çalışmaktadır. Yazar, Mekteb-i Lisan'ı bitirmeksizin Mekteb-i Hukuk'a girer. Bu mektebin ikinci sınıfındayken, Ali Kemal ve diğer arkadaşları ile birlikte, hükûmet aleyhinde bazı siyasi faaliyetlere teşebbüs ederler. Durumun hükûmet tarafından anlaşılması üzerine tutuklanarak hapsedilirler. Bir müddet sonra tutuklular hakkında çeşitli yerlere sürgün kararları çıkar. Memduh bu kararlar çerçevesinde 1899 yılının Temmuz ayında, vilayet maiyetine memur göreviyle Konya'ya sürgün edilir.

Yazar, Konya'da sekiz yıl kadar kaldıktan sonra, hükûmetten sürgün yerinin denize kıyısı olan bir yerle değiştirilmesini ister. Bunun üzerine sürgün yeri Trablusgarp olarak tebliğ edilir. 1897 yılının Temmuz ayında İzmir yoluyla Trablusgarp'e gitmek üzere iken, Vali Kâmil Paşa'nın aracı olmasıyla İzmir'de kalması sağlanır. İzmir'de vilayet tercümanlığı görevine getirilir. Memduh İzmir'de yirmi altı ay kadar kaldıktan sonra yeni bir sürgün felaketiyle karşılaşır. İzmir'deki arkadaşları Tefik Nevzat, Tokadîzâde Şekip, Mevlevî şeyhi Nuri, Taşlızâde Doktor Ethem ve dava vekili Hasan Beyler'le

birlikte hükûmet aleyhine siyasi faaliyetlerde bulunma suçlamasıyla sorgulanırlar. Sorgulamalar sonucunda Hasan Bey Kastamonu'ya, Memduh ve diğer dört arkadaşı Bitlis'e sürgün edilirler. Sürgünler Bitlis'te sekiz ay kadar kaldıktan sonra affedilirler ve İzmir'e dönerler.

Memduh, İzmir'e dönüşünde daha önceki görevi vilayet tercümanlığına getirilir. Ancak artık iyice huzursuz olan ve yeni bir sürgün ihtimalinden çekinen yazar, çareyi yurt dışına firar etmekte bulur. 1900 yılının Temmuz ayında Malta'ya hareket eden bir İngiliz vapuruyla firar eder.

Memduh, yurt dışındaki hayatı İngiltere, Fransa ve Tunus arasında geçer. Buralarda diğer firariler ve Jön-Türkler'le işbirliği içinde bulunur. 1901 yılında "Le Libéral Ottoman" adlı bir gazete çıkarır. Hükûmet aleyhinde siyasi risaleler yayımlar. Bir müddet Şûrâ-yı Ümmet'in yazar kadrosu içinde yer alır. 1902 yılında Prens Sabahattin'in önderliğinde toplanan I. Jön-Türk kongresine davet edilmek suretiyle katılanlar arasında Abdülhalim Memduh da vardır.

Yazar, önemli bir kısmı sürgünlerde geçen sıkıntılı bir hayattan sonra genç sayılabilecek bir yaşta İngiltere'nin Folkstone şehrinde vefat eder. Öldüğünde henüz 39 yaşındadır. Vefatından sonra naaşı, Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Nazlı Hanım tarafından medfeninden çıkartılarak Tunus'a nakledilir.

Memduh'un edebî hayatı Tercüman-ı Hakikat gazetesinde 1884 yılından itibaren çıkan şiirleri ile başlar. Aynı yıl

"Tasvir-i Vicdan" adlı ilk şiir kitabını yayımlar. 1885 yılında Nihal adlı dergide iki şiiri yayımlanır. Yazarı 1886 yılından itibaren ise yoğun bir edebî faaliyet içinde görürüz. Tutuklanıp sürgün edildiği 1889 yılına kadar birçok dergide çıkan şiir ve yazılarının yanısıra beş kitabı daha yayımlanır. Bunlar sırasıyla, "Tasvir-i Hissiyat", "Bürhan", "Bedriye", "Reşid Paşa" ve "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" adlı eserleridir. Çok verimli olduğu bu dönemde şiirlerinin ve yazılarının yayımlandığı dergiler ise sırasıyla "Nihal", "Gülşen", "Nahl-i Emel", "Hamiyyet", "Sebat", "Nokta", "Risale-i Hafi", "Umran" ve "Muhit" adlı dergilerdir. Bunlar arasında "Muhit", Abdülhalim Memduh'un yazı işleri müdürlüğünü yaptığı bir dergidir. Şâirin İzmir'de neşredilen Hizmet gazetesinde de yine bu dönemde şiirleri çıkar.

Memduh, edebiyat alanında en fazla şiirle ilgilenmiştir. Şiirleri "Tasvir-i Vicdan" ve "Tasvir-i Hissiyat" adlı iki şiir kitabıyla çeşitli gazete ve dergilerde yer almaktadır. Şiirlerinin büyük kısmı İstanbul'da bulunduğu dönemde yayımlanmıştır. Konya'da sürgün bulunduğu yıllar süresince yayımlanmış şiirine yada başka eserine rastlamadık. İzmir'de bulunduğu yıllarda şiirleri İzmir'de çıkan Hizmet, Muktebes ile İstanbul'da çıkan Servet-i Fünun ve İrtika dergilerinde yer alır. Servet-i Fünun'daki şiirleri "Ali Seza" müstear ismiyle yayımlanır.

Memduh'un şiirlerinde en fazla dikkati çeken özellik nazım şekilleridir. Şiirlerinin önemli bir kısmında Batıdan gelen ya da dönem şâirlerinin veya kendinin icadı olan yeni

ve serbest nazım şekillerini kullanmıştır. Batıdan aldığı nazım şekilleri Sarma Kafiye, Çapraz Kafiye, Düz Kafiye ve Rime Plat nazım şekilleridir. Kullandığı yeni ve serbest nazım şekilleri ise bendlerinin mısra sayıları ve kafiyelenişleri ile çok farklıdır. Dört mısralık bendlerden dokuz mısralık bendlere kadar değişik şekillerdedir. Kafiyeleniş bakımından ise bazı şiirleri arasında benzerlikler görülmekle beraber, âdeta her şiirin kendine has bir kafiyeleniş düzeni vardır. Muhit dergisinde yayımlanan "Hep Sen", "Sensin" ve "Her Yerde" adlı şiirleri kafiye düzeni bakımından döneminin ilk ve tek örnekleridir. Memduh'un şiirlerinde eski nazım şekli olarak ise en fazla gazel görülmektedir. Ancak bu gazeller dönemin anlayışına uygun olarak eski klasik gazel anlayışından farklı özelliklere sahiptirler. Gazellerinin başında genellikle şiirin konusuna uygun bir isim yer alır. Hiçbirinde mahlas yoktur.

Memduh'un şiir dışında ilgilendiği bir başka edebî alan da tiyatro olmuştur. Yazarın yayınladığı ilk tiyatro eseri, Nokta dergisinde tefrika halinde çıkan "Nâlân"dır. Ancak derginin 2. sayısından sonra kapanmasıyla bu tefrika yarım kalmıştır. Eserde Afgan sarayında veraset üzerine dönen entrikalar konu alınmıştır. Bir diğer eseri ise kitap halinde yayınladığı "Bedriye"dir. Eserde bir kölenin, çalıştığı evin kızıyla arasındaki aşk ve bu aşka kızın babasının karşı çıkışı konu edilmiştir. Manzum olan her iki piyesinde de yazar, Abdülhak Hâmid'in "Nesteren" adlı eserini örnek almıştır. Memduh'un kitap halinde yayımlanmış bir diğer tiyatro eseri ise yurt dışında Refik Nevzat'la müştereken yazdığı "Abdülhamit ve Genç Türk Bir

Haremağası"dır. Mensur yazılmış olan bu piyes, Sultan Abdülhamit'i eleştiren, tamamiyle siyasi nitelikte bir eserdir.

Yazarın en dikkati çeken eseri "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye"dir. Eser edebiyat tarihçiliği alanında atılmış çok önemli bir adımdır. Eserin yayınlandığı 1888 tarihine kadar ve hemen sonrasında edebiyat tarihi alanında yapılmış bazı denemeler vardır. Ancak bu çalışmalarda Batılı anlamda kapsamlı bir edebiyat tarihi yazma niyeti görülmez. Halbuki Memduh hem eserinin muhtevasında görebileceğimiz çabasıyla, hem de eserinin adıyla bu niyeti ortaya koyar. Bu çerçevede eserin edebiyat tarihçiliğine getirdiği en önemli yenilikler, edebiyatımızı bir bütün halinde ele alıp değerlendirme düşüncesi ve tasnif düşüncesidir. Eser özellikle bu yönleriyle edebiyat tarihçiliğinin ufkunu açmış, daha sonra yazılan eserlere örnek olmuştur.

Yazarın bir başka önemli ilki Edmond Fazy ile birlikte Paris'te yayımladığı "Anthologie de L' Amour Turc" (Türk Aşk [Edebiyatı] Antolojisi) adlı eseridir. Bu eser Fransızca yayımlanmış ilk Türk edebiyatı antolojisidir. Eserde Fuzuli'den çağdaş edebiyata gelinceye kadar tanınmış Türk edebiyatçılarının eserlerinden örneklerin yanısıra, hayatları ve sanatları hakkında da bilgi verilmiştir. Eserde çok önemli bir özellik de zaman zaman mukayeseli edebiyata girilmiş olmasıdır. Türk yazarları ile Batılı yazarlar arasında karşılaştırmalar yapılmış, benzerlikler ve etkiler üzerinde durulmuştur.

Memduh' un dikkate değer bir başka yönü, hayatı boyunca sürgünden sürgüne gitmesine sebep olan siyasi düşünceleridir. Dönemin şartları icabı fikirlerini pek ifade edemese de, Sultan Abdülhamit'e ve onun yönetim şekline karşı hep bir isyan içinde olmuştur. Yazarın siyasi kimliğini yurt dışına firarından sonra çok daha açık görebiliyoruz. Jön-Türklere katılan yazar, Paris'te bir süre "Le Liberal Ottoman" adlı siyasi bir gazete çıkarır. Sultan Abdülhamit aleyhinde siyasi kitaplar yayımlar. 1902 yılında Paris'te düzenlenen Birinci Jön-Türk kongresine davet edilmek suretiyle katılanlar arasında Memduh da vardır.

Sonuç olarak Abdülhalim Memduh, gerek edebî, gerek siyasi bakımdan dönemin birçok aydını ve edebiyatçısı gibi hep yenilikler, arayışlar peşinde olmuştur. Edebiyattaki arayışları, onun bazı ilkleri gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu çerçevede o, bilhassa ilk edebiyat tarihini yazmış olmasıyla ve Türk edebiyatından Fransızca'ya ilk antolojisiyle dikkate alınmalıdır. Yazar, siyasi bakımdan ise Sultan Abdülhamit'in baskı yönetiminin olduğu bir dönemde, insanların daha hür olduğu, fikirlerin daha rahat ifade edilebildiği bir ülke arayışı içindedir. Böyle bir arayış ise yazara, sürgünlerde sıkıntılar içinde geçen bir hayata mâl olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

a. Abdülhalim Memduh' un EserleriKitapları:

- Tasvir-i Vicdan, İstanbul, 1301 (1884), 52 s. (31 şiiri var.)
- Tasvir-i Hissiyat, İstanbul, 1303 (1886), 47 s. (27 şiiri var.)
- Bürhan, İstanbul, 1303 (1886), 20 s. (Osmanlı tarihiyle ilgili, manzum.)
- Bedriye, İstanbul, 1304 (1887), 43 s. (Üç perdelik manzum tiyatro.)
- Reşit Paşa, İstanbul, 1306 (1888), 15 s. (Biyografi)
- Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye, İstanbul, 1306 (1888), 134 s.
- Mazlum Türklere Mev' ize, Paris, 1902, 1+15 s., (Manzum.)
- Ne Bekliyoruz?, Londra, 1902, 32 s.
- Anthologie de L'Amour Turc, Paris, 1905, 282 s. (Edmond Fazy ile birlikte.)
- Abdülhamit ve Genç Türk Bir Haremağası, İzmir, 1327 (1911), 52+2 s. (Refik Nevzat' la birlikte.)

Dergilerde ve Gazetelerde Yayımlanmış Şiirleri:

- "Müteverrrime", Tercüman-ı Hakikat, nr.1826, 21 Ramazan 1301 (15 Temmuz 1884), s.3); Bu şiir "Verem Bir Kız" adıyla "Tasvir-i Vicdan" s.18-21' de de yer almaktadır.
- "Abdülhak Hâmid", Tercüman-ı Hakikat, nr.2239, 2 Rebiülevvel 1303 (9 Aralık 1885), s.3
- "Yıldırım", Tercüman-ı Hakikat, nr.2247, 11 Rebiülevvel 1303 (18 Aralık 1885); Bu şiir iki bendi eksik olarak "Tasvir-i Hissiyat" s.37-40' ta da yer almaktadır.
- "Müstezad", Nihal, nr.3, Hicrî 1303 (1885), s.76-77
- "Bu da Bir His", Nihal, nr.4, Hicrî 1303 (1885), s.112-113
- "Gazel", Gülşen, nr.5, 27 Şubat 1301 (11 Mart 1886), s.18
- "Gazel", Nahl-i Emel, nr.3, 22 Mart 1302 (3 Nisan 1886), s.11
- "Hiçâhiç", Hamiyyet, nr.1, 17 Nisan 1302 (29 Nisan 1886), s.4
- "Naziredir", Nahl-i Emel, nr.5, 19 Nisan 1302 (1 Mayıs 1886), s.1-2
- "Bülbül" Recâizâde Ekrem'e Nazire, Sebat, nr.6, 30 Mayıs 1302 (11 Haziran 1886), s.41 (Bu şiir daha sonra "Utarid" dergisinde de yayımlanmıştır: Utarid, nr.12, 3 Nisan 1335/1919, s.180)
- "Bir Hezeyan", Gülşen, nr.18, 5 Haziran 1302 (17 Haziran 1886), s.70
- "Bir Ye's Gecesi", Sebat, nr.7, 15 Haziran 1302 (27 Haziran 1886), s.51-52
- "Naziredir", Gülşen, nr.20, 3 Temmuz 1302 (15 Temmuz 1886), s.77-78

- "Âsım Beyefendi'ye", Nokta, nr. 2, 2 Ağustos 1302
(12 Ağustos 1886), s. 2
- "Kavs-i Kuzah", Gülşen, nr. 26, 2 Teşrinievvel 1302
(14 Ekim 1886), s. 102-103
- "Selim-i Evvel", Hizmet, nr. 61, 29 Mayıs 1303 (10 Haziran
1887), s. 3.
- "Sevmem" (Ukâz-ı Şübbân İctima-ı Evvel), Hizmet, nr. 65,
20 Haziran 1303 (2 Temmuz 1887), s. 4.
- "Anlayamam" (Ukâz-ı Şübbân İctima-ı Sani), Hizmet, nr. 84,
29 Ağustos 1303 (10 Eylül 1887), s. 3.
- "Abdüssettar Efendi" (Mekteb-i Ali-i Hukuk'tan şairin
hocası Abdüssettar Efendi için), Hizmet, nr. 87,
9 Eylül 1303 (22 Eylül 1887), s. 3.
- "İtimad", Risale-i Hafi, nr. 5, 8 Kanunisani 1303 (20 Ocak
1888), s. 17-18
- ".....", Risale-i Hafi, nr. 6, 15 Kanunisani 1303 (27 Ocak
1888), s. 22
- "Vefat eden kerimesi hakkında validesi lisanından
söylenmiştir", Risale-i Hafi, nr. 7, 22 Kanunisani 1303
(3 Şubat 1888), s. 25-26
- ".....", Risale-i Hafi, nr. 10, 12 Şubat 1303 (24 Şubat
1888), s. 39
- ".....", Risale-i Hafi, nr. 11, 19 Şubat 1303 (2 Mart
1888), s. 41
- "Kalp", Umran, nr. 14, 19 Mart 1304 (31 Mart 1888), s. 161
- "Tanzir-i Acizane", Muhit, nr. 1, hicrî 1305 (1888), s. 3-4
- "Sensin", Muhit, nr. 4, Hicrî 1305 (1888), s. 54-55
- "Bir Çiçek", Muhit, nr. 6, Hicrî 1305 (1888), s. 86
- "Hep Sen", Muhit, nr. 6, Hicrî 1305 (1888), s. 87-88

- "Mühim Bir Vak'a", Muhit, nr. 7, Hicrî 1305 (1888), s. 100-101 (Bu şiir daha sonra "Utarid" dergisinde de yayımlanmıştır: Utarid, nr. 2, 13 Kanunisanı 1335/1919, s. 22)
- "Her Yerde", Muhit, nr. 7, Hicrî 1305 (1888), s. 101-102
- "Nazire" (Şâir Eşref'in bir gazeline), Muktebes, nr. 19, 7 Mayıs 1314 (19 Mayıs 1898), s. 145
- "Gazel", Muktebes, nr. 19, 7 Mayıs 1314 (19 Mayıs 1898), s. 145
- "Gazel", Muktebes, nr. 19, 7 Mayıs 1314 (19 Mayıs 1898), s. 145-146
- "Hased", Muktebes, nr. 21, 21 Mayıs 1314 (2 Haziran 1898), s. 161-163
- "Eski Bir Kıta", Muktebes, nr. 26, 25 Haziran 1314 (7 Temmuz 1898), s. 201
- "Gazel-i Müşterek" (Eşref-Memduh), Muktebes, nr. 28, 9 Temmuz 1314 (21 Temmuz 1898), s. 217
- "Sarı Gül", Servet-i Fünun, nr. 402, 12 Teşrinisani 1314 (24 Kasım 1898), s. 185 (Ali Seza imzasıyla)
- "Tahassür", Servet-i Fünun, nr. 404, 26 Teşrinisani 1314 (8 Aralık 1898), s. 211 (Ali Seza imzasıyla)
- "Memiş'in Niyeti" Türkçe Şiirler sahibi Mehmed Emin Beyefendi'ye, Servet-i Fünun, nr. 408, 24 Kanunievvel 1314 (5 Ocak 1899), s. 282 (Ali Seza imzasıyla yayımlanmıştır. Bu şiir daha sonra "Utarid" dergisinde de yayımlanmıştır: Utarid, nr. 2, 13 Kanunisanı 1335/1919, s. 22)
- "Hazan", İrtikâ, nr. 5, 2 Nisan 1315 (14 Nisan 1899), s. 20 (Bu şiir daha önce "Tasvir-i Hissiyat" adlı kitabında yer almıştır. İrtikâ'da şiirin 3, 5, 8 ve 12. kıtaları eksik olarak yayımlanmıştır.)

- "Nazire", İrtikâ, nr. 5, 2 Nisan 1315 (14 Nisan 1899), s. 20
(Bu şiir daha önce "Tasvir-i Hissiyat" adlı kitabında yer almıştır. İrtikâ' da şiirin 7 ve 8. mısraları eksik olarak yayımlanmıştır.)
- "Nazire-i Gazel-i Sâmi", İrtikâ, nr. 7, 16 Nisan 1315
(28 Nisan 1899), s. 27 (Bu şiir daha önce "Tasvir-i Hissiyat" adlı kitabında yer almıştır.)
- "Seyfullahü'l-Meslul Alâ-a' daü'r-Resul", (Eşref'in, Deccâl'in ikinci kitabında yayımlanmış olan aynı adlı kasidesinin Abdülhalim Memduh tarafından yapılmış tahmisi), Edeb Yahu, nr. 18, 31 Kanunisani 1324 (13 Şubat 1909) - nr. 23, 7 Mart 1325 (20 Mart 1909)
- ".....", Yeni Turan, nr. 5, 5 Eylül 1329 (18 Eylül 1913), s. 75 (Konya' da bulunduğu sıralarda yazmıştır. Süleyman Nazif'e gönderdiği 10 Haziran 1307/22 Haziran 1891 tarihli mektup içinde yer almaktadır.)

Dergilerde ve Gazetelerde Yayımlanmış Manzum Şiir
Tercümeleri:

- "Kıta", Sebat, nr. 11, 15 Ağustos 1302 (27 Ağustos 1886), s. 84
- "Bir Gün ki", Umran, nr. 12, 20 Şubat 1303 (3 Mart 1888), s. 135-136
- "Tesir-i Hazan", Muhit, nr. 2, Hicrî 1305 (1888), s. 19-20
- "Mazi", Muhit, nr. 3, Hicrî 1305 (1888), s. 37
- "Yaprak", Muhit, nr. 3, Hicrî 1305 (1888), s. 38

- "Almanca' dan Tercüme", Muhit, nr. 7, Hicrî 1305 (1888), s. 101
- "Teşhis" (Jean Racine' den), Muktebes, nr. 28, 9 Temmuz 1314 (21 Temmuz 1898), s. 217
- "Hatıra" (Françoise Coppée), Utarid, nr. 8, 6 Mart 1335 (1921), s. 122

Dergilerde ve Gazetelerde Yayımlanan Yazıları ve
Mensur Tercümeleri:

- "Estetik", Muhit, nr. 1, Hicrî 1305 (1888), s. 6-9 (Tercüme olabilir.)
- "Efkâr", Muhit, nr. 1, Hicrî 1305 (1888), s. 9-10
- "Cihan", Muhit, nr. 2, Hicrî 1305 (1888), s. 21-22 (Tercüme)
- "Hanri Duran' ın", Muhit, nr. 3, Hicrî 1305 (1888), s. 44-45
- "Bir Eser-i Mutena", Ahenk, nr. 373, 15 Teşrinievvel 1313 (27 Ekim 1897)
- "Külî asrın kavmün, külî asrın yevmün", Muktebes, nr. 3, 15 Kanunısanı 1313 (27 Ocak 1898), s. 18-20
- "Üçüncü Fredirik" (Tercüme), Muktebes, nr. 13, 26 Mart 1314 (7 Nisan 1898), s. 98-100
- "Mektup - Ali Rıza Bey'e", Muktebes, nr. 25, 18 Haziran 1314 (30 Haziran 1898), s. 193
- "Kara Kurbağa", Muktebes, nr. 30, 23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898), s. 233-237
- "Bir Buse" (Victor Hugo' dan), Utarid, nr. 5, 6 Şubat 1335 (1921), s. 70

- "Bir Lâşe" (Charles Baudelaire' den), Utarid, nr. 7, 20 Şubat
1335 (1921), s. 104

- "Bedbin" (Françoise Coppée' den), Utarid, nr. 7, 20 Şubat
1335 (1921), s. 104

b. Faydalanılan Kaynaklar:

- AKÜN, Ömer Faruk. "Şinasi'nin bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatih Tezkiyesi Baskısı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
- AKYÜZ, Kenan. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I (1860-1923), 4. Baskı, Tarihsiz.
- Ali Ferruh. "Mektup" (Ali Ferruh Bey'in ezkiya-yı üdebadan Abdülhalim Memduh Bey'e yazdıkları bir mütalaa-yı edebiye-i hakimaneleridir.), Nihal, nr. 7, 1304(1887), s. 206-209.
- Ali Kemal "Yeni Kitaplar: Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye", Hizmet, nr. 209, 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888).
- AND, Metin. Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908, Ankara, 1972.
- ANDI, M. Fatih. Servet-i Fünun'a Kadar Yeni Türk Şiirinde Şekil Değişimleri, İstanbul, 1997.
- Aydın Vilayet Salnamesi, Hicri 1316.
- AYGÜN, Özcan. Abdülhalim Memduh, Hayatı, Eserleri ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye Adlı Eseri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1994.
- AYYILDIZ, Aysel. "Abdülhamit ve Genç Türk Bir Haremağası" Piyesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İzmir, 1993.
- BABACAN, Mahmut. Ara Nesil'de Tenkit, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- BANARLI, Nihat Sami. Yahya Kemal'in Hatıraları, İstanbul, 1960.

BİRİNCİ, Necat. "Abdülhalim Memduh", Tercüman Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, s.12.

"Bürhan", Gülşen, nr.12, 17 Nisan 1302 (29 Nisan 1886), s.48.

Cenap Şehabeddin. "Aziz Hatıralar", Peyam-ı Sabah, nr.11268, 14 Temmuz 1337/1921, s.3.

"Cevap", Muktebes, nr.24, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898).

COŞKUN, Müzeyyen. Abdülhalim Memduh, Hayatı ve Eserleri, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara, 1886.

ÇAĞIN, Sabahattin. Tokadî-zâde Şekip (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1989.

ÇETİN, Nurullah. Tanzimat'tan Fuat Köprülü'ye Kadar Bizde Edebiyat Tarihçiliği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.

----- "Türkçede İlk Edebiyat Tarihi", Ankara Üniversitesi, Türkoloji Dergisi, c.IX, Ankara, 1992, s.143-152

Ebuzziya Tevfik. Nümune-i Edebiyat (2,3,4,5 ve 6.baskılarında Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye başlığı ile), İstanbul, 1296/1879.

ENGİNÜN, İnci. Haz., Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, İstanbul, 1994.

Fâik Reşat. Eslaf, C.1, İstanbul, 1311/1893 ; C.2, İstanbul, 1312/1894.

FAZY, Edmond. Les Turcs d'Aujourd'hui, Paris, 1898.

GİBB, E. J. W.. Histoire de la Poésie Ottomane, Londres, Luzac, 1900.

- GÜVEN, Güler. "Abdülhak Hâmid' den Sâmî Paşazâde Sezâî' ye Mektuplar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi C. XV, 1 Temmuz 1967, s. 85.
- HANIOĞLU, Şükrü. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İstanbul, Tarihsiz.
- HARTMANN, Martin. L'Industrie du Livre au Turkestan, Berlin, 1904
- "Hem Cevap, Hem Tashih-i Zehâb", Muktebes, nr. 24, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898).
- HUYUGÜZEL, Ö. Faruk Halit Ziya Uşaklıgil (Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler), İstanbul, 1995.
- İzmir Fikir ve Sanat Adamları 1850-1950, Ankara, 2000.
- Hüseyin Rifat, "Benim Gözümle Hizmet'in Tarihi 2", Ahenk, nr. 389, 9 Nisan 1926.
- "İcmal-i Edebî", Servet, nr. 1, 1 Haziran 1314 (13 Haziran 1898).
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şâirleri, 3. Baskı, İstanbul, 1988.
- KAPLAN, Mehmet. Tefvik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser, 2. Baskı, İstanbul, 1987.
- Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1948
- KAZAK, Berna. Ömrüm - Ali Kemal'in Hatıratı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1954.
- KOLCU, Hasan. Türk Edebiyatında Hece Aruz Tartışmaları, Ankara, 1993.

Konya Vilayet Salnamesi, Hicri 1310.

KUNERALP, Zeki. Ali Kemal - Ömrüm, İstanbul, 1985.

KURAN, Ahmet Bedevi. İnkılap Tarihimiz ve Jön-Türkler, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

LEVENT, Ağâh Sırrı. Türk Edebiyatı Tarihi, 1. Cilt, Ankara, 1984.

"Malumat'a", Muktebes, nr. 29, 16 Temmuz 1314 (28 Temmuz 1898).

"Malumat'a Cevap", Muktebes, nr. 27, 2 Temmuz 1314 (14 Temmuz 1898).

"Mazlum Türkler'e Mev'ize", Şura-yı Ümmet, nr. 1, 10 Nisan 1902, s. 4.

Muallim Naci. Osmanlı Şâirleri, 1. Defter, İstanbul, 1307/1890

Muallim Naci. Esami, İstanbul, 1308/1890.

"Muhit", Umran, nr. 12, 20 Şubat 1303 (3 Mart 1888), s. 143.

"Ne Bekliyoruz?", Şura-yı Ümmet, nr. 1, 10 Nisan 1902, s. 4

Orhan Rahmi, "Taşlıoğlu Ethem Bey Tahrir Hayatını Anlatıyor", Hizmet, nr. 899, 14 Kanunievvel 1927.

ÖNCÜL, Akif. 1300(1882)-1310(1892) Yılları Arasında Türkiye'de Çıkmış Olan Dergilerde Şiir Faaliyeti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Mezuniyet Tezi, 1956.

Recizâde Mahmud Ekrem Kudemadan Birkaç Şâir, İstanbul, 1305/1888

----- "Mektup" (Üstad Ekrem Bey'in ezkiya-yı üdebadan Memduh Bey'e ihsan buyurdukları edebi mütalaalarını havi bir mektuptur.), Nihal, nr. 6, 1304(1887), s. 161-164.

"Reşit Paşa", Hizmet, nr. 209, 19 Teşrinisani 1304 (1 Aralık 1888), s. 3.

REY, Ahmet Reşit Rey. Gördüklerim Yaptıklarım, İstanbul, 1945.

Sami Paşazâde Sezâi, "Paris'te Yedi Sene II", Servet-i Fünun, nr.1504, 11 Haziran 1341/1925, s.52-55.

SOMAR, Ziya. Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir, İzmir, 1944.

----- Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzat, İzmir, 1948.

SÜMER, Aydan. Şair Eşref ve Matbu Eserleri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, İzmir, 1986.

Süleyman Nazif. "Edebiyat-ı Osmaniye'nin bir sima-yı edeb-i giryanı olan Abdülhalim Memduh'un Konya'da menfi iken yazdığı mektuplardan", Yeni Turan, nr.5, 5 Eylül 1329 (18 Eylül 1913), s.74-76.

----- "Bir Musahabe, Muallim Naci Hakkında 1", Peyam-ı Sabah, nr.11506, 3 Kanunievvel 1337/1921.

----- "Bir Musahabe, Muallim Naci Hakkında 2", Peyam-ı Sabah, nr.11510, 10 Kanunievvel 1337/1921, s.2.

ŞAHİNBAŞ, Nuran. Abdülhalim Memduh, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, Ankara, 1995.

Şâir Eşref, Hasbihal, 1323/1908.

Şinasi. "Tezkiretü'ş-Şuarâ", Tasvir-i Efkâr, nr.135, 27 Rebiülahir 1280 / 12 Ekim 1863

Şura-yı Ümmet - Ali Kemal Davası, İstanbul, 1325.

TARHAN, Abdülhak Hâmid. Bütün Şiirleri 1, Hazırlayan: İnci Enginün, İstanbul, 1979

"Teessüf", Şura-yı Ümmet, nr.83, 30 Eylül 1905.

Tokadîzâde Şekip, "Eski İzmir Hâtıraları - Merhum Abdülhalim Memduh", Yeni İzmir, nr.1, 15 Nisan 1341/1925, s.5-6.

TOLASA, Harun. 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi C.1, İzmir, 1983

UŞAKLIGİL, Halit Ziya. Garbdan Şarka Seyyâle-i Edebiye: Fransa Edebiyatının Nümune ve Tarihi, 1.c. Medhal: Ezmine-i Mutavassıta ve On Altıncı Asır, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1303/1885.

----- Kırk Yıl, İstanbul, 1936

"Yeni Kitaplar, Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye", Umran, nr.10, 23 Kanunısanı 1303(4 Şubat 1888), s.118-119.

YÜCEBAŞ, Hilmi. Şâir Eşref - Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, İstanbul, 1978.

Ziya Paşa. Harabat, C.1, İstanbul, 1291/1874.

".....", Malumat, nr.137, 4 Haziran 1314 (16 Haziran 1898), s.338.

".....", Malumat, nr.140, 25 Haziran 1314 (7 Temmuz 1898), s.398.

".....", Malumat, nr.144, 23 Temmuz 1314 (4 Ağustos 1898).

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndan temin edilen
matbu olmayan belgeler:

- "İrade-i Hususiye", 1317, Genel no: 391, Hususi no: 14,
Kalem no: 4115, 4 CA 1317.
- "Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı", 23 C 1317,
Dosya no: 150/8.
- "Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı", 23 C 1317,
Dosya no: 150/67.
- "Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat", 06 M 1317, Dosya
no: 151/16.
- "İrade-i Dahiliye", c. 2, 1316-1323, Sıra no: 4963 Genel no:
639, Hususi no: 20, Kalem no: 1544 ve Kalem no:
numarasız iki adet belge, 15 RA 1318.
- "Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve
Ateşemiliterlik", 30 N 1318, Dosya no: 37/30
- "Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı", 10 R
1318, Dosya no: 51/32
- "Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı", 1318(Hicrî), Dosya
no: 110/38, 1, 2 ve 3 numaralı belgeler.
- "Yıldız Tasnifi Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kamil Paşa
evrakına ek", 1322-1355/1904-1917, Cilt 2, Dosya no:
86/40, sıra no: 3906, Tarihsiz, s. 349.

EKLER

عبدالحکیم محمد علی

ملکت صنایع شاگردانست ختیار کیمین لطفی
ابد که برتکدر احوالده جسته آنکه نه بار
تقدیریک اعانه تقهیم ابراهیم مقفدر جیمه
اولدین سوبشکر و طوطا سخی زکریا غایب
مصطفی بن جمعیکنه راضی اولدین سوبشکر
اولدین لکونیه اشکر وین کیمین مصطفی
خان سوبشکر سخی دساره ابد جو عودا اولدین لکونیه
عده بدست ها ۱۸ افره بقیه درخواست اشکر
حقیق اولدین لکونیه ایدیک

تصویریکی هیچ سوبشکر و اشکر و جاهد غیبی برکونه مناستده
بونیمه ضباب حقیر سوبشکر سخی نه ابریک غایب
مصطفی بن کور سوبشکر خط اشکر و اغلب اشکر کور
کود ششم جمعیته نه در بیجور هله جمعیته اشکر اولدین
مصطفی بن کور و عدم رضوی سوبشکر اولدین جیمین اشکر
صوبشکر سوبشکر اشکر و عودا دسره اشکر برکونه
بن لکونیه زکریا سوبشکر اشکر سوبشکر سوبشکر
خانده سوبشکر کیمین زکریا و عودا سوبشکر
هاست برتی و سوبشکر اوکون قطره اشکر برکونه
قودینیکون اشکر و سوبشکر سوبشکر سوبشکر
والدیم سوبشکر اشکر سوبشکر سوبشکر
برکون اشکر سوبشکر اشکر سوبشکر اشکر
سخت قحیبا اشکر سوبشکر اشکر اشکر
قالتیه کوره تدبیرنه سوبشکر اشکر اشکر
سوبری

Ek-1 Abdülhalim Memduh'un Bitlis'e sürgün edilmesinden önce Ferik Tatar Mehmet Şakir Paşa tarafından yapılan sorgulamasının tutanağı. Ferik Tatar Mehmet Şakir Paşa'nın sorusu ve Abdülhalim Memduh'un cevabı. Belge üzerinde tarih yoktur. Belgenin tarihi muhtemelen 1899 yılının Eylül ayı başlarıdır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Tasnifi Yıldız Esas Evrakı Sadrazam M. Kamil Paşa evrakına ek, 1322-1355/1904-1917, Cilt 2, Dosya no: 86/40, sıra no: 3906, Tarihsiz, s.349

بدر کورانی
باش کتبات داره سی
۴۱۱۵

از بر مولوی شیخ نوری افندی که عبدالحلیم مدد و وفاداری زاده تسلیم و خدمت خان سی صاحب
مبنای ری رونق و بر ابراهیم رحیم و فخری که خان با سه محوری نوزاد افندی که بنیادی و دعوی و کتب
بسه و املاک فانی که بنده محمود و محمود و محاسب جودت افندی که رضی قطبوی و از بنده
اعزاد که سر قصور بود بدو اراده شده جناب حضرتناهی و بجا به طلبنده اولفند اولفند
دور و زمانه حضرتناهی و اولی که در صادی اولی که در (ع) عملی صالح
سکا سکا
حسنت

Ek-2 Abdülhalim Memduh ve arkadaşlarının Bitlis ve Kastamonu'ya sürgün edilmelerine dâir 29 Ağustos 1315 (10 Eylül 1899) tarihli padişah iradesi. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İrade-i Hususiye, 1317, Genel no: 391, Hususi no: 14, Kalem no: 4115, 4 CA 1317

تاریخ تکمیلی ۱۳۰۴	۱۳۰۴ لیست و دست	تاریخ	کتابخانه
تاریخ تکمیلی ۱۳۰۴	۱۳۰۴ لیست و دست	تاریخ	کتابخانه

[illegible]

Ek-4 Ferik Tatar Mehmet Şakir Paşa'nın, Bitlis sürgünlüğünden İzmir'e henüz dönen Abdülhalim Memduh aleyhinde hükumete gönderdiği, tekrar sürgün edilmesinin uygun olacağına dâir 22 Nisan 1316 (5 Mayıs 1316) tarihli telgraf. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, 06 M 1317, Dosya no: 151/16

عضو عالی حضرت صدرائے نقیہ

مردودہ ہمارے کہہ کر مردود

[illegible]

ناظر اور افسد
مدیر

امضای صاحب امتیاز

Ek 5 Affedilerek Bitlis sürgünlüğünden İzmir'e dönen ve eski görevi Aydın vilayet tercümanlığına tekrar getirilen Abdülhalim Memduh'un bin kuruş olarak belirlenen maaşının, karşılığı olmadığı için bütçeden sağlanmasını talep eden 12 Haziran 1316 (25 Haziran 1900) tarihli yazı. Umur-ı Dahiliye Nazırı tarafından, Sadrazam'a hitaben yazılmıştır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İrade-i Dahiliye, c.2, 1316-1323, Sıra no: 4963 Genel no: 639, Hususi no: 20, Kalem no: 1544, 15 RA 1318

عطوفات افتم حضرتی
ایده و لایحه بیستی ترجمانده حکم ایتمه بلیغ اعراضه اولاد و مروج نطق افکار علم عقلی اورور ازبده عودت و طیفه متبیین
اوله بیستی ادو قیصی اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
مستحق اولاد قیصی و لایحه ایتمه بلیغ اعراضه اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه

دعا (جمله) ۱۵
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه
نظر اولاد معاشه نظر اولاد بلک غرض مسخر قیصی و لایحه ایتمه رالادده اشعار اولاد و مومل اولاد بلیغ اعراضه

Ek 6 Affedilerek Bitlis sürgünlüğünden İzmir'e dönen ve eski görevi Aydın vilayet tercümanlığına tekrar getirilen Abdülhalim Memduh'un bin kuruş olarak belirlenen maaşının, karşılığı olmadığı için bütçeden sağlanmasını talep eden 21 Haziran 1316 (4 Temmuz 1900) tarihli yazı. Sadrazam tarafından saraya hitaben yazılmıştır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İrade-i Dahiliye, c.2, 1316-1323, Sıra no: 4963 Genel no: 639, Hususi no: 20, Kalem no: numarasız, 15 RA 1318

بدرز سرکار
باعت کتابت داره

والله اعلم

مستطاب: بعض متعارفات ۲۱۶

Ek-7 Abdülhalim Memduh'un yurt dışına firarı üzerine İzmir Valisi Kamil Paşa'nın durumu hükûmete bildiren 25 Temmuz 1316 (7 Temmuz 1900) tarihli telgrafı. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı, 10 R 1318, Dosya no: 51/32

Ek-8 Abdülhalim Memduh'un yurt dışına firarı üzerine durumu soruşturan 16 Teşrinisani 1316 (29 Kasım 1900) tarihli rapor. Adliye Nezareti'ne hitaben sunulan bu rapor, başında Umur-ı Cezaiye müdürünün bulunduğu üç kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı, 1318(Hicrî), Dosya no: 110/38, 1.Belge

Ek 10 Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın, yurt dışına firar eden Abdülhalim Memduh'un af talebini saraya arz eden 18 Teşrinisani 1316 (1 Aralık 1900) tarihli yazısı. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı, 1318 (Hicrî), Dosya no: 110/38, 3.Belge

[illegible]

Ek 11 Abdülhalim Memduh'un Paris'te hükümet aleyhinde "Le Libéral Ottoman" adlı gazete yayımlamaya başlaması üzerine, Paris Büyükelçisi Münir Bey'in durumu hükumete bildiren 8 Kanunısanı 1316 (21 Ocak 1901) tarihli telgrafı. Belgede Memduh'un Paris'te büyükelçi tarafından alınan konuyla ilgili savunması, büyükelçinin sözleriyle aktarılmaktadır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 30 N 1318, Dosya no: 37/30

FIHRİSTE GEÇMİŞTİR

طابعی : اوخانسی فرید

Ek-12 Abdülhalim Memduh'un "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye"
adlı eserinin kapağı.

LE LIBÉRAL OTTOMAN

Organe des Revendications du Peuple Ottoman

ABONNEMENTS :
Un An : 5 francs

BI-MENSUEL

LE NUMÉRO :
10 centimes

Directeur : Abdul Halim MEMDOUH

Administrateur : Nedjmuddin KÉMALY

Adresse : Le Libéral Ottoman, 51, Rue des Écoles, PARIS

Compte-Rendu

Sur les instances de Munir Bey, ambassadeur de S.M. Abdul Hamid à Paris, le gouvernement français, par l'intermédiaire de M. Leproust, fonctionnaire de la section des Recherches, à la Préfecture de Police, a prévenu Memdough Bey, notre directeur, qu'il fallait supprimer le texte turc dans le *Libéral Ottoman*.

Le sympathique agent de la République lui rappela la loi régissant la matière et dont l'application est remise à l'appréciation du gouvernement. Or, le gouvernement français désirant garder les bonnes relations existant avec le Sultan, viendrait à défendre la circulation en France de notre journal. M. Leproust ajouta que cette loi fut appliquée une seule fois et à un journal également turc. *Le Mechveret*.

Memdough Bey répondit au discours prévenant de M. Leproust, qu'il ignorait complètement l'existence d'une pareille loi arbitraire dans la République Française, qui proclame haut les principes de liberté, d'égalité et de fraternité, et qu'il était étonné de l'application unique de cette loi à un journal turc plutôt qu'à une autre publication en langue étrangère; il a ajouté que le *Libéral Ottoman* est l'organe du Comité Central Libéral Ottoman, dont le siège est à Constantinople et qu'il ne peut en changer la forme sans avoir au préalable l'avis du Comité, mais qu'il attendrait le décret ministériel interdisant la publication.

M. Leproust, ne voulant pas discuter les côtés sentimentaux de la question, se borna à lire quelques textes menaçants de ladite loi.

Le même jour, Kémal Midhat Bey, petit-fils du fameux constitutionnel martyrisé par le Sultan, était invité à comparaître dans le bureau de M. Leproust, qui lui manifesta le désir de faire sa connaissance, vu l'exis-

tence de plusieurs Kémal à Paris. Kémal Bey demeurant dans le même hôtel que certains rédacteurs du *Libéral Ottoman*, s'était, parait-il, attiré les suspicions de l'ambassadeur comme collaborateur du journal.

Le lendemain, un autre jeune turc, échappé des prisons de Trijoli de Barbarie, Ali Riza Bey, fut à son tour, invité à comparaître, par M. Leproust, dans le but de vérifier la carte d'identité et la déclaration d'étranger.

Ali Riza Bey est le fondateur d'une bibliothèque, dite *Hamidienne*, dont le premier volume, une comédie pleine d'esprit, venait de paraître quatre jours avant cette sommation.

Evidemment, le gouvernement français est plus que disposé à être agréable au Sultan. Munir Bey se fait admirablement bien servir par la police française. Il fait comprendre aux jeunes turcs qu'ils sont toujours sous sa surveillance et même, le cas échéant, sous sa puissance, quoiqu'ils soient en France, dans le pays de la liberté.

Quant au gouvernement turc, nous nous abstenons ici de le juger longuement. Dirigé par les bandits, administré par ses propres ennemis, il est insensé et en même temps plus malheureux que ses victimes! Nous lui avons prouvé que nous ne faisons aucunement partie de ceux qui vendent leur âme pour servir les assassins, et nous ne saurions jamais nous courber sous le joug fatal qui écrase toute une grande nation, surtout depuis un quart de siècle, avec l'approbation et les applaudissements de quelques chefs de la civilisation.

**

Nous remercions tous ceux qui nous ont témoigné leurs sympathies à cette occasion, et particulièrement M. Urbain Gohier, cette grande âme, ce véritable fils de la France honnête, qui a bien voulu mettre sa main chaude sur notre cœur endolori.

Ek-13 Abdülhalim Memdough'un Paris'te yayımladığı "Le Libéral Ottoman" adlı gazete.

مظفر ٹکڑہ - عنوان نمونہ سید شہید احمد
تأسیس دینم . خطابات نمونہ سید شہید احمد
بکائزہ بن یارانہ معطوف اولوب ، بکائزہ سید احمد
بن ، معطوفہ بزرگ ، استفانہ عم و قوفہ بزرگ
بچہ ساعی احمد بن معطوفہ حبیبہ سید احمد
مظفر ٹکڑہ (مکمل) ، مکان درویش احمد بنک و قوفہ بزرگ
مظفر ٹکڑہ (مکمل) ، مکان درویش احمد بنک و قوفہ بزرگ
اولیٰ بنک ، بکائزہ سید احمد بنک .

x x

مظفر ٹکڑہ ، بکائزہ سید احمد بنک ، معطوفہ
اولیٰ بنک ، بکائزہ سید احمد بنک ، معطوفہ
خدیجہ بنک ، بکائزہ سید احمد بنک ، معطوفہ
بکائزہ سید احمد بنک ، معطوفہ
بکائزہ سید احمد بنک ، معطوفہ

بکائزہ سید احمد بنک ، معطوفہ
بکائزہ سید احمد بنک ، معطوفہ

مظفر ٹکڑہ
عدوہ
فی
۵-۱۰

Belediye
Mühürü
No. 2117

مظفر
[مظفر]

تغی : عبدالحلیم معطوف

آدرس :
A. Memdoh
31, Rue Descartes, Paris
76, Prince's Square, London

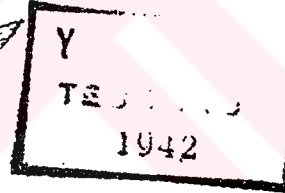
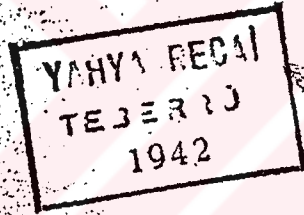
Ek-14 Abdülhalim Memduh'un Paris'te yayımladığı "Mazlum Türklere Mev'ize" adlı siyasi risalesinin kapağı ve önsözü. Eserdeki yazı yazarın kendi el yazısı olmalıdır.

EDMOND FAZY & ABDUL-HALIM MEMDOUH

Anthologie

de

l'amour turc

PARIS

SOCIÉTÉ DU MERCURE DE FRANCE

XXVI, RUE DE CONDÉ, XXVI

MCMV

Ek-16 Abdülhalim Memduh'un Edmond Fazy ile birlikte Paris'te yayımladığı "Antologie de L'Amour Turc" adlı eserinin kapağı.

ÖZGEÇMİŞİM

26.09.1962 yılında İstanbul'da doğdum. İlk ve orta tahsilimi İstanbul'da yaptım. 1980 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdim. Bu okuldan 1984 yılında mezun oldum. 1985 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Türk Dili Okutmanı olarak göreve başladım. Yüksek lisansımı 1991 yılında "Mehmet Şeref Aykut'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma" adlı tez çalışmamla, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yaptım. Hâlen Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Türk Dili Okutmanı olarak görev yapıyorum.

BİLAL ÖNGÜL

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı: ÖNGÜL
Adı: Bilal

Merkezimizde Doldurulacaktır

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : ABDÜLHALİM MEMDUH' UN HAYATI VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA

Yabancı Dil : A STUDY ON ABDULHALIM MEMDUH' S LIFE AND WORKS

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

Doktora

Doçentlik

Tıpta Uzmanlık

Sanatta
Yeterlilik

[]

[X]

[]

[]

[]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih : 24.12.2002

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : HUYUGÜZEL, Ö. Faruk

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI : 282

TEZİN KONUSU (KONULARI) : ABDÜLHALİM MEMDUH' UN HAYATI VE ESERLERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1- Abdülhalim Memduh

2- Şiir

3- Edebiyat tarihi

4- Antholoji

5- Jön-Türkler

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:(Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.)

1- Abdulhalim Memdoh

2- Poetry

3- Literary history

4- Anthology

5- Young Turks

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum

[]

2-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

[X]

3-Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

[]

Yazarın İmzası

Tarih : 24.12.2002

ÖZET

Abdülhalim Memduh 1866 yılında İstanbul'da doğmuştur. Bir müddet Mekteb-i Lisan'nda okuyan yazar, orayı bitirmeksizin Mekteb-i Hukuk'a girmiştir. 1889 yılında Mekteb-i Hukuk'un ikinci sınıfındayken hükûmet aleyhinde siyasi faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla tutuklanır ve vilayet memuru göreviyle Konya'ya sürgün edilir. Konya'da sekiz yıl sürgün kalır. Temmuz 1897'de Aydın vilayet tercümanlığına getirilir. Yazar Eylül 1899'da yine hükûmet aleyhinde siyasi faaliyetlerde bulunma suçlamasıyla bu defa Bitlis'e sürgün edilir. Bitlis'te altı ay sürgün kaldıktan sonra affedilerek İzmir'e döner. Yeni bir sürgünden çekinen yazar, Temmuz 1900'da yurt dışına firar eder.

Yazarın yurt dışındaki hayatı Fransa, İngiltere ve Tunus arasında geçer. Jöntürkler'e katılarak siyasi faaliyetler içinde yer alır. 1901 yılında Paris'te bir süre "Le Liberal Ottoman" adlı siyasi bir gazete çıkarır. 1902 yılında Paris'te düzenlenen Birinci Jöntürk kongresine katılır. Bu arada Sultan Abdülhamit aleyhinde siyasi kitaplar yayımlar. Yazar 21 Temmuz 1905 yılında İngiltere'nin Folkstone şehrinde vefat eder.

Abdülhalim Memduh Tanzimat'ın ikinci neslini Servet-i Fünun'a bağlayan Ara-nesil'e mensup bir edebiyatçıdır. Edebiyatın çeşitli alanlarında ilkleri denemiş veya ilkler içinde yer almıştır. Şiirlerinin önemli bir kısmında batıdan gelen yada dönem şâirlerinin icadı olan yeni nazım şekillerini denemiştir. Manzum tiyatro eserlerinde Abdülhak Hâmid'i örnek almıştır. 1888 yılında yayımladığı Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye bizde batılı anlamda ilk edebiyat

tarihidir. Bu eserle edebiyat tarihçiliğimizin önü açılmıştır. Yazar bir ilki de yurt dışında iken gerçekleştirmiştir. 1905 yılında Edmond Fazy ile birlikte yayımladığı "Anthologie de L'Amour Turc", Fransızca yayımlanan ilk Türk edebiyatı antolojisidir.

ABSTRACT

Abdülhalim Memduh who was born in İstanbul in 1866, in a short period the author went to Language School but he left it before graduated and he had started a Law School. When he was in the second year of the Law School, he was arrested on that he was accused with politics activity to be against the government. Because of this, he was exiled to Konya as a province clerk in 1889. After he had stayed into exile in Konya, he was appointed to the interpreter of the Aydın province. In September 1899 he was sent into a new political exile to Bitlis. After he had stayed for six months in there, he was discharged and came back to İzmir. In July 1900, the author fled the country because of avoiding a new exile, after that the author's life of the abroad had gone in France, England and Tunisia. Joining to Young Turks participated in political activities. In 1901 at Paris he published a political newspaper as name of the "Le Liberal Ottoman" in one period. In 1902 he participated in the First Young Turk Congress at Paris. In between these, he had been publishing the political books that were against to Sultan Abdulhamit. The author died on 21st July 1905 in Folkstone, where is a province in England.

Abdülhalim Memduh was the author who was the member of a middle generation between the second generation of "Tanzimat" and the first generation of "Servet-i Fünun". He tried to primacies on the various subjects of the literature or participated in them. In the important parts

of his poems he tried to new forms of poetry, which came from West or were being that's terms poets' invention. In his dramas he took Abdülhak Hamid as his model. "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye"(Ottoman Literature History), that published by the author in 1888, is the first literature history book in meaning of Westerly thought. This book helped to the Turkish literature historians as a model. The author signed another primacy with publishing "Anthologie de L'Amour Turc"(Turks Love Literature Anthology), which is the first anthology from Turk Literature to France Language, with Edmond Fazy.

U. I. I.
OTTOMAN MUSEUM